T. C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN *ZEHRETÜ'T-TEFÂSİR* İSİMLİ TEFSİRİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİ YORUMLAMASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Havva Ayşe SAİNKAPLAN

Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
Danışman

Rize
2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri **Ana** Bilim Dalında, Havva Ayşe SAİNKAPLAN tarafından hazırlanan "*Muhammed Ebû Zehre'nin Zehretü't-Tefâsir İsimli Tefsirinde Ahkâm Âyetlerini Yorumlaması*" başlıklı bu çalışma, 21/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ _____ (Kabul/~~Red~~)

Üye: Doç. Dr. Ali KUMAŞ _____ (Kabul/~~Red~~)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜR _____ (Kabul/~~Red~~)

16/12/2019

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 16/12/2019

Havva Ayşe SAİNKAPLAN

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş son ilahi kitaptır. Tarih boyunca Müslümanlar sahip oldukları bu kutsal kitabı anlamak için çaba sarf etmişler, bu amaçla İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde çeşitli tefsirler kaleme almışlardır. Müfessirlerin bir kısmı eserlerinde rivâyet metodunu kullanırken, diğer bir kısmı ise dirâyet metodunu öncelemiştir. Son dönem tefsirlerinde ise bu iki metodun bir bütün olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan eser son yüzyılın değerli ilim adamı Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't-Tefâsîr* adlı tefsiridir. Ebû Zehre Mısır'da dünyaya gelmiş, çeşitli ilim dallarında – özellikle fıkıh alanında- uzmanlaşmış bir şahsiyettir. Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't-Tefâsîr* adlı eserinde ahkâm âyetlerini ele alışı ile ilgili özel bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olan en önemli etken olmuştur. Bu amaçla çalışmanın hazırlık sürecinde eserde yer alan ahkâm âyetleri Muhammed Ali es-Sabuni'nin Revaiül-Beyan, Tefsiru Ayati`l-Ahkâm Mine`l-Kur`an adlı eserinden yararlanılarak tesbit edilmiştir. Daha sonra ise belirlenen bu âyetler incelemeye tabi tutulmuşlardır.

Muhammed Ebû Zehre'nin ahkâm âyetlerini tefsir ederken izlediği yöntemi ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Muhammed Ebû Zehre'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş, *Zehretü't-Tefâsîr* adlı eseri kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Ardından Ebû Zehre'nin, belirlenen ahkâm âyetlerini ele alış metodu tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Muhammed Ebû Zehre'nin ahkâm âyetlerini ele alış tarzı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardım ve görüşlerini esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Muhammet Yılmaz Bey'e, değerli görüşleri ile çalışmaya katkı sağlayan Doç. Dr. Ali Kumaş Bey'e, Dr. Öğretim Üyesi Süleyman Gür Bey'e ve bu süreçte desteğini esirgemeyen eşim Arş. Gör. İbrahim Sainkaplan'a teşekkürlerimi sunarım.

Havva Ayşe SAİNKAPLAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY 2
ETİK BEYAN 3
ÖN SÖZ 4
İÇİNDEKİLER 5
ÖZET 8
ABSTRACT 9
KISALTMALAR 10
GİRİŞ 11

BİRİNCİ BÖLÜM
MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN HAYATI, İLMÎ YÖNÜ VE
ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR ADLI TEFSİRİ

I. HAYATI 14
II. İLMİ YÖNÜ 15
III. *"ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR"* ADLI TEFSİRİ VE TEFSİR METODU 18
A. Tefsiri 18
B. Tefsir Metodu 19
1. Rivâyet Yöntemi 20
a. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsir Etmesi 20
b. Kur'ân'ı Sünnet ile Tefsir Etmesi 21
c. Kur'ân'ı Sahabe ve Tabiûn Görüşleri ile Tefsir Etmesi 23
2. Dirâyet Yöntemi 24

İKİNCİ BÖLÜM
MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN *ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR* İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

I. İBADETLER 31
A. Temizlik 31
1. Abdest 31
2. Teyemmüm 36
3. Hayız 38
B. Namaz 42
1. Namazda Kıbleye Dönme (İstikbâl-i Kıble) 43
2. Korku Namazı (Salâtü'l-Havf) 46
3. Mescid İnşâ Etmenin Fazileti 49
C. Oruç 51
D. Zekât 54
E. Hac 57
1. Sa'y 61
2. Kaza Haccı ve Kaza Umresi 63
3. Mescid-i Harâm'ın Müşriklere Yasak Oluşu 67
4. Kurban (Hedy) 69
F. Yemini Bozma ve Cezası 71

II. AİLE HUKUKU 73
A. Aile Mahremiyeti 73
B. Aile İçi Yardımlaşma 76
C. Evlenme Hukuku 77
1. Evliliğe Teşvik 77
2. Mehir 80
3. Çok Eşlilik (Taaddüt-i Zevcât) 83
4. Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar 86
5. Gayr-i Müslimlerle Evlenme 90
6. Eşler Arasındaki Problemlerin Çözüm Yolları 94
D. Emzirme 98
E. İddet 102

1. Kocası Ölen Kadının İddeti 102
2. Boşanma İddeti 105

III. MUÂMELÂT 108
A. Tesettür 108
B. Helal ve Haram Yiyecekler 111
C. Miras 116
D. Faiz (Ribâ) 124
E. Ziyaret Adâbı 128
F. Sihir 130
G. Kâfirleri Dost Edinme 133
H. Savaş Hukuku 135
1. Haram Aylarda Savaş 135
2. Cihad 140
4. Savaştan Kaçmanın Hükmü 145
5. Ganimet 147

IV. SUÇ VE CEZALAR 150
A. Adam Öldürme ve Cezası 150
B. Hırsızlık Suçu ve Cezası 159
C. Sarhoş Edici İçecekler İçme Suçu ve Cezası 164
D. Zina Suçu ve Cezası 168
E. Zina İftirası (Kazf) ve Cezası 174

SONUÇ 176

KAYNAKÇA 180

ÖZ GEÇMİŞ 185

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
Hazırlayan: Havva Ayşe SAİNKAPLAN
Yıl: 2019
Sayfa Sayısı: 185

ÖZET

MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN *ZEHRETÜ'T-TEFÂSİR* İSİMLİ TEFSİRİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİ YORUMLAMASI

Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't-Tefâsir* adlı tefsiri özü itibariyle ahkâm tefsiri olarak kabul edilmemektedir. Fakat Ebû Zehre'nin fıkıh alanında uzmanlaşmış olması, eserinde hüküm bildiren âyetleri ele alış yönteminin ortaya konulmasını gerekli hale getirmektedir. Müellifinin vefatı sebebiyle tamamlanamamış olan bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'in Neml Sûresi'ne kadar olan kısmının tefsirini içermektedir. Bu sebeple Ebû Zehre'nin yöntem ve yorumları Neml Sûresi'ne kadar olan ahkâm âyetleri çerçevesince ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, yöntem ve kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Muhammed Ebû Zehre'nin hayatı, ilmi yönü, *Zehretü't-Tefâsir* adlı eseri ve tefsir yöntemi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise müellifin hüküm bildirdiği tesbit edilen âyetler başlıklar halinde incelenmiştir.

Yapılan inceleme sonucunda Ebû Zehre'nin Kur'ân'ı, Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde tefsir etmeye gayret ettiği, ahkâm âyetleriyle alâkalı kanaâtlerini ise mezheplerin görüşlerini de göz ardı etmeden ortaya koyduğu görülmüştür. Bu yönüyle eser hem rivâyet hem de dirâyet tefsiri özelliği taşımaktadır. Ayrıca Ebû Zehre ele aldığı âyetlerde varılan sonuçların hikmetini açıklamayı ihmal etmemiş, hükümleri neden sonuç içerisinde ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ebû Zehre, *Zehretü't- Tefâsir*, Ahkâm, Usûl

Recep Tayyip Erdoğan Universty Graduate School of Social Sciences
Department: Basic İslâmic Sciences
Thesis: Master Thesis
Supervisor: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
Author: Havva Ayşe SAİNKAPLAN
Year: 2019
Pages:185

ABSTRACT

MUḤAMMAD ABŪ AL-ZAHRĀ'S INTERPRATATION OF THE VERSES OF AḤKĀM IN HIS TAFSĪR TITLED ZAHRĀT AL-TAFĀSĪR

Muḥammad Abū Zahra's tafsīr entitled Zahrat al-Tafāsir is in its essence not considered to be an aḥkām tafsīr. However, the fact that Abū Zahra is specialized in fiqh makes it necessary to lay out the method that he has adopted in his approach to the aḥkām verses. Due to its author's passing away before completing the commentary, it covers only the chapters of the Qurʾān until the chapter of al-Naml. Therefore, the present work tries to present his views and methods within the scope of the chapters of the Qurʾān until the chapter of al-Naml.

The present work consists of one introductory and two main chapters. The introductory chapter provides information on the aim, importance, method, and the sources of the study. The first chapter is dedicated to Muḥammad Abū Zahra's life and legacy as a scholar, his tafsīr titled Zahrat al-Tafāsir as well as his method of tafsīr. The second chapter examines, under headings, the particular verses we have detected that the author has provided with a legal ruling (ḥukm) on.

This study shows that Abū al-Zahra makes an effort to comment on the Qurʾān based on the Qurʾān itself and the Sunna of the Prophet. As for his own views on the verses of aḥkām, the study also reveals, he tries to present them without overlooking the views of maḏāhib (the İslâmic legal schools). In this regard, his work shows characteristics of riwāya and dirāya type of commentary. Moreover, Abū Zahra does not neglect to explain the wisdom behind the findings of his analysis of the verses that he comments on, and he examines the legal rulings within a cause and effect relationship.

Key words: Tafsīr (commentary), Abū al-Zahra, Zahrāt al-Tafāsir, Aḥkām (Legal rulings), Uṣūl

KISALTMALAR

a.e. : Adı geçen eser

b. : İbn, bin

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Hz. : Hazreti

r.a. : Radiyallahu anh

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm Tarihi

t.y. : Basım Tarihi Yok

y.y. : Basım Yeri Yok

v. : Ölüm Tarihi

DİA : Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Kur'ân'ı Kerîm'deki âyetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için erken dönemlerden itibaren yapılan tefsir faaliyetleri daha sonraki dönemlerde kendine özgü bir literatür kazanmış ve kendi kavramları olan bir ilim dalı halini almıştır. Bu alanda yapılan herbir çalışma ise kendine has metotları ve kapsamı olan özellikler taşımaktadır. Klasik dönemde olduğu gibi modern dönem olarak nitelendirilen 20. yy'da ise özellikle Kur'ân'ı Kerim'in tefsirinde kullanılan metotlar hem kendisinden öncekilerin usulünün bir kısmını takip etmekte hem de içinde bulunduğu zaman ve mekanın izlerini taşımaktadır. Bu sebeple bu çalışmanın temel konusu 20. yy'da Mısır coğrafyasında yaşamış olan Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't-Tefâsir* isimli eserindeki klasik ve modern yaklaşımlardır.

Bu bağlamda çalışmamızda Muhammed Ebu Zehre'nin yukarıda zikredilen eserde takip ettiği metodun tespiti amaçlanmaktadır. Müellifin metodunun tespiti için, öncellikle eserin içeriği hakkında bilgi verilecektir. Ardından eserde dille ilgili açıklamalara, kıraat farklılıklarına, rivâyetlere yer verip vermediği belirlenmeye çalışılacaktır. Yapılan bu tasviri çalışmanın akabinde ise eserdeki metodolojik bilgilerin tahlili yapılacak ve müellifin fikri meselelerdeki duruşu belirlenecektir. Özellikle Ebu Zehre'nin eserinin sadece bir tefsir eseri olmadığı aynı zamanda da metodolojik bir yaklaşıma da sahip olduğu görülmektedir. Nitekim tefsir usulü bağlamında kendisinin nesh konusu ile ilgili serdettiği görüşler ve İslâm hukuku vurgusu onu önemli kılan özelliklerin başında gelmektedir. Bununla birlikte eserinde tartışmalı konulara da değinen Ebû Zehre'nin bu konularda kendi fikirlerine de yer veriyor olması eserin dirâyet tarafının da olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılına sonlarına doğru doğmuş ve hayatının büyük bir bölümünü 20. yy.'da Mısır'da geçirmiş bir âlimin tefsir yazma ihtiyacını hissetmesi sadece

onun İslâmi ilimlerdeki yetkinliğinin bir sonucu olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim Mısır'da özellikle 19. yy'da başlayan ve sonrasında da devam eden Cemâleddîn Afgânî (1838/1897) Muhammed Abduh (1849-1905) gibi isimlerin temsil ettiği modernist hareketlerin doğurmuş olduğu fikri tartışmalar zemininde Ebû Zehre'nin eserinin okunması önem arz etmektedir. Meseleye bu açıdan bakıldığında ise mezkûr eser, Ebû Zehre'nin hem kendi durduğu yeri belirlemekte hem de müellifin insanlara doğruyu anlatma ihtiyacının bir tezahürü olarak değerlendirilebilinmektedir. Ayrıca eserin bir diğer önemli tarafı ise yakın dönemde telif edilmiş olmasıdır. Zira *Zehretü't-Tefâsir*'in yönteminin ortaya çıkarılması tefsir literatürünün anlaşılmasına hem katkı sağlamış olacak hem de bu konudaki ilmi silsilenin devamını sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Ahkâm tefsiri diğer bir ifade ile fıkhi tefsir ibadât, muâmelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin izahlarıyla meşgul olup söz konusu alana ait âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışan tefsir çeşididir. Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't-Tefâsir* adlı tefsirinde ahkâm âyetlerinin incelenmesinin hedeflendiği bu çalışmada, eserin ahkâm tefsiri olmamasından dolayı öncelikli olarak sayısında ihtilaf bulunan ahkâm âyetlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu maksatla, son dönem âlimlerinden olan Muhammed Ali es-Sabuni'nin *Revaiûl-Beyan Tefsiru Âyâti`l-Ahkâm Mine`l-Kur'ân* ve Ebû Zehre'nin *İslâm Hukuku Metodolojisi* isimli eserinden faydalanılarak ahkâm âyetleri tespit edilmiş ve buna uygun olarak da konu başlıkları belirlenmiştir.

Konu başlıklarının belirlenmesinin ardından, tespit edilen âyetlerin tefsirlerinin tercümesi yapılmıştır. Tercüme esnasında müfessirin âyetleri ele alış şekli göz önüne alınmış, kaynak göstermeden aktardığı bilgilerin pek çoğuna ulaşılarak gerekli olanlar dipnotlarda gösterilmiştir.

Çalışma esnasında asıl kaynak *Zehretü't-Tefâsir* olmakla birlikte, yardımcı kaynaklardan da istifade edilmiştir. Ebû Zehre'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında ise bilgi sahibi olmak için Osman Şübeyr'in *Muhammed Ebû Zehre: İmamü'l-fukahâi'l-muasırayn ve'l-müdafiü'l-ceri'an hakaiki'd-din,* Nasır Mahmûd Vehdan'ın *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen: Hayâtühû ve Menhecuhû fî Buhûsihî ve*

Kütübihî ve Ebû Bekr Abdürrezzâk'ın *Ebû Zehre İmamu Asrihi* eserlerinden faydalanılmıştır.

Âyetlerin meâlleri verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meâlinden yararlanılmıştır. Ebû Zehre'nin görüşlerinin temellendirilmesinde öncelikli olarak İmam Serahsi'nin *Mebsût'u* ile Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinden faydalanılmıştır. Muhammed Ebû Zehre hakkında yapılmış en önemli çalışma olan Doç. Dr. Muhammet Yılmaz'ın *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri* adlı eseri de çalışmada başvurulan öncelikli kaynak olmuştur.

Çalışmanın çerçevesinin oluşmasında ve konunun ele alınış usulünün belirlenmesinde ise aşağıdaki çalışmalar da incelenmiştir:

Mustafa Hocaoğlu, "Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri".

Selvinas Üzülmez, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın fıkhi görüşleri".

Fatih Sarıgül, "Ahkâm Âyetlerine Verilen Mana Bakımından Cassas Ve Elmalılı Tefsirlerinin Karşılaştırılması Değerlendirilmesi".

Şamil Aşbay, "Mukâtil b. Süleyman ve İsmail Hakkı Bursevî Tefsirlerinin Mukayesesi".

Mustafa Uz, "Muhammed Ebû Zehre'nin Tefsirde Modernist Yorumlara Bakışı".

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN HAYATI, İLMÎ YÖNÜ VE *ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR* ADLI TEFSİRİ

I. HAYATI

Muhammed Ahmet Mustafa Ebû Zehre eş-Şeştavî, hicrî 1316 mîlâdî 1898 yılında Mısır'ın Tanta şehrinin kuzeyinde bulunan Mahalletü'l-Kübra'da dünyaya gelmiştir.[1] Ebû Zehre, temiz, muhafazakâr, dini değerlerine sahip bir aileye mensuptur. Ailesi ilim ve saygınlık konusunda Mahalletü'l-Kübra'nın en seçkin ailelerindendir. Ailenin direği olan Mustafa Ebû Zehre eş-Şeştavi ilmî birikiminden dolayı mahallenin hocası/şeyhi olarak isimlendirilmiştir. eş-Şeştavî nisbesiyle anılması ise Şeşta beldesine nisbet edilmesinden dolayıdır.[2]

Ebû Zehre'nin babası dîne, İslâm ahkâmına, ahlak kurallarına bağlılığı ve Kur'ân hafızlığı ile tanınan biridir. Annesi de Kur'ân'ı ezbere bilen ve tertil üzere okuyan bir hanımdır. Nitekim Muhammed Ebû Zehre, ailesini "Ailem zenginlik ile fakirlik arasında, fakirliğe daha yakın bir durumdaydı. İlmi ve zekâsı ile şöhret bulmuştu." sözleriyle tanıtmıştır.[3] Ebû Zehre'nin, birçoğu alanlarında uzman olan altı kardeşi ve büyük bir özveri ile yetiştirdiği altı evladı vardır.[4]

Gerek ailesinin teşvik ve yönlendirmesi gerekse karakteri itibariyle Ebû Zehre ömrünü ilme adamış, hayatının uzun bir bölümünü ilim öğrenerek ve öğreterek geçirmiştir. İslâm dünyası ve Mısır'ın sosyal, kültürel ve ilmî hayatı ile ilgilenmiş; kendisini hiçbir zaman toplumun dışında veya üstünde görmemiştir. Her fırsatta sahip olduğu ilmi aktarmak için elinden gelen gayreti göstermiş, türlü eziyet ve engellemelere karşı dik duruşunu asla kaybetmemiştir.

---

[1] Osman Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre: İmamü'l-fukahâi'l-muasırayn ve'l-müdafiü'l-ceri'an hakaiki'd-din,,* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2006), 24.

[2] Muhammet Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 26.

[3] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 24-26.

[4] Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri, 28.*

Muhammed Ebû Zehre'nin vefatı, merhumun üzerinde titizlikle çalıştığı fakat bitirmeye muvaffak olamadığı, *Zehretü't-Tefâsir* adlı tefsirin girişinde anlatılmıştır. Ailesi tarafından verilen bilgiye göre Muhammed Ebû Zehre aile planlaması, çok evliliğin sınırlandırılması, boşanma gibi konuların tartışılması amacı ile bir sempozyum düzenlemeye karar vermiş, ilim meclisini toplamak, faydalı karar ve sonuçlara ulaşmak niyetiyle de 12 Nisân 1974 Cuma günü kendi mâli imkânlarını kullanarak evinin önüne bir çadır kurdurmuştur. Boş bulduğu her anı değerlendirmeyi marifet bilen Ebû Zehre sempozyum günü de fırsat bulduğu bir esnada odasına çekilerek *Zehretü't-Tefâsîr* adlı eserinin Neml Sûresini kaleme almış, çalışmasına ara verdiği esnada alt kata inerken merdivenden düşerek yaralanmıştır, kısa bir süre sonra da vefat etmiştir.

Ömrünü ilim yolunda feda eden bu âlim şahsiyet yine ilim yolunda iken fâni hayata veda etmiştir. İlmî münazaralar yapılmasını hedefleyerek kurduğu çadırı, taziye çadırı olmuş ve ilim yolcusu Muhammed Ebû Zehre Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur. [5]

II. İLMİ YÖNÜ

Ailesinden aldığı entelektüel birikim ve yönlendirmeleri ile Ebû Zehre eğitimine Kur'ân hafızlığı ile başlamıştır. Kendisi bunu "Eğitim hayatıma Kur'ân hafızlığı ile başladım" sözleriyle ifade etmiştir.[6] Hafızlık ile beraber farklı ilimleri öğrenmeye başlamıştır.[7] Ailesi, onu döneminin en iyi okullarında okuması için yönlendirmiş ve yükseköğrenimini başarıyla devam ettirmesi için küçük yaşlarından itibaren desteklemişlerdir.[8] Bunun neticesi olarak Ebû Zehre, güzel bir eğitim alarak zamanla İslâm dünyasının önemli âlimlerinden biri olmuştur. Akranlarından farklı olarak tecrübeli hocalar ile görüşmüş, içinde bulunduğu toplum tarafından bilgi ve zekâ seviyesi ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Muhammed Ebû Zehre, hafızlığını bitirdikten sonra Kur'ân ilimleri, kıraât ve

[5] Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, t.y.), *I, 10;* Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri*, 29.

[6] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 27.

[7] Nasır Mahmûd Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen: Hayâtühû ve Menhecuhû fî Buhûsihî ve Kütübihî,* (Kahire: Şirket-i Nas li't-Tıbaa, 1996), 25.

[8] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 22.

matematik tahsil etmiş, daha sonra tarih, coğrafya, kimya fizik gibi ilimlerin yanında Arapça, edebiyat gibi ilimlerin de eğitimini almıştır.[9]

Ebû Zehre 1913 yılında ailesi tarafından Tanta şehrine gönderilmiş, burada ikinci Ezher olarak adlandırılan el-Câmiû'l-Ahmedî'de eğitimine devam etmiştir.[10] Buradaki eğitimi üç yıl sürmüş ve bu süreçte akranları arasında dikkatleri üzerine çekmiş, sağlam görüşler ortaya koyması ona küçük yaşına rağmen hayranlık duyulmasına sebep olmuştur.[11] Ebû Zehre burada kaldığı süre boyunca Medresetü'l-Kazâi'ş-Şer'î'nin eğitim metodu ve özellikle de bu medresenin hocalarından Muhammed Âtıf Berekât hakkında bilgi almıştır. Bu sebeple 1916 yılında Ezher'den ayrılıp girdiği sınavdan –yaşı küçük ve eğitimi diğerlerinden az olmasına rağmen- üstün bir derece elde ederek Medresetü'l-Kazâi'ş-Şer'î'ye girmeye hak kazanmıştır.[12]

Ebû Zehre Medresetü'l-Kazâi'ş-Şer'î'de geçirdiği dokuz yıl onun fikri alt yapısını oluşturmuştur.[13] 1925 yılında bu okuldan mezun olmuş ve bir yıl stajyer avukatlık yapmıştır.[14] 1927 yılında Dâru'l-Ulûm'u dışardan okuyarak diploma almaya hak kazanmış, aynı yıl Medresetü'l-Kazâi'ş-Şer'î'ye müderris olarak atanmıştır. 1933'de Usûlü'd-dîn fakültesine cedel, hitabet, dinler tarihi ve mezhepler tarihi derslerini okutmak üzere müderris olarak tayin edilmiştir.[15] Daha sonra pek çok dile de tercüme edilen, *Hitabet, Târihu'l-Cedel, Târihu'd-Diyânâti'l-Kadîme, Muhâdarat fi'n-Nasrâniyye* isimli ilk eserlerini bu dönemde kaleme almıştır.[16]

2 Kasım 1934'de Hukuk Fakültesi'ne hitabet hocası olarak, bir yıl sonra da İslâm hukuku hocalığına atanmıştır. Emekli olana kadar burada İslâm Hukuku Bölüm Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Emekli olduktan sonra bir müddet daha ders vermeye devam eden Ebû Zehre, bu süreçte İslâmî Araştırmalar

[9] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 25-28.

[10] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 22; Vehdan, *Ebû Zehre Alimen İslâmiyyen*, 26.

[11] Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen*, 26.

[12] Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen*, 27; Ebû Bekr Abdürrezzâk, *Ebû Zehre İmamu Asrihi,* (Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1985), 27.

[13] Abdürrezzâk, *Ebû Zehre İmamu Asrihi.* 29; Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen*, 28.

[14] Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre*, 35; Abdürrezzâk, *Ebû Zehre İmamu Asrihi,* 30.

[15] Abdürrezzâk, *Ebû Zehre imamu asrihi,* 31; Saffet Köse, "Muhammed Ebû Zehre (1898-1974): Hayatı - İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri - Eserleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 6 [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı] (2005): 479-96.

[16] Abdürrezzâk, *Ebû Zehre İmamu Asrihi*, 31; Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri,* 46.

Cemiyeti (Cem'iyyetü't-dirâsati'l-İslâmiyye) ile Arap Birliği'ne bağlı İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün (Ma'hedü'd-diraseti'l-İslâmiyye) kuruluşunda da önemli bir rol almıştır.[17]

Muhammed Ebû Zehre, fikir ve karakter açısından onurlu bir şekilde yetiştirilmiştir. Daha ilim hayatının başlarında; "Analaron hür olarak doğurduklarını hangi hak köleleştirebilir." diyerek krallığın ve sarayın mevcudiyetini sorgulamştır. Baskılara boyun eğmeyen yapısından dolayı dönemin yöneticileri onu eğitim, ders ve konferans gibi faaliyetlerinden uzak tutmaya çalışmış, televizyon, gazete, radyo gibi iletişim araçlarından mahrum ederek yazılar yazmasını ve konuşmasını engellemeye çalışmışlardır. Tüm bu baskılar karşısında Muhammed Ebû Zehre dik duruşundan taviz vermemiştir. Ona göre âlimin büyüklüğü tahakküme ve baskıya boyun eğmediği kadardır.. Kişiye ancak aklı ve vicdanı hükmedebilir.

Uzun ve verimli bir eğitim hayatı neticesinde erişmiş olduğu ilmî birikim, onu dönemin ilim adamları arasında önemli bir konuma getirmiş, böylece döneminin nadir şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. O, fıkhî mevzuları tartışmayı seven ve ilmi münazaralara tutkun biri olarak tanınmıştır. Sadece fıkıh alanında değil çeşitli ilmî alanlarda da kendini yetiştirmiştir. Güçlü bir sese sahip, akıcı konuşan, ilmin derinliklere dalan ve öğrencilerini ilme teşvik eden biri olmuştur.

Muhammed Ebû Zehre, problemlerin çözümünde sabırlı, çözüme ulaşmak için kendini zorlayan, meseleleri farklı bakış açılarına göre inceleyen, verdiği hükümleri daima Kur'ân ve sünnet ile delillendiren biriydi.[18] Onun en önemli özelliği, hakkı söylemedeki cesaretidir. Zira o, fırsat bulduğu her ortamda görüşlerini dile getirmekten kaçınmamıştır. Hatta dönemin yönetimi bu nedenle yayın organlarında konuşmasını yasaklamıştır. Ebû Zehre, geniş ilmi birikimine rağmen yeni şeyleri öğrenme konusunda samimi ve gayreti terk etmeyen, Rabbinden korkan, görüşlerinde hata payı olduğunu kabul eden ve Ebu Hanife'nin

[17] Abdürrezzâk, *Ebû Zehre İmamu Asrihi,* 31; Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri,* 46; Köse, "Muhammed Ebû Zehre", 6:481.

[18] Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen*, 36-46.

"Bu benim görüşümdür. Kim daha güzeli ile gelirse o bizim için daha evlâdır" görüşünü benimseyen ve bunu kendisine düstur edinen bir kişi olmuştur.[19]

Muhammed Ebû Zehre, birbirinden farklı pek çok alanda çok sayıda eser kaleme almış velûd bir âlimdir. Başta tefsir ve Kur'ân ilimleri olmak üzere inanca davet ve hitabet, fıkıh usûlü ve cedel ilmi, İslâm hukuk tarihi, âlimlerin biyografileri, muâmelât, aile ve toplum hukuku, ceza hukuku, Hz. Peygamber'in hayatı ve devletlerarası ilişkiler gibi pek çok konuda matbu ve el yazması seksene yakın eseri vardır. Bunlara ilaveten dergilerde yayınlanmış makaleleri, ansiklopedi maddeleri de bulunmaktadır.[20]

III. *"ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR"* ADLI TEFSİRİ VE TEFSİR METODU

Tefsiri

Muhammed Ebû Zehre'nin *Zehretü't Tefâsîr*'i Kur'ân'ı Kerim'in 19 cüzünü içermektedir. Eserin giriş kısmına Ebû Zehre'nin ailesi tarafından Müellifin hayatını anlatan bir kısım eklenmiştir. Ardından Müellifin kendisinin yazmış olduğu "Mukaddime" kısmı gelmektedir. Mukaddime bölümünde Ebû Zehre Allah'a hamd-ü sena ve Rasûlü'ne salâtdan sonra ilme, özellikle de Kur'ân ilmine olan iştiyakından bahsetmiş, bu tefsirin ortaya çıkış serüveninden bahsetmiştir.

Eserin Mukaddime kısmını takiben "İftitahiyye" bölümü gelmektedir. Bu bölümde de Muhammed Ebû Zehre aynı şekilde Allah'a hamd-ü sena, Rasûlü'ne salât-ü selâmda bulunduktan sonra Kur'ân'ın yüceliği ve mucize oluşundan bahsetmiş, kendisinin onun derin manalarına ulaşmak için sarf ettiği çabalara değinmiştir. Ardından bazı tefsirlerin gramer bilgileri, mezhepsel görüşler, fıkhî bilgiler veya nüzûl sebeplerine takılıp kalarak Kur'ân'ın yüce manasını kaçırdıklarına değinen Ebû Zehre bu düşüncesini örnekler vererek desteklemiştir. Ardından tefsir yaparken dikkat edilmesi gereken üç noktaya dikkat çekmiştir. Bunlar;

[19] Vehdan, *Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen*, 49.
[20] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri,* 44-65.

1. Lüzum görülmedikçe garib kelimelere değinilmemelidir.

2. Manada farklılık arz etmediği sürece kıraat farklılıklarına değinilmemelidir. Eğer kıraât farklılıklarına mutlaka değinilmesi gerekiyorsa tüm kıraâtları vermek gerekmektedir.

3. Kur'ân'da özet bir şekilde verilmiş olan konuları, insanlara daha iyi anlatabilmek için ayrıntılarıyla ele almak gerekmektedir.[21]

Bu maddelerle Muhammed Ebû Zehre kendi tefsir metodunu da vermiş, eserini bu bakış açısı ile oluşturmaya gayret etmiştir.

Eserde "İftitahiyye" bölümünü "Temhid" bölümü takip etmektedir. Bu bölümde Ebû Zehre Kur'ân'a olan iştiyakını ve serüvenini anlatmıştır. Ardından tefsirinde izlediği metodu açıklamış, dirâyet-rivâyet tefsiri, nesh vb. usûl konularına değinmiştir.[22] Metodoloji ve tarihçe denilebilecek bu bölümlerden sonra Fatiha Sûresi'nin tefsiri ile eserine başlamıştır.

Tefsir Metodu

Sözlükte "açıklamak, beyan etmek" anlamındaki fesr kökünden türeyen tefsîr "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" anlamına gelmektedir.[23] Terim anlamı olaraksa tefsir "Allah-ı Teâlâ'nın muradını anlamak maksadıyla insanoğlunun gücü yettiğince Kur'ân-ı Kerim'in maksadını, âyetlerin sebeb-i nüzûlünü, senedini, lafızların manalarını bilmesidir.[24] Kaynakları ve yöntemleri bakımından ise tefsirler Rivâyet ve Dirâyet Tefsiri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Âyetlerin tefsirinde kaynak olarak sadece Kur'ân-ı Kerîm'in, Resûl-i Ekrem'in sünnetini, sahâbeyi ve sahâbeden faydalanan nesli esas alan tefsir metoduna rivâyet tefsiri denilirken, rivâyet tefsirinin kaynaklarını ve yöntemini kullanmakla yetinmeyip; yer yer bu kaynakların verilerini eleştiren, rivâyetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi çeşitli açılardan yorumlayan tefsirlere de dirâyet tefsiri denilmiştir.[25]

---

[21] Ebû Zehre, Zehretü't-Tefâsîr, 1: 18-19.

[22] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 13-41.

[23] Ebu'l-Fadl Cemâlu'd-din Muhammed b. el-'İzz b. el-Mukarrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, (Beyrut: Dâru'-sadir, 1414), 5: 55.

[24] Muhammed Abdülazîm Zürkānî, *Menahilu'l-irfan fi ulûmi'l-Kur'ân*, 2/7-8.

[25] Birışık, "Tefsir", DİA, 40: 285-286.

Muhammed Ebû Zehre tefsirinde dirâyet ve rivâyet yöntemlerinin her ikisine de başvurmaktadır. Eser Kur'ân'ı Kur'ân ve sünnet ile tefsir etmenin yanı sıra gerekli gördüğü yerlerde sahâbe, tabiûn ve müçtehit imamların görüşlerine de yer vermesiyle rivâyet tefsiri özelliği taşımaktadır. Kelime tahlilleri yapması ve kimi zaman kaynak zikretmeksizin icthâdî hükümler beyan etmesi yönüyle de dirâyet tefsiri özelliği taşımaktadır. Aşağıda bunlara dair örnekler sıralanacaktır.

1. Rivâyet Yöntemi

a. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsir Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm 23 yılda tedrici bir şekilde indirilmiş, muhtevasında pek çok konuyu barındıran kutsal bir kitaptır. Üslûbu itibariyle mûciz bir kitap oluşu, aynı konuyu farklı âyet ve sûrelerde ele almış olması Kur'ân'ın kendi içinde bütünlüğünü sağlamakta ve muhataplarına Kur'ân'ın anlaşılması için yine Kur'ân'ın kendisine başvurma imkânı tanımaktadır. Muhammed Ebû Zehre de eserini oluştururken Kur'ân'ı anlamak ve anlatmak için bizzat Kur'ân'ın kendisine başvurmayı ihmal etmemiştir. Bu yöntemi uygularken âyetlerde kullanılan kelimelerin anlamlarına dair açıklamalar da yapmıştır.

Ebû Zehre'nin Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir ettiği âyetlere dair bazı örnekler konuyu izah etme amacıyla aşağıda verilmiştir:

Nisâ Sûresi'nde; *"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."*[26] buyurulmuştur. Ebû Zehre'ye göre bu âyetlerde Allah Teâlâ, kadın ve erkeğe verilecek olan cezayı kapalı/mücmel bırakmış, Nûr sûresinde ise bu konuya açıklık getirmiştir. "*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın.*

[26] وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً . وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَا اِنَّ اللهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً (Nisâ 5/15-16).

Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun."[27] Görüldüğü üzere Ebû Zehre, cezanın şekli hakkında bilgi verilmemiş olan âyeti yine başka bir âyet ile açıklamıştır.

Aynı âyette kadına zina sebebiyle verilmesi emredilen "ev hapsi" cezasının, âyette zikredilen امساك kelimesinin diğer sûrelerdeki kullanımlarından hareketle, bugünkü manada bir hapis cezası veya tutsaklık olarak algılanmaması gerektiğini düşünmektedir. Müellife göre âyetteki ceza, امساك kelimesinin Bakara sûresi 229, Hac sûresi 65. âyetlerinden mülhem, "hapis" değil bir tür "koruma" şeklinde anlaşılmalıdır.[28] Bu da âyetin âyetle tefsirine verilebilecek bir diğer örnektir.

Başka bir misal de Fatiha sûresinin tefsirinden verilebilir. Müfessir besmelenin tefsirinde, Kur'ân'a her okuyuşta besmele ile başlamanın vacip olduğunu, Nahl sûresinin 98. âyetini delil göstererek ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Nahl sûresinde *"Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın*" buyurmaktadır. [29]

b. Kur'ân'ı Sünnet ile Tefsir Etmesi

Sünnet, Hz. Peygamber (sav)'in gerek sözlü gerekse fiili emir ve yasaklarını ifade etmektedir.[30] Ebû Zehre sünnetin hüküm çıkarma konusunda Kitab'ın tamamlayıcısı ve yardımcısı mahiyetinde olduğunu söylemiş, sünnetin hüküm çıkarmada müstakil bir delil olduğunu sözlerine eklemiştir.[31] Ebû Zehre'ye göre sünnetin hüccet oluşu dört madde ile delillendirilebilir:

1. Kur'ân âyetleri Peygamber'e uymayı emretmektedir.[32]

---

[27] اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (Nûr 24/2).

[28] اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir." (Bakara 2/229). وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهِ "Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur." (Hac 22/65).

[29] فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (Nahl 22/98).

[30] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 13:220.

[31] Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (Fecr Yayınevi, Ankara, 2000), 99-101.

[32] مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً "Resûlullah'a itaât eden Allah'a itaât etmiş olur, yüzçevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik" (Nisâ 4/80); يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْوِيلاً "Ey iman edenler! Allah'a itaât edin, peygambere itaât edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten

2. Allah Teâlâ *"Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez"* buyurmuştur.[33] Peygamber (sav) âyette bahsedilen tebliğ görevini sünnet ile yerine getirmiştir.

3. Kur'ân âyetleri Peygamber'in vahiy ile konuştuğunu göstermektedir.[34]

4. Kur'ân âyetleri Peygamber'e iman edilmesi gerektiğini[35] açıkça beyan etmektedir.[36]

Ebû Zehre metodolojiye dair kaleme aldığı adlı eserinde detaylı bir şekilde ele aldığı "sünnet"ten, tefsirinde de oldukça yararlanmıştır. Ebû Zehre'nin Kur'ân âyetlerini sünnet ile tefsir ettiği bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

Muhammed Ebû Zehre *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın."*[37] âyetinin tefsirinde abdest alırken uzuvları yıkamada sıralamaya uymanın zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşüne Hz. Peygamber'in belli bir sıra ile abdest almasını delil olarak getirmiştir.[38]

---

inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir" (Nisâ 4/59);

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللهُ وَرَسُولُهُ اَمْراً اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً مُبِيناً "Bir mü'min erkek veya bir mü'min kadının, Allah ve resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resulünün emrine itaât etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (Ahzap 36).

[33] يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (Mâide 5/67).

[34] وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. (Necm 53/3-4); وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيماً (Nisâ 4/113).

[35] قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنِّي رَسُولُ اللهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَاٰمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız." (Araf 7/158).

[36] Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 99-101.

[37] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Mâide Sûresi 5/6).

[38] Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2049.

Ebû Zehre *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın….."*[39] âyetini tefsir ederken, efendinin kölesini öldürmesinin kısas ile cezalandırılması gerektiğine hükmetmiştir. Ebû Zehre'nin böyle bir sonuca varmasındaki temel etkense Hz. Peygamber'den nakledilen "Kim kölesini öldürürse öldürülür" rivâyetidir.[40] Köle o dönemde mal hükmünde kabul edilmiş olsa da Peygamber (sav)'in onlara karşı hakkâniyetle davranması ve mü'minleri buna teşvik etmesi onun için delil teşkil etmektedir.

Ebû Zehre'nin âyetleri sünnete başvurarak tefsir ettiği örneklerden bir diğerine ise yemin kefâreti ile ilgili âyetin tefsirinde raslamaktayız. "*Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır*" âyetinden hareketle Zehre, yeminini yerine getirmeyen veya getiremeyen kimselerin kefârette, âyette belirtilen sıralamaya uymasının zorunlu olmadığını, kişinin kendisine kolay geleni tercih etmekte hür olduğunu ifade etmiştir.[41] Bu düşüncesine delil olaraksa Hz. Aişe'den gelen "Peygamber (sav) iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman haram olmamak kaydıyla kolay olanı seçerdi" rivâyetini esas almıştır.[42]

c. Kur'ân'ı Sahabe ve Tabiûn Görüşleri ile Tefsir Etmesi

Sahabe görüşleri rivâyet tefsirlerinde Kur'ân ve Sünnetten sonra üçüncü kaynak olarak kabul edilmektedir. Ebû Zehre de eserinde âyetleri tefsir ederken yer yer sahabe görüşlerini delil olarak kullanmıştır. Hırsızlık âyetinin tefsirinde de bu yöntemi kullandığını görmekteyiz. Allah Teâlâ "*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin.*

---

[39] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (178) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara 2/178-179).

[40] "مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلْنَاهُ، وَمَنْ جَدَعَ عَبْدَهُ جَدَعْنَاهُ", Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani, 275/889. Sünenu Ebî Davud. / thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Kamil. Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009/1430, "*Diyât*", 7; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, İbrâhim ez-Zeybek vd.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419, *Müsned*, 33:296.

[41] Mâide 5/89. Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 5:2338.

[42] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b İsmail b İbrahim el-Buhari, el-Cami'u's-sahihu'l-müsnedü'l-muhtasar min hadisi Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, (thk. Muhammed Züheyr en-Nâsır), Bağdad: Darü'n-Necah, 1422. "Hudud", 11.

Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir" buyurmuştur.[43] Buna göre hırsızlık yapan kişiye uygulanacak olan ceza Allah tarafından açık bir şekilde belirlenmiştir. Ebû Zehre ise hırsızlığın bir sıfat olduğunu ve ilk defa hırsızlık yapan kişiye el kesme cezasının uygulanmaması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bir kere cömertlik yapana cömert denilemeyeceği gibi bir kere hırsızlık yapana da hırsız denilemez. Bu görüşünün delili ise Hz. Ömer'in ilk defa hırsızlık yapan bir genci affetmiş olması, el kesme cezasını uygulamamış olmasıdır.[44]

2. Dirâyet Yöntemi

Bu başlık altında öncelikle Ebû Zehre'nin herhangi bir kaynak göstermeden yaptığı yorumlardan bazı örnekler sıralanacak daha sonra ise onun mezhep imamlarının görüşlerine karşı tutumu çeşitli örnekler üzerinden ele alınacaktır.

Ebû Zehre'nin herhangi bir rivâyet zikretmeden içtihadi olarak vardığı sonuçlardan birini *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın*" âyetinde görmekteyiz.[45] Ebû Zehre'ye göre bu âyette geçen ارجلكم (ayaklarınızı) ifadesi okunuş farklılığından dolayı ihtilaf konusu olmuştur. Buna göre kelime üstün ile okunduğunda -ارجُلَكم – âyet, başı mesh etmek ayakları yıkamak anlamına gelmektedir. Kelime ارجِلكم şeklinde esre ile okunduğunda ise kural gereği en yakın kelime olan "meshedin" emrine atfedilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı âyeti ayakalrı meshetmek şeklinde anlayanlar da olmuştur.

Muhammed Ebû Zehre ise âyetin, ayakların mesh edilmesi şeklinde anlaşılmasının doğru olmadığını, ارجلكم kelimesinin yakınında olan وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ

---

[43] وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللّهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ . فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Mâide 5/38-39).

[44] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2177.

[45] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Mâide 5/6).

cümlesine atfedilse bile bu ifadeden kastın ayakları mesh etmek değil, "*ayakları yıkarken suyu israf etmekten kaçınmak"* şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü ayaklar, yıkama esnasına suyun en fazla kullanıldığı yerlerden biridir. Bundan dolayı müellif, Allah Teâlâ'nın âyetle mü'minleri bu konuda ikaz ettiğini düşünmektedir.

Zehre'nin kendi içtihadı ile istinbat ettiği hükümlerden bir diğerini ise Nisâ sûresinin 43. âyetindeki "*yahut biriniz ayakyolundan gelmişseniz"*[46] ibaresine bakış açısında görmekteyiz. Ebû Zehre'ye göre, cümlenin müfret kalıpta kullanılmış olması kişinin doğal ihtiyacını gidermeye tek başına gitmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Ebû Zehre *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir"*[47] âyetini, çağın şartlarını göz önünde bulundurarak tefsir etmektedir. Şöyle ki Ebû Zehre, Ramazan Ayı'nda oruç tutmamanın ruhsatlarından biri olan yolculuğun günümüz şartları göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre yolculuk imkân ve şartları eskiye nazaran çok değişmiş ve kolaylaşmıştır. Bu sebeple her ne kadar oruç tutmama ruhsatları arasında sayılsa da artık yolculukta da oruç tutmak gerektiğini ifade ederek, orucun kazaya bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir.[48]

Ebû Zehre'nin ictihadî görüşlerinin bir diğer örneğini ise Nur Sûresi 30 ve 31. âyetlerindeki "iffetlerini korurlar" ibarelerine bakış açısında görmekteyiz.[49]

---

[46] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُباً اِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْۜ اِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوّاً غَفُوراً (Nisâ 4/43).

[47] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ * أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ* شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيَ أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُواْ الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ اللهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Bakara 2/183-185).

[48] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 553.

[49] قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ اِنَّ اللهَ خَبِيرٌۢ بِمَا يَصْنَعُونَ . وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا

Bu iki âyette "edep yerlerinin korunması" şeklinde mecaz bir kullanımla mü'min kadın ve erkeklerden iffetlerini korumaları istenmektedir. Ancak Ebû Zehre âyete daha geniş bir çerçeveden bakıldığında bu ifadelerle zinanın kastedildiğini düşünmektedir. Yani Ebû Zehre'ye göre âyet *"zinadan kaçınmak sûretiyle kişinin bedenini ve neslini helak edecek hastalıklardan korunması"* gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır.[50]

Bir başka âyette Ebû Zehre *"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin"*[51] âyetini diğer müfessirler gibi "miras taksimi esnasında orada hazır bulunanlar" şeklinde değil "*ihtiyaç sahibi olan ve miras taksiminden haberdar olan kişiler"* olarak tefsir etmiştir.

Ebû Zehre faiz âyetlerinin[52] tefsirinde "*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar"* ibaresinde şeytan çarpmasının temsili olmadığını, aksine bu tasvirin gerçekte olan bir durum olduğunu yani şeytanın, insanın nefsine birebir etki ettiğini ifade etmiştir. Zehre'ye göre Avrupa'da yapılan araştırmalar da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca âyette faiz kullananların durumu için yapılan tasvir müfessirlerce ahirette görecekleri karşılık şeklinde anlaşılmış olsa da Ebû Zehre'ye göre yapılan bu tasvir, dünya hayatında faiz kullananların yaşayacakları psikolojik sıkıntıyı anlatmaktadır.[53]

Emzirme ile ilgili hükümlerin yer aldığı âyetlerde *" Emzirmeyi tamamlamak isteyen analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler..."* [54] buyurularak annenin çocuğu emzirmesi gereken süre iki yıl olarak belirtilmiştir. Ebû Zehre

لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِي اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِي اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ اُولِي الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَاۤءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا اِلَى اللهِ جَمِيعاً اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (Nûr 24/31).

[50] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10:5182.

[51] وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (Nisâ 4/8).

[52] الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا ۗ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (275) يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (276) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (277) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ (278) فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (279) (Bakara 2/275-279).

[53] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1041.

[54] وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (Bakara 2/233).

bahsi geçen âyetin tefsirinde emzirmenin en üst sınırının 2 yıl olduğunu, bu sürenin aşılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.[55]

Bu konuda son olarak Ebû Zehre'nin Fatiha tefsirindeki görüşleri zikredilebilir. Burada Zehre, ilk inen sûrenin Fatiha olduğu iddiasına karşı çıkmış, Fatiha'nın miraç gecesi, namazın farz kılınması ile birlikte inzal edildiğini ifade etmiştir.[56]

Yukarıda da değinildiği üzere dirâyet metodu başlığı altında ele alınacak bir diğer husus da Muhammed Ebû Zehre'nin ahkâm âyetlerine dair yorumlarında mezhep imamlarının etkisidir. Ebû Zehre tefsirinde yer yer mezhep imamlarının görüşlerine değinmiş, kimi zaman onlara muvafakat etmiş kimi zamansa onların görüşlerini eleştirmiştir. Aşağıda farklı örnekler üzerinden Ebû Zehre'nin mezheplere yaklaşımı incelenecektir.

Örneğin; abdest âyetinin[57] tefsirinde Ebû Zehre niyet etme konusuna değinmiş, önce âlimlerin bu konudaki görüşlerini sıralamıştır daha sonra kendi görüşünü Şâfiî mezhebi ile aynı doğrultuda beyan etmiştir.[58] Şöyleki Ebû Zehre'ye göre Şâfiî mezhebinde olduğu gibi abdest alırken niyet farzdır. Aynı âyetin devamında abdestte sıralama hususuna değinmiş ve abdest âzalarını yıkamada âyette zikredilen sırlamaya uymanın şart olduğunu görüşünde de Şâfiî mezhebi ile aynı doğrultuda kanaat serdetmiştir. Müellife göre abdestin Kur'ân'da belli bir sıra ile zikredilmiş olması ve Peygamber (sav)'in bu sıralamaya uymuş olması bunun delilidir.[59]

Ebû Zehre Nisa sûresi 43. âyetindeki[60] لامستم النساء ibaresine "karı koca arasında geçen ilişki" şeklinde anlam vererek Hanefi mezhebi[61] ile aynı doğrultuda görüş beyan etmiştir.[62]

---

[55] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 806.

[56] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1:55.

[57] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Mâide Sûresi 5/6).

[58] Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye,2010),* 4: 32.

[59] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2049.

[60] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورً (Nisâ Sûresi 4/43), 32.

Müellif annenin çocuğunu emzirmesi konusunda İmam-ı Âzam ile farklı düşünceye sahiptir. İmam-ı Âzam'a göre bu konuyla ilgili âyetlerde geçen *"Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur"*[63] ifadesi çocuğun emmesinin zorunlu olduğuna işaret etmektedir. Ebû Hanife'ye göre süt anne bulunamaması gibi özel durumlar hariç anne, çocuğunu emzirmek zorunda değildir. Ancak Ebû Zehre'ye göre *"analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ) ibaresi haber cümlesi şeklinde gelmiş emirdir, bundan dolayı âyet "kadınlar çocuklarını emzirsin" anlamına gelmektedir.[64]

Ebû Zehre kısas konusunda öldürülen kişilerin yakınlarının kâtili affetme yetkisi olduğunu, affedilen kişinin ise *"Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir"* âyetine binaen bu diyeti güzellikle ödemesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat bu konuda Ebû Hanife cezası affedilmiş olan katilin diyet ödemek zorunda olmadığını düşünmektedir.[65]

Ebû Zehre'ye göre kısasta affetme yetkisi maktulün birinci derece yakınının hakkıdır. Müellif bu görüşünde İmam Malik'in içtihadına muvafakat etmiştir.[66] Besmelenin Fatiha'ya dâhil olup olmaması hususunda ise imam Şâfiî gibi düşünerek Besmele'nin Fatiha'ya dâhil olduğunu ifade etmiştir.[67]

Burada ele alınan örneklerden hareketle Ebû Zehre'nin ahkâm âyetlerini yorumlamada mezhep görüşlerinden etkilenmekle birlikte tek bir mezhebe veya müctehid imama bağlı kalmadığı onlardan farklı düşündüğü hususlarda fikrini rahatlıkla ifade ettiği görülmüştür.

Muhammed Ebû Zehre'nin ictihadî görüşlerine bir diğer örnekse neshdir. Nesh, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması anlamına

---

[61] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân, (Beyrut: Dâru'l İhya et-Turasi, 2010)*, 3: 374.

[62] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2052.

[63] وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ (Bakara 2/233).

[64] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 805.

[65] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 538.

[66] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 531.

[67] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 44.

gelmektedir.[68] Kur'ân-ı Kerîm'de nesh olup olmadığına dair İslâm tarihi boyunca çeşitli tartışmalar yapılmış, kimileri neshi kabul ederken kimileri aksi görüşte bulunmuşlardır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kādirdir."*

Ebû Zehre, nesh kelimesinin hem bir şeyi gidermek, izâle etmek, hem de yazılı bir şeyin nakledilmesi[69] anlamında kullanıldığını ifade ederek klasik kaynaklarda neshi üç kısma ayrıldığını ifade etmiştir. Buna göre: [70]

1. Sadece hükmü nesh edilenler: Mücadele sûresi 12. Âyet buna örnek teşkil etmektedir.[71]

2. Hükmü kalıcı olduğu halde tilaveti nesh edilenler: Recm âyeti buna delil teşkil etmektedir.[72]

3. Asıl itibariyle muhkem olan, te'vil veya neshe imkân olmayan âyetler. Zehre'ye göre Kur'ân'ın çoğunluğu bu âyetlerden oluşmaktadır.[73]

Muhammed Ebû Zehre nesh çeşitlerini aktardıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'in sünneti nesh edip edemeyeceği konusuna açıklık getirmiştir. Bu konuda ilk olarak İmam Şâfii'nin görüşünü aktarmıştır. İmam Şâfiî ise Kur'ân-ı Kerîm'in sünneti nesh etmesi için sünnette buna dair bir karinenin bulunmasını şart koşmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in sünneti nesh ettiğinin örneği ise kıblenin Mescîd-i Aksa'dan Kâbe'ye dönmesi olayıdır.[74] Ebû Zehre İmam Şâfiî'nin görüşünü aktardıktan sonra aksi bir iddiada bulunmamıştır.

Hadisin Kur'ân-ı Kerîm'i nesh etmesi konusunda ise Ebû Zehre şunları söylemiştir: "*Bir hükmün nesh edilip yerine yenisinin gelmesi için, yeni gelen*

---

[68] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 3: 61, Abdurrahman Çetin, "Nesih", 32: 579.

[69] Bu kullanım şekli Câsiye sûresi 29. âyette bulunmaktadır. Ebû Zehre bu kullanımı kendine delil olarak almıştır. إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ "Biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik denilecek" (Câsiye 45/29).

[70] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 350.

[71] Mücâdele 58/12.

[72] Buhârî, "İ'tisam", 16; Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010/1430, "Hudud", 4.

[73] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 352.

[74] Müslim, "Mesacid", 2.

hükmün eskisinden daha hayırlı olması gerekmektedir. Fakat biz hadisin Kur'ân-ı Kerîm'den daha hayırlı olduğunu iddia edemeyiz. Bundan dolayı hadis Kur'ân-ı Kerîm hükümlerini nesh edemez."

Muhammed Ebû Zehre'ye göre âyette geçen اَوْ نُنْسِهَا ifadesi iki farklı kıraâtta okunabilmekte ise de her iki okuyuş da "te'hir etmek" anlamına gelmektedir.[75] Buna göre âyet hükmün kaldırılmadığını, sadece te'hir edildiğini anlatmaktadır.

Ebû Zehre İslâmi eğitim şeklinin tedrici olduğunu bundan dolayı sünnette neshin olabileceğini ifade etmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de neshin varlığından söz edilmesi imkân dâhilinde değildir. Çünkü ona göre ne Kur'ân'ın kendisinden ne de hadislerden bu yönde bir rivâyet aktarılmamıştır. Nesh edildiği şeklide yorumlanan Bakara sûresi 234. âyet[76] ile Talâk Sûresi 4. âyet[77] arasındaki tearuz ise bir âyetin diğerini tahsis etmesi şeklinde anlaşılmalıdır.[78]

Ebû Zehre'ye göre مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَآ âyetinde kastedilen anlam şudur: Araplar tıpkı Yahudilerin kendi peygamberlerinden istedikleri gibi Rasûlullah'tan onlara bir mucize göstermelerini istemiştir. Allah Teâlâ bunun üzerine bu âyetleri inzâl ederek o peygamberlerle birlikte onların dönemine ait olan mucizelerin de hükmünün kalktığını, onlardan daha hayırlı olan Kur'ân'ın gönderildiğini ifade etmiştir.[79]

---

[75] Ebû Zehre'nin verdiği diğer kıraâtta kelime ننسأص şeklinde okunmaktadır.

[76] وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberDârdır." (Bakara 2/234).

[77] وَالّٰٓئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ اَشْهُرٍ وَالّٰٓئِي لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرا "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir." (Talâk 65/4).

[78] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 353-354, Muhammet Yılmaz, *Ebû Zehre ve Tefsiri*, 128.

[79] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 354.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ZEHRE'NİN *ZEHRETÜ'T-TEFÂSÎR* İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

I. İBADETLER

İbadet kavramı genel olarak "mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızâsına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları" ifade etmektedir. Özel anlamı itibariyle ibadet, mükellefin yaratanına karşı saygı ve boyun eğişini simgeleyen ve de Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir.[80] Bu manada ibadetler belli bir amaç için ortaya konan ve sonucu itibariyle karşılığında mükâfat beklenilen davranışlar bütünü olarak nitelendirilebilir.

Ebû Zehre'ye göre ibadetlerin ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bütün farzlar Kur'ân'da icmâli olarak emredilmiştir. Tafsilatı sünnete bırakılmış olan bu ibadetlerle alakalı âyetleri Ebû Zehre'nin ele alış metodu, aşağıda ilgili âyetler ışığında ortaya konulmaya çalışılacaktır. [81]

A. Temizlik

1. Abdest

Başta namaz olmak üzere bazı ibadet ve amellerin yerine getirilmesinden önce yapılan ve hükmî temizlik olarak tanımlanan abdest, Arapçada "güzellik ve temizlik" mânasına gelen "vudû' " (وضوء) kelimesiyle ifade edilir.[82] Türkçede kullanılan abdest kelimesi ise "su" anlamına gelen "âb" ile "el" anlamını ifade eden "dest" kelimelerinden müteşekkil Farsça bir kelimedir. Abdestin İslâmiyet'ten önce de var olduğu, ilahi kaynaklı olsun ya da olmasın pek çok dini

[80] Ferhat Koca, "İbadet", DİA, 19: 240.
[81] Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 90.
[82] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 1: 194.

inanışta sembolik de olsa abdeste benzer bazı davranışların mevcut olduğu bilinmektedir.[83]

Kur'ân-ı Kerîm'de ise abdest ayrıntılı bir şekilde Mâide sûresi 6. âyette yer almaktadır. Her ne kadar sûre Medine döneminde inmiş olsa da, abdestin İslâm'ın ilk dönemlerinden beri var olduğu bilinmektedir.[84] *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"*[85] âyetinden anlaşılacağı üzere abdestin farzları; yüzü ve elleri dirseklerle beraber yıkamak, başı mesh etmek ve ayakları topuklarla beraber yıkamaktır.

Muhammed Ebû Zehre, âyetin tefsirine "abdestte niyetin hükmü nedir?" sorusuna cevap arayarak başlamış ve fakihlerin niyet konusundaki görüşlerini aktardıktan sonra kendi görüşünü açıklamıştır. Buna göre, Ebû Hanife abdestte niyetin farz olmadığına, İmam Malik (ö.795), İmam Şâfiî (ö. 820), Ahmet b. Hanbel (ö.855), Leys b. Sa'd (ö. 175), İshak b. Râhûye (ö. 238) ve Ehl-i Beyt imamları ise abdestte niyetin farz olduğuna hükmetmişlerdir. Niyetin farz olmadığına hükmeden Ebû Hanife'ye göre abdest tek başına bir ibadet olarak değerlendirilmezken; diğer âlimlere göre abdest tek başına bir ibadet olarak kabul edilmiştir.[86] Muhammed Ebû Zehre de mezhep imamlarının bu görüşlerini aktardıktan sonra, abdestin tek başına bir ibadet olduğunu ve bu nedenle niyetin farz olduğu görüşünü daha isabetli olduğunu ifade etmiştir.[87]

Ebû Zehre'nin değindiği diğer bir husus ise; söz konusu âyette geçen "*namaza kalktığınız zaman"* ifadesindeki "kalkmak" (قام) fiilinin ifade ettiği anlamdır. Zâhiri mezhebi mensupları bu fiilden hareketle âyeti "namaz kılmak kastı ile her ayağa kalkışda abdest almak" şeklinde yorumlamışlardır. Ebû Zehre ise bu iddiaya Hz. Peygamber'in fetih günü bir abdest ile beş vakit namaz kıldığı

---

[83] Abdulkadir Şener, "Abdest", DİA, 1: 68.

[84] Abdulkadir Şener, "Abdest", DİA, 1: 69.

[85] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Mâide Sûresi 5/6).

[86] Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2047.

[87] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2046.

şeklindeki rivâyetini[88] naklederek karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre bahsi geçen rivâyet, abdestin her namaz için farz olmadığının delilidir.

Daha sonra Muhammed Ebû Zehre "*yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"* âyetindeki iki önemli hususu ele almaktadır; Bu hususlardan ilki "ارجلكم" kelimesinin iki farklı kıraâtla okunmasından dolayı ortaya çıkan ihtilaftır. Şöyle ki; kelimenin fetha ile "ercüleküm" (ارجُلَكم) şeklinde okunması *'başınızı mesh edin ayaklarınızı yıkayın'* anlamına gelmektedir. Bu hem sünnete muvafık olan hem de fakîhlerin kabul ettiği anlamdır. Aynı kelime Arap gramerinde bulunan yakına atfedilme kaidesinden hareketle "başlarınız" (برؤسكم) kelimesine atfedilerek "ercüliküm" (ارجلِكم) şeklinde kesra ile okunduğunda ise "Ayaklarınızı meshedin" şeklinde anlaşılmıştır. Bu ise Hz. Peygamber'in uygulamasına ters olan ve ehl-i sünnet fakihlerinin de karşı çıktığı bir görüştür. Kaynaklarda yer alan bu tartışmayı aktaran Ebû Zehre konuya daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ebû Zehre'nin iddiasına göre kelime kesralı okunduğunda âyetten anlaşılması gereken husus, ayakların mesh edilmesi değil, yıkamada aşırıya kaçılmaması ve suyun israf edilmemesi gerektiğidir. Çünkü ayaklar, yıkama esnasında israfın en fazla yapılacağı yerdir. Yıkamanın meshe atfedilmiş olması ise, israfı engellemeyi amaçlamaktadır.[89]

Ebû Zehre'nin dikkat çektiği ikinci önemli konu ise, abdest alırken uzuvların yıkanma sıralamasıdır. Bu konuda da İslâm âlimleri tarafından muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. İmam-ı Âzam '*âyette atıf vav (و) harfi ile yapıldığından dolayı kural itibariyle tertip ve takip gerektirmez'* diyerek abdest alırken sıralamaya riâyet edilmesinin şart olmadığına hükmetmiştir.[90] Ebû Zehre, İmam-ı Âzam'ın dışında kalan ve çoğunluğu oluşturan âlimlerin, abdestte âyetteki

---

[88] أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى الصلوات يوم الفتح بوضوء واحد ومسح على خفيه فقال له عمر لقد صنعت اليوم شيئا لم تكن تصنعه قال عمدا "Peygamber (sav) fetih günü tek abdest ile birden çok namaz kıldı. Ömer (r.anh) 'Ya Rasulullah! Daha önce yapmadığın bir şey yaptın' dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) 'Ey Ömer! Bunu bilerek yaptım' dedi. Müslim, Tahare, 25; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi (ö.279/892); *el-Câmiü's-sahih,* thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975/1395, Tahare 61; Ebû Davut, Sünen, Tahare, 65.

[89] Ebû Zehre bu konuda Zemahşeri ile aynı düşüncede olduğunu göstermektedir. Bkz. Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, (Beyrut; Dâru'l kitabi'l Arabi, 1407), 1: 611.

[90] Serahsi, *Mebsû*t, 1: 109.

sıralamaya riâyet etmenin vacip olduğuna hükmettiklerini nakletmiş ardından kendisinin de abdestin Kur'ân-ı Kerîm'de belli bir sıralama ile zikredilmiş olmasının vucubiyet ifade ettiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı Ebû Zehre abdest alırken âyette geçen sıraya uymanın şart olduğunu kabul etmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) de bu sıralamaya uyarak abdest almıştır. Ona göre Kur'ân'ın müfessiri olan Hz. Peygamber'in abdestte âyetteki sıralamaya riâyet etmesi kendisini desteklemektedir.[91]

Muhammed Ebû Zehre, söz konusus âyet bağlamında yukarıda değinilen meselelere işaret ettikten sonra şu hususlara dikkat çekmiştir:

Abdest almaya sağdan başlamak: Ebû Zehre fakihlerin çoğunluğunun abdest alırken sağ taraftan başlamanın sünnet olduğunu ifade ettiklerini aktarmış. fakat kendi görüşünü açıklamamıştır.

Abdestte süreklilik: Ebû Zehre bu hususta İmam Şâfiî ve Ebu Hanife'nin abdest alırken, abdest âzâlarının herhangi bir fasıla vermeksizin art arda yıkanmasının sünnet olduğuna, İmam Malik ve İmam Ahmet b. Hanbel'in ise farz olduğuna hükmettiklerini aktarmıştır. Bu izahların akabinde ise kendisi abdestte sürekliliğin mantıklı olduğunu ifade ederek olası bir kesintiye uğrama durumunda kişinin abdeste tekrar başlaması gerektiği görüşünü belirtmiştir.[92]

Mazmaza ve istinşâkın yüz sınırlarına dâhil olması: Ebû Zehre, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, İbn Münzir ve bazı Şii fakîhler mazmaza ve istinşâkın yüz yıkamaya dâhil olduğuna hükmettiklerini, cumhur ulemânın ise bunun aksini savunduklarını aktarmış kendisi herhangi bir görüş beyan etmemiştir.

Dirseklerin yıkanması: Abdestle ilgili âyette zikredilen "*dirseklere kadar ellerinizi yıkayın*" emri âlimler tarafından farklı yorumlanmış ve dirseklerin abdest azalarına dâhil olup olmaması konusunda farklı görüşler serdedilmiştir. Bu ihtilaf, الي harf-i cerine yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır. Ebû Zehre, yaşanan bu ihtilafla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: İbn Cerir Taberi (v. 310) gibi bazı âlimler الي harf-i cerrinin yönelme anlamında kullanıldığında ihtimal manası taşıdığını, bundan dolayı dirsekleri yıkamanın zorunlu olmadığını

[91] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2049.
[92] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2049.

düşünmektedirler. Buna ilaveten âlimlerin bir kısmı ise âyetteki الي harf-i cerrini "birliktelik" (مع) anlamında ele almış, bundan dolayı abdestte dirsekleri yıkamanın vacip hükmünde olduğu sonucuna varmışlardır. Ebû Zehre ise, Hz. Peygamber'in uygulamasının da bu şekilde olduğunu ifade ederek kendisinin de bu görüşü benimsediğini belirtmiştir.[93]

Topukların yıkanması: Topukları yıkamanın hükmü hakkında farklı görüşler mevcuttur. Âyetteki "*İki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın*" emri tıpkı dirseklerin yıkanması emrinde olduğu gibi kullanılan harfi cere yüklenen manaya göre değişiklik arzetmektedir. Dirseklerle ilgili kısımda bu husus ele alındığı için Ebû Zehre konuyu bir kez daha ele alma lüzumu görmemiştir.[94] Buradan hareketle Zehre'nin dirsekler gibi topukların da yıkanması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

Mesh: "*başınızı meshedin"* emrinin miktarı konusundaki ihtilaflara değinen Ebû Zehre, başın tamamının mesh edilmesinin tüm âlimler tarafından makbul bir davranış olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir. Sadece Malikiler tarafında başın tamamının mesh edilmesinin şart koşulduğuna değinen Ebû Zehre, Şâfiîlerin ب harfi cerindeki "baziyet" anlamından hareketle, başın bir kısmını mesh için yeterli gördüklerini aktarmıştır. Bu konuda Hanefîlerin meshin asgari miktarını, başın dörtte biri ile sınırlandırdıklarını sünnetten delil getirerek açıklamıştır. Buna göre abdestle ilgili hadisi şerifte zikredilen "alın" (ناصيته) kelimesi başın dörtte biri oranına denk gelmektedir.[95] Meshin miktarı konusundaki görüşleri aktarmakla yetinen Ebû Zehre kendi görüşüne dair açık bir beyanda bulunmamıştır. Ancak yukarıdaki meselelerde olduğu gibi, Ebû Zehre'nin Rasulullâh'ın uygulamalarına verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda onun da Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğu yani başın dörtte birinin mesh edilmesinin yeterli olduğunu düşündüğü söylenebilir.

Görüldüğü üzere Muhammed Ebû Zehre abdest ile ilgili hükümlerin belirlenmesinde mezhep imamlarının görüşlerine yer vermiş, konuyu hükümsel boyutu ile ele almış, hükümlerin gerekçelerini de açıklamayı ihmal etmemiştir. Burada dikkat çekici en önemli nokta Ebû Zehre'nin ayakları yıkama konusundaki

[93] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2049.
[94] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2049.
[95] Tirmizi, Taharet, 75; Ebû Davud, Taharet, 50; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2049.

görüşüdür. Fakat Ebû Zehre'nin âyette geçen atıfın tasarrufa yönelik bir emir olduğu şeklinde anlaşılması gerektiği düşüncesinin Zemahşeri (ö.538/1144) tarafından ortaya atıldığı tesbit edilmiştir.

2. Teyemmüm

Muhammed Ebû Zehre teyemmümü, "kişinin su ile hissi bir temizlik sağlayamadığı durumlarda, kişiye kolaylık sağlayan rûhi bir temizlenme şekli" olarak tanımlamıştır.[96] Teyemmüm, tanımından da anlaşılacağı üzere abdest ve gusül gibi maddi değil, hükmî bir temizlik şeklidir. Kur'ân-ı Kerîm'de teyemmüme Mâide Sûresi 6. ve Nisâ Sûresi 43. âyetlerinde yer verilmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şâyet hasta veya yolculukta iseniz veya ayakyolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."[97]

"*Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken, yolcu olan müstesna gusledene kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut biriniz ayakyolundan gelmişseniz veya kadınlara yaklaşmışsanız ve bu durumlarda su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah affeder ve bağışlar."*[98]

Ebû Zehre, mezkûr âyetlerin tefsirine teyemmümün yapılışını izah ederek başlamıştır. Buna göre teyemmüm iki vuruştan ibarettir denilebilir. Zira teyemmüm, ellerin toprak veya toprak cinsi bir şeye vurularak öncelikle yüzün

---

[96] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1692.

[97] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاَةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Mâide 5/6).

[98] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا (Nisâ 4/43).

daha sonra kolların mesh edilmesi şeklinde yapılmaktadır.[99] Teyemmümün yapılabilmesi ve geçerli olabilmesi içinse kişinin suya ulaşamaması ya da var olan suyu kullanmasına engel olan bir durumunun söz konusu olması gerekmektedir.

Ebû Zehre, teyemmümün şekilsel izahını verdikten sonra teyemmümden yararlanabilmek için hangi özürlere sahip olunması gerektiğini üç maddede izah etmiştir:

1. *Hastalık:* Mevcut olan suyun kullanılması halinde kişinin hasta olmasından veya var olan hastalığının artmasından endişe edilmesi halinde teyemmüm, abdest veya guslün yerine geçmektedir. Nitekim sahabeden Amr ibn Âs (ö. 43) bir sefer esnasında gusül almasını gerektirecek bir hale maruz kalmış, soğuğun şiddetinden dolayı hasta olmaktan endişe ettiği için gusül yerine teyemmüm ile yetinmiştir. Sahabe arasında ihtilafa düşülmesine sebep olan bu olay Hz. Peygamber'e iletildiğinde, Allah Rasûlü (sav) Amr İbn Âs'ın bu davranışını onaylamıştır.[100]

2. *Yolculuk:* Yolculuk hali kişinin genellikle suya ulaşamadığı veya mevcut olan suyu yalnızca susuzluk ihtiyacını gidermek için kullanabildiği bir durumdur. İşte teyemmüm, bu gibi durumlarda kişiye kolaylık sağlama amacıyla abdest ve gusül yerine geçmektedir.[101]

3. *Suyun mevcut olmaması:* Yukarıda ifade edilen hastalık tehlikesi veya yolculuk hali bulunmayan durumlarda da teyemmüm caiz olabilmektedir. Şöyle ki herhangi bir sebeple suya ulaşım sağlayamayan mukim kişilerin de suya ulaşana dek abdest ve gusül yerine teyemmüm abdesti almaları caizdir.

Ebû Zehre, teyemmümü gerektiren durumları açıkladıktan sonra teyemmümü bozan durumları ele almış, abdest ve gusülü bozan her durumun teyemmümü de bozduğunu söyleyerek sözlerine başlamıştır. Bunun dışında namaz vakti bitmeden veya namazı kılmadan evvel suya erişmenin veya suyu kullanma imkânı bulmanın da teyemmümü bozduğunu ifade etmiştir.[102]

Teyemmümün tanımı, şartları ve onu bozan durumları açıkladıktan sonra Muhammed Ebû Zehre, ilgili âyetlerde geçen kelimelerin izahını yapmıştır.

---

[99] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1696.
[100] Buhârî, "Teyemmüm", 6; Ebû Dâvûd, "Tahâre", 124.
[101] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1694.
[102] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1696.

Örneğin; Nisâ sûresi 43. âyette geçen "غائط " kelimesine "bir kimsenin ihtiyacını karşılamak ve gidermek için gittiği yere verilen isim" anlamını vermiştir. Yine âyette geçen "sizden biriniz gelirse..." (او جاء أَحَدٌ مِّنكُمُ) ifadesinin müfret yani tekil kalıpta kullanılması Ebû Zehre'ye göre "ihtiyaç gidermeye tek başına gitmek" gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca "لامستم النساء" ifadesinin ise "karı koca arasında yaşanan ve guslü gerektiren ilişki" anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu ifadesinden hareketle onun, İmam Şâfiî'nin "karşı cinse dokunmak abdesti bozar"[103] hükmüne katılmadığı anlaşılmaktadır.

Ebû Zehre'nin dikkat çektiği bir diğer husus ise âyetlerde kullanılan üsluptur. Ebû Zehre'ye göre bahsi geçen âyetlerde cinsel ilişkinin ima yoluyla anlatılmasının Allah Teâlâ'nın insana güzel konuşmayı ve dilini kirlilikten uzak tutmayı emrettiğinin göstergesi olarak kabul edilmelidir.[104]

3. Hayız

Allah yeryüzünde halife olarak yarattığı insanı kadın ve erkek olmak üzere iki farklı cins olarak yaratmıştır. Yarattığı bu cinsler arasına da duygusal ve fizyolojik birtakım farklılıklar koymuştur. İki cinsin arasındaki fizyolojik bu farklardan biri de hayızdır. Hayız "Kadının rahim yolundan belirli sürelerle gelen ve bazı ibadetlerin îfâsına engel teşkil eden kan" anlamında fıkıh terimidir.[105] Allah Teâlâ kadınların bu özel halleri hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki: O bir rahatsızlıktır. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever."*

"*Kadınlar sizin ekeneğinizdir; ekeneğinize hangi taraftan isterseniz oradan varın. Kendiniz için de önceden hazırlık yapın. Allah'tan sakının ve bilin ki O'na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele*."[106]

---

[103] Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Serahsi, *Mebsût*, 1:127.

[104] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2052.

[105] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 7: 142; Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", DİA, 17: 51.

[106] وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (Bakara 2/222-223).

Ebû Zehre "Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar." âyetinde soru sahiplerinin mü'minler olduğunu, onların dikkatli ve vicdanlı kimseler oldukları için bu konuda hassas davrandıklarını ve hükmünü öğrenmek için böyle bir soru sorduklarını ifade etmiştir. Ebû Zehre daha sonra "mehîz" (الْمَحِيضِّ) kelimesinin anlamına değinerek âyetin tefsirine giriş yapmıştır. Buna göre "الْمَحِيضِ" kelimesi "حِيضِ" kelimesinden türetilmiştir. Kelime "سيل" yani akmak anlamında kullanılırken daha sonra terim anlamı ile kullanılmaya başlanmıştır.[107]

Ebû Zehre'ye göre sorunun sorulmasındaki amaç kadının durumu hakkında bilgi sahibi olunmak istenmesidir. Çünkü müslümanların o dönemde iletişim halinde oldukları toplulukların –Yahudi ve Hristiyanlar- hayızlı kadına bakışları farklılık göstermekteydi. Şöyle ki, Hristiyanlar hayızlı olan kadınla olmayan kadın arasında muamelelerinde farklı davranıyorlar, Yahudiler ise hayızlı kadını toplumdan tamamen tecrit ediyor, hatta onun dokunduğu her şeyi necis olarak kabul ediyorlardı.[108] Dönemin Arapları ise Yahudi ve Hristiyanlardan doğal olarak etkilenmişler ve İslâm'ın bakış açısını öğrenmek istemişlerdir.

Allah Teâlâ ise bu soruya "*De ki: O bir rahatsızlıktır. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın"* şeklinde cevap vermiştir. Ebû Zehre kadının bu döneminde hem biyolojik olarak hem de psikolojik olarak sıkıntılı bir süreçten geçtiğini, Allah Teâlâ'nın ifadesiyle ezâ çektiğini ifade etmiştir.[109] Ebû Zehre ayrıca*"âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun"*[110] ifadesinin, hayızlıyken cinsel beraberliğe dair bir yasaklama getirdiğini ifade etmiştir. Söz konusu olan bu yasak hayız süresi ile sınırlandırılmış, Allah Teâlâ bunu وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَّ şeklinde ifade etmiştir. Ebû Zehre âyette kullanılan "قرب" fiilinin cinsel ilişkiden kinaye olduğunu, bu kullanımın Kur'ân'ın üslubunun güzelliği ve latifliğinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.[111] "طهر" kelimesine ise Müellif tarafından hayız kanının kesilmesi anlamı verilmiş, şedde ile okunduğu zaman gusül alınarak temizlenme anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Kelimedeki bu anlam farklılığı mezhepler

[107] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 729.
[108] Yavuz, "Hayız", DİA, 17: 51.
[109] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 730.
[110] فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِّ
[111] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 731.

arasında fıkhi ihtilafların oluşmasına neden olmuştur. Ebû Zehre bu konuda Hanefîlerin görüşlerini zikretmiş, akabinde kendi görüşünü şu ifadelerle aktarmıştır: Hanefîlere göre "يَطْهُرْنَ" fiili kanamanın bitmesi anlamına gelir. Bu ise temizlik sayılır. Yani kadının hayızı on gün sonunda bitiyorsa cinsel ilişki için yıkanmasına gerek yoktur. Fakat bu süreden önce bitiyorsa bunu davranışıyla te'kit etme anlamında gusül alması gerekmektedir. Âyette geçen "حَتّٰى يَطْهُرْنَ" ifadesi buna işaret etmektedir.[112]

Fakat Ebû Zehre, bazı âlimlerin Hanefîlerin bu görüşüne katılmadıklarını, gusül ile temizlik sağlanmadan cinsel birleşmenin helal olmadığını düşündüklerini aktarmıştır.

Ebû Zehre daha sonra "*İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın."* âyetinde geçen iki kelimenin "kıymetli manalar" taşıdığını ifade etmiştir. Buna göre "فَأْتُوهُنَّ" kelimesi zorunluluk değil mübahlık anlamı içermektedir. Buna gerekçe olarak ise usûlcülere göre "Nehiyden sonra gelen izin mübahlık bildirir." kuralını kullanmıştır. Bu kuralla uyum halinde olan âyetler de müellif tarafından delil olarak gösterilmiştir. Ebû Zehre'nin "kıymetli manalar" taşıdığını düşündüğü ikinci kelime ise "مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ" dır. Bu ifade, Allah'ın insanı yaratmış olduğu fıtrata aykırı davranılmaması gerektiğini, insan yapısını ve neslini korumak içinde eşler arasında cinsel ilişkinin önemli olduğunu ifade etmiştir.[113]

"*Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.*" âyetinde Allah Teâlâ mübalağa siğası kullanarak kendisinin tevbeleri çokça kabul eden olduğunu bildirmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu âyetten üç önemli husus ortaya çıkmaktadır:

1. Âyette Allah'ın mü'minlere karşı affedici olduğunu hatırlatılmaktadır.

2. Allah Teâlâ'nın ameli ile gururlanmayan mü'min kulunu sevdiği haber verilmektedir.

3. Kişinin duygu dünyasını temizlemesinin nefsini de temizlemesini sağladığını belirtmiştir. Zira nefsini temizleyen kişi kötülüğü kabul etmez.[114]

---

[112] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 732; Serahsi, *Mebsût*, 2: 22.
[113] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 733.
[114] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 734.

Ebû Zehre, yukarıda verilen âyetin ardından "*Kadınlar sizin ekeneğinizdir; ekeneğinize hangi taraftan isterseniz oradan varın."* âyetini tefsir etmiştir. Müellife göre " فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ" ibaresi evliliğin sadece şehvetini giderme yolu olmadığını anlatmaktadır. Aksine evlilik, nesli devam ettirmenin en güzel ve meşrû şeklidir. " نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ" âyeti ise eşler arasındaki bu münasebetin beden için yorucu olmasıyla beraber ruh için bir kaynaşma ve dinlenme olduğunu anlatmaktadır. Çünkü eşlerin hayatları bu etkileşim neticesinde kolaylaşmakta ve sıkıntılara karşı daha dayanıklı olmaktadırlar. Son olarak Ebû Zehre'ye göre "*Allah'tan sakının ve bilin ki O'na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele*."[115] ibaresi, dinin insan hayatına hâkim olması gerektiğini, bunun ise eşler arasındaki adalet ve sevgi ile var olması gerektiğini ifade etmektedir.[116]

Ebû Zehre bu açıklamalarının ardından âyette geçen "tarla" (حَرْثٌ) kelimesi üzerinde açıklamalar yapmıştır. Ebû Zehre kadının, erkeğin çocuğunu doğurması yönüyle tarlaya benzediğini ifade etmektedir. Bu kelime ile âyet evliliğin tek amacının cinsel birliktelik sağlayarak şehveti gidermek olmadığını, aksine sağlıklı nesillere sahip olmanın ne kadar öenmli olduğunu göstermektedir.

"*Kendiniz için de önceden hazırlık yapın. Allah'tan sakının ve bilin ki O'na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele."* âyetinde Ebû Zehre'ye göre üç husus ve müjde bulunmaktadır: Müellifin bahsettiği hususların ilki, "وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ" şeklinde ifade edilmiş olan "*hayatta iken sâlih ameller işleyin"* emridir. Bu emir genel olarak tüm hayatı kapsamakla birlikte eşler arasında olması gereken ilişkiye de yön vermektedir. Yani emir, kişinin aile fertlerine saygı ve sevgi çerçevesinde davranması gerektiğini ifade etmektedir.[117]

Âyette geçen ikinci emir ise "*Allah'tan korkun, günaha bulaşmaktan sakının*" emridir. Bu emir kişiyi eziyet ve zulümden alıkoyar. Ebû Zehre'ye göre âyet genel olarak zulümden kaçınılması gerektiğini ifade etmekle beraber aile içi ilişkilerde de kadına zulmetmekten sakınılması gerektiği şeklinde de anlaşılmalıdır. Âyette geçen son emir ise "*bilin ki O'na kavuşacaksınız."* emridir. Buna göre: kişi Allah'a kavuşacağına iman ederek nefsini terbiye etmeli, taâtte

[115] وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (Bakara 2/223).
[116] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 735.
[117] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 737.

bulunmalı, hatalardan sakınmalıdır. Bu davranışları günlük hayatında göstermesi gerektiği gibi, aile hayatında da göstermelidir.[118]

Allah Teâlâ bu emirlerin akabinde ise وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ "*Mü'minleri müjdele"* buyurarak bu şekilde ailesine iyi davranan, hata ve günahlardan sakınan kimselere güzel bir karşılık hazırlandığını belirterek müjde vermiştir.[119]

B. Namaz

Terim olarak salât, tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadet anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla diğer ibadetlerle birlikte zikredilen namaz hicretten bir buçuk yıl kadar önce miraç gecesi farz kılınmıştır.[120] Ebû Zehre'ye göre namaz Kur'ân'da farz kılınmış ancak rükünleri açıklanmamış bir ibadettir.[121]

Kur'ân'da namaz sabır ve zekatla birlikte zikredilmiş,[122] kişiyi günahlardan alıkoyan bir ibadet olarak tanımlanmıştır.[123] İlgili âyetlerin tefsirine bakıldığında Ebû Zehre'nin namazı rükû, secde, kıraât ve huşudan müteşekkil bir ibadet olarak tanımladığı görülmektedir. "Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin"[124] âyetinden hareketle namaz-sabır ilişkisine değinen Zehre, bu ikisinin kişinin imanını güçlendiren önemli emirler olduğuna vurgu yapmakta ve bu iki kavram arasında söz-davranış ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Peygamber Efendimizin "Kalk ve namaz kıl! Muhakkak ki namaz şifadır"[125] hadisini esas alarak namazın şifa oluşuna da değindiği görülmektedir.[126]

---

[118] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 740.

[119] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 741.

[120] M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", DİA, 350.

[121] Ebû Zehre, İslâm Hukuku Metodolojisi, 90.

[122] وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِين "Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin." (Bakara 2/43).

[123] اُتْلُ مَا اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir." (Ankebut 29/45).

[124] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (Bakara 2/153).

[125] İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. Sünenu İbn Mace. Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. y.y. Dâru İhyâ, t.t., Salâtu'l şifa, 1144.

[126] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 219.

1. Namazda Kıbleye Dönme (İstikbâl-i Kıble)

Kıble "başta namaz olmak üzere bazı ibadet ve davranışlarda yönelinen taraf" anlamına gelmektedir.[127] Hicretten önce Hz. Peygamber'in kıble olarak ne tarafa döndüğü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.[128] Fakat Ebû Zehre Allah Teâlâ'nın Miraç'ta müslümanlara beş vakit namazı farz kılarken Mescid-i Aksa'ya dönülmesini emrettiğini ifade etmektedir.[129] Mekke dönemi ile ilgili her ne kadar kesin bir bilgi bulunmasa ve konuyla alakalı görüş ayrılıkları olsa da hicretten sonra belli bir süre daha Kudüs'ün kıble olmaya devam ettiği hususunda görüş birliği bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'de Yahudilerin çoğunlukta olmasından dolayı onlarla iyi ilişkiler kurmak ve kendisine tâbi olmalarını sağlamak amacıyla namazda Kudüs'e yönelmeye devam ettiği iddia edilmiştir.[130] Fakat Ebû Zehre Peygamber'in tek amacının Allah'ın emrini yerine getirmek olduğunu vurgulayarak Rasulullâhın sadece bu sebeple kıble olarak Kudüs'e yönelmeye devam ettiğini ifade etmiş ve bu görüşe karşı çıkmıştır.

İnşa edilişi Hz. Âdem'e kadar ulaştırılan, yeryüzünün ilk mescidi olan Kâbe hicretten bir süre sonra, şu âyet-i kerîmeler ile kıble olarak tayin edilmiştir:[131]

"*İnsanlardan bir kısım sefihler, "Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir?" diyeceklerdir. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir."*

"İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."[132]

---

[127] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 11: 545, Ahmet Güç, "Kıble", DİA, 25: 364.

[128] Ahmet Özel, Kıble, DİA, 25: 366.

[129] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 434.

[130] Özel, Kıble, DİA, 25: 366.

[131] Sadettin Ünal, "Kâbe", DİA, 24: 16.

[132] سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ (Bakara 2/142-143).

"*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler onun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."*[133]

Ebû Zehre Bakara Sûresi 143. âyetin tefsirini yaparken öncelikle nesh konusuna değinmiştir. Mescid-i Aksa'nın kıble olarak tayini âyet ile emredilmiş değildir.[134] Fakat Kâbe'nin kıble olarak tayini bizzat âyet-i kerîmeler ile sabittir. Bundan dolayı mezkûr âyetler, Kur'ân'ın sünneti neshi olarak değerlendirilmiştir. Ancak Muhammed Ebû Zehre bu âyetlerin sünneti nesh ettiği değerlendirmesine katılmamaktadır. Çünkü ona göre kıblenin değişimi konusundaki nesh, Kur'ân'ın sünneti neshi değil, sünnetin sünneti neshidir. Şöyle ki; Ebû Zehre kıblenin değişimi ile ilgili âyetin namazda nâzil olduğu ve bundan dolayı Peygamber ve ashabının namaz esnasında Kâbe'ye doğru döndükleri görüşünü kabul etmemiştir.[135] Zehre'ye göre daha evvel Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılan Peygamber (s.a.v), bir ikindi vakti namazını Kâbe'ye doğru kılmıştır. Âyetlerse daha sonra inzal olmuş ve Rasulullâhın bu uygulamasını teyit etmiştir. Buradan hareketle Ebû Zehre'ye göre sünnet başka bir sünnet ile nesh edilmiştir.[136]

Nesh konusunun ardından Ebû Zehre, kıble değişiminin toplumda meydana getirdiği etkiye değinmiştir. Zira kıblenin değişimi Medine'de bulunan Yahudi ve müşriklerin tepkilerine ve uygun olmayan yorumlar yapmalarına neden olmuştur.[137] "*İnsanlardan bir kısım sefihler*" ifadesiyle de bu kimselere hitap edilmiş ve bu düşünce yapısı Allah tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.[138] Ebû Zehre'nin eserinde aktardığına göre müfessirlerin bir kısmı سَيَقُولُ fiilinin başına gelen س edatının Yahudi ve müşriklerin bu yorumları geçmişten beri yaptıklarını ve gelecekte de benzer davranışlarda bulunmaya devam edeceklerini gösterdiğini düşünmektedirler. Fakat Ebû Zehre âyetin müslümanları var olan bu

---

[133] قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (Bakara 2/144).

[134] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 434.

[135] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 436; Özel, "Kıble", DİA, 367.

[136] Müslim, Mesacid, 2; Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1:435.

[137] Ahmet Özel, "Kıble", DİA, 367.

[138] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 436.

durumdan haberdar etme maksadı taşıdığını ayrıca kıble değişiminden önce de onların bu tür yorumlar yaptığına dair herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etmektedir. [139]

Ebû Zehre, tefsirine âyette geçen bazı kelimelerin izahı ile devam etmiştir. Ona göre "sefih" kelimesi "aklı zayıf" anlamına gelmekle beraber "dini konularda zayıf" manası da taşımaktadır. "ولاهم" kelimesi ise "saptırmak, döndürmek" anlamlarına gelmektedir.[140]

Daha sonra Ebû Zehre Kâbe'nin kıble olmasının hikmetlerine değinmiştir. Ebû Zehre'ye göre kıblenin Kâbe olarak değişmesi, tüm semavî dinlerin aynı olduğunu, Beytü'l-Makdis'in Kâbe gibi kutsal olduğunu ve o günlerde putlarla çevrilmiş olan Kâbe'de putların hâkimiyetinin son bulacağını göstermektedir.

Ebû Zehre'ye göre وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ âyeti "*Namazda döndüğün bu kıbleyi sana uyanlar ve uymayanları ayırtetmek için belirledik*" anlamına gelmektedir. Zira, Peygamber (sav)'in kıble olarak Mescid-i Aksa'ya döndüğü süreçte bazı sahabilerin Kâbe'ye döndükleri ve Peygamber'in bu kimseleri uyardığı bilinmektedir.[141]

"Allah imanınızı asla zayi edecek değildir." âyetinde geçen "iman" kelimesi Ebû Zehre'ye göre kıymet ve konumunu göstermek maksadıyla namazın karşılığı olarak kullanılmıştır. Yani âyet "Allah Teâlâ sizin namazlarını asla zayi edecek değildir." anlamına gelmektedir.[142]

Bakara sûresi 144. âyet Peygamber (sav)'in kıble değişimi konusundaki istek ve duasına değinmektedir. Peygamber (sav) her ne kadar Allah'ın emri ile Beytü'l Makdis'e dönüyor olsa da gönlünde Kâbe'ye dönme arzusu bulunmaktaydı. Allah Teâlâ âyette belirttiği gibi O'nun bu istek ve arzusunu reddetmemiş "*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz.)* buyurmuştur. Bu âyetlerin tefsirinde bazı müfessirler peygamberin duasının Allah'ın talebinin önüne geçtiğini, yani kıblenin Peygamber duasının neticesi olarak değiştirildiğini savunmuşlardır. Fakat Ebû Zehre, Peygamber'in zaten kıblenin değişeceğini

[139] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 435.
[140] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 436.
[141] Özel, "Kıble", DİA, 25: 366.
[142] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 444.

bildiğini, isteğinin Allah'ın bu vaadinin biran evvel yerine gelmesi olduğunu iddia etmiştir.[143]

Muhammed Ebû Zehre'nin kıblenin değişimi konusunda ele aldığı âyetlerin tefsirinde nesh konusu özellikle dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Muhammed Ebû Zehre neshin olmasının imkan dahilinde olduğunu fakat Kur'ân-ı Kerim'de gerçeklememiş olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye tahvili ile ilgili âyetlerde gerçekleşen nesh müellif tarafından sünnetin sünneti nesh etmesi şeklinde anlaşılmıştır.

2. Korku Namazı (Salâtü'l-Havf)

Salâtü'l-havf "Düşman, eşkiya, hayvan saldırısı yahut yangın, sel tehlikesi gibi tehditler karşısında farz namazların tek imama uyarak nöbetleşe kılınmasını" ifade eden bir kavramdır.[144] Müslümanlara beş vakit namazı vaktinde ve özen göstererek kılmaları ve Allah yolunda cihat etmeleri farz kılınmıştır. Allah Teâlâ namaza öylesine önem vermiştir ki şartlar ne olursa olsun namazın ikâme edilebilmesi için çeşitli kolaylıklar tanımıştır. Namaza verilen önemin göstergelerinden biri ise savaş esnasında namazın nasıl kılınılacağının anlatıldığı âyet-i kerîmelerdir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır."*[145]

Muhammed Ebû Zehre yukarıda verilen âyetlerin tefsirine ضرب fiilinin anlamına değinerek başlamıştır. "*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman" (*وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ*)* âyetinde geçen ضرب fiili asıl itibariyle "vurmak, dövmek" anlamına gelmektedir. [146] Fiile, âyette "yolculuk" anlamı verilmesinin sebebi Ebû Zehre'ye göre yolcu sefere çıktığında ayağını yere vura vura yürüdüğü içindir. Zehre bu açıklamaların ardından âyetin ana konusu olan yolculuk esnasında namazın kısaltılmasını ele almıştır. Zehre'ye göre normal şartlarda dört rekât olan öğle,

---

[143] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 446-447.

[144] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 11: 269; Mehmet Erdem, "*Salâtü'l-Havf"*, DİA, 36: 21.

[145] وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (Nisâ 4/100-101).

[146] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 1: 543.

ikindi ve yatsı namazlarının düşman varlığından kaynaklanan korku sebebi ile kısaltılması âyet ile normal yolculuklarda ise sünnet ile sabittir. Bu konudaki görüşünü ise hadisler ile desteklemiştir.[147]

Ebu Zehre "*kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır"* âyetinde Allah Teâlâ'nın mü'minlerin düşmanlarına karşı teyakkuzda olmaları gerektiğini bildirdiğini, bunun da âyette dört şekilde te'kit edildiğini ifade edilmiştir. Zehre'ye göre bu te'kitler ان te'kit edatının, devamlılık ifade كان edatının kullanılmış olmasıyla, inkârcıların küfürlerinin düşmanlıkla vasıflandırılmış olması ve kâfirlerin düşmanlıklarının aleni bir şekilde yapılmış olması şeklinde gelmiştir.

Ebû Zehre, bu açıklamaların ardından namazın kısaltması için gerekli olan mesafe konusunda âlimlerin arasında bulunan ihtilafa değinmiştir. Bu konuda seferiliğin herhangi bir mesafe ile sınırlandırılamayacağını düşünenler olmakla birlikte yolculuğun üç gün üç gece veya bir gün bir gece sürmesi gerektiğini ileri sürenler de olmuştur. Ebu Zehre ise yolculuğun bir gün sürmesi gerektiği görüşünü naklederken delil olarak alınan hadisleri zikretmiş ve âlimlerin pek çoğunun bu görüşü benimsediğini belirtmiştir. Bu durum onun da bu görüşü daha kabul edilebilir bulduğunu göstermektedir.[148] Ayrıca Ebû Zehre'ye göre Peygamber'den gelen bir gün bir gece ve üç gün şeklindeki farklı rivâyetlerin bulunmasının sebebi, Peygamber (sav)'in kişilerin durumlarına uygun olarak farklı cevaplar vermiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Daha sonra namazı kısaltmanın hükmü konusuna değinen Ebû Zehre, bu konuda Şâfiîlerin sünnet, diğer âlimlerin ise vacip dediklerini aktarmıştır. "*Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"* âyetine dayanarak âlimlerden bazıları seferî iken namazı kısaltmak konusunda muhayyerlik söz konusu olduğunu iddia etmişlerse de Ebû Zehre âyetteki "*size bir günah yoktur*." ifadesinin Bakara 158. âyet ile[149] aynı anlamı ihtiva ettiğini dolayısıyla zorunluluk anlamına geldiğini düşünmektedir.[150]

---

[147] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1825, Müslim, Kitabû Salâti'l Müsafirîn ve Kasriha, 1.

[148] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1826.

[149] اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۗ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ
"Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı

Namazın hangi tür yolculuklarda kısaltılabileceği konusuna da değinen Ebû Zehre; cihat, hac, umre, sıla-i rahîm veya bir vacibi yerine getirmek için yapılan yolculuklarda namazın kısaltılarak kılınması gerektiğini konusunda âlimlerin ittifak ettiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte bazı âlimlerin de ticaret veya mübah bir iş için yapılan yolculukta da kısaltma yapılabilir şeklinde hüküm verdiklerini de sözlerine eklemiştir.[151]

Ebû Zehre bu açıklamaların ardından Nisâ sûresi 102 ve 103. Âyetlerle birlikte savaş esnasında kılınan *korku namazını* izah etmiştir.Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."

" Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir."[152]

Yukarıda verilen âyetlerde savaş esnasında namaz kılmak isteyen fakat düşman varlığından endişelenen mü'minlere çıkış yolu gösterilmiştir. Âyete göre savaş esnasında düşmandan zarar görme endişesi bulunan müslümanlar Peygamber (sav) tarafından iki gruba ayrılmıştır. İlk grup Peygamber ile namaza durduğu esnada ikinci grup onların arkasında koruyucu görevi görür. Namaz

ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir." (Bakara 2/158).

[150] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1827.

[151] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1827.

[152] وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِن وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۗ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَاحِدَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰ أَن تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ ۚ فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ۚ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا (Nisâ 4/102-103).

esnasında her daim hazır ve tedbirli olmak için silahlar bırakılmamıştır. İlk gruptan sonra aynı şekilde diğer grup gelerek Peygamber ile namazlarını eda etmiştir. Namaz bu şekilde tamamlanmış olur.

Genel itibariyle korku namazının kılınışı yukarıda anlatıldığı şekilde olmakla birlikte kaynaklarda farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Ebû Zehre bu rivâyetleri ve mezheplerin tercihlerini aktardıktan sonra "Hz. Peygamber'in korku namazını farklı şekillerde kıldığını, bunun amacının ise bu şekillerden her birinin caiz olduğunu göstermek olduğunu ifade ederek rivâyetlerin arasını te'lif etme yolunu tercih etmiştir.[153] Allah Teâlâ'nın namaz esnasında silahların bırakılmamasını emretmiş olması ise müslümanların sürekli teyakkuz halinde bulunmalarının gerektiğini ifade etmektedir. Fakat hastalık ve aşırı yağmur yağması gibi eziyet verici durumlarda Allah Teâlâ mü'minleri zora sokmamış, bu durumlarda bir vebalin bulunmadığı hususi olarak belirtilmiştir.[154]

Ebû Zehre son olarak âlimlerin ihtilaf ettikleri bir husus olan korku namazının Peygamber dönemine has olup olmadığı meselesine değinmiştir. Ebû Zehre'nin aktarımına göre ulemânın bir kısmı korku namazının Peygamber ve sahâbe dönemine has olduğunu iddia etmiş, bir kısmı ise bu görüşe karşı çıkmıştır. Onlara göre her ne kadar âyette Peygamber'e hitap edilmiş olsa da âyetin hükmü geneldir. Ebû Zehre ise bu görüşleri aktarmış, kendisi görüşünü ifade etmemiştir.[155]

3. Mescid İnşâ Etmenin Fazileti

Mescitler Allah'ın adının anıldığı, O'na kulluğun en güzel gösterildiği yerlerdendir. Allah Teâlâ mescit inşa etmenin fazileti hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır.*"

[153] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1831.
[154] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1833.
[155] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1831-32.

"*Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[156]

Ebû Zehre âyetlerin tefsirine kıraat farklılıklarına değinerek başlamıştır. Zehre, Allah Teâlâ'nın müşriklere mescit inşa etmeyi yasakladığı bu âyette geçen مَسَاجِد kelimesinin iki farklı kıraatta okunduğunu ifade etmiştir. Ona göre kelime مسجد şeklinde tekil olarak okunduğunda âyetten Beytü'l-Harâm anlaşılmaktadır. Aynı kelime مساجد şeklinde okunduğunda ise âyetten Mescid-i Harâm anlaşılmaktadır.[157] Mescid-i Harâm ise müslümanların kıblesidir ve tüm mescitler ona tâbi sayılmaktadır. Ebû Zehre ise, âyetten tek bir mescidin anlaşılmasının doğru olmadığını, nasıl ki "filan kişi kitap okumaz" denildiği zaman cümleden tek bir kitap anlaşılmamalı ise âyette geçen mescit kelimesinden de tek bir mescit anlaşılmamalıdır.[158]

Ebû Zehre'ye göre Allah Teâlâ âyette müşriklerin mescid yapmalarını yasaklamış ve bu yasağı "*inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken"* âyeti ile güçlendirmiştir. Zira normalde Allah'ın rızasını kazanmak umuduyla yapılması gereken bir ibadetin şirk dolu bir kalp ile yapılması düşünülemez.[159]

"Allah'ın mescitlerini imar edenler.." (اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ) âyetinde geçen انما edatı "özelleştirme" (hasr) ifade eder. Ebû Zehre'ye âyette bu edatın kullanılması mescitlerin inşasının sadece mü'minlere has kılındığını göstermektedir. Zira mescit yapmak ve yaptırmak ibadettir. [160]

Ebû Zehre daha sonra "*Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler*." âyetinde peygamberlere imanın zikredilmemesinin sebebini açıklamıştır. Ebû Zehre'ye göre "*Allah'a iman etmek, Peygamber'e iman etmeyi gerektirmektedir. Âyette bahsedilen namaz kılmak, zekât vermek gibi*

---

156 مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ شَاهِدِينَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (Tevbe 9/ 17-18).

157 Ebû Zehre bu kıraâtın Hafs kıraâtı olduğunu belirtmiştir. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3250

158 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3250.

159 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3251.

160 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3252.

ibadetler Hz. Peygamberin öğrettiği hususlardır. Dolayısıyla Allah'a iman özünde Peygamber'e imanı da içerdiği için ayrıca zikredilmemiştir."

Ebû Zehre mescit inşa etmenin bir ibadet olduğunu fakat sadece bina yapmanın yeterli olmadığını, aksine mescitleri maddi ve manevi kirlerden arındırmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Zehre'nin manevi kir ile kastettiği şey ise mescit içinde dünyaya ait konuşmalarda bulunmaktır. Bu görüşüne delil olarak ise Peygamber Efendimiz (sav)'den hadisler naklederek mescitlerde dünya işlerine dair yapılan konuşma ve işlerin mescitlerin maneviyatını bozduğuna işaret etmektedir. [161]

C. Oruç

Oruç kelimesi, sözlükte "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak" anlamına gelen Arapça savm (صوم) kelimesinin, Farsça karşılığı olan rûze'den Türkçeleşmiştir.[162] Terim olarak oruç, *"tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı*" ifade eder.[163]

Oruç, Allah tarafından belli bir zaman dilimine tahsis edilmiş olan, sınırlı sayıda günlerde yapılabilen bir ibadettir. Bu zaman dilimi ise Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinde indirilmiş olduğu ramazan ayıdır.[164] Oruç müminlere farz kılınmış bir ibadet olmakla birlikte, geçmiş ilahi kaynaklı olan ve insanlar tarafından kabul görmüş fakat ilahi bir kaynağa sahip olmayan dinlerde de –her ne kadar farklı şekillerde olsa da- mevcuttur.[165] Oruç ibadeti, müslümanlara ise hicretin 2. yılında Şaban ayında farz kılınmıştır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[161] "Mescitlerde konuşmak, hayvanın otu yiyip bitirdiği gibi sâlih amelleri yer bitirir."Ebû Zehre bu rivâyetin Razi, Zemahşeri, Ebû Suud ve Alusi tarafından zikredildiğini fakat kaynak zikredilmediğini belirtmiştir. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3254.

[162] Ali İhsan Yitik, "Oruç", DİA, 415.

[163] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab,* 12:350; Yitik, "Oruç", 415; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4:1692.

[164] إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ "Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik. Bilir misin nedir Kadir gecesi? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar. O gece tan yeri ağarıncaya kaDâr esenlik doludur." (Kadir 97/1-5).

[165] Yitik, "Oruç", DİA, 415-416.

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.

"Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir."[166]

Ebû Zehre, oruç ibadetinin farz kılındığı bu âyetleri tefsir ederken, öncelikle âdeti olduğu üzere âyetteki bazı kelimelerin manalarını vermiştir. Şöyle ki; âyette geçen كتب fiilinin "farz kıldı" anlamına geldiğini ifade etmiştir. *"Umulur ki sakınırsınız*" (لعلكم تتقون) ifadesinin ise, oruç ibadetinin hikmetini açıkladığını belirtmiştir. Bu anlamıyla âyet Ebû Zehre tarafından "*oruç kişiyi müttakiler seviyesine çıkarır. Günahlardan sakının, nefislerinizi şehvet ve hevanıza esir etmeyin ki oruç nefislerinizi terbiye etsin."* şeklinde anlaşılmıştır.[167]

Ebû Zehre kelime izahlarının ardından ramazan ayı içerisinde herhangi bir sebeple orucunu tutamayan kişilerin daha sonraki bir zaman diliminde oruçlarını kaza edebilmeleri için tanınan ruhsata değinmiştir. Âyetlerde hastalık vb. nedenlerle orucunu tutamayan mü'minlerin ibadetlerinin kazasını yapabilmeleri için belli bir vakit sınırlaması getirilmemiştir. Fakat İslâm âlimleri kaza orucunun vakti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Zehre'nin tefsirinde aktardığına göre Ahmed b. Hanbel ramazan ayının bitiminden itibaren kişinin

---

[166] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُون * أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ* شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيَ أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُواْ الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ اللّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (Bakara 2/183-185).

[167] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 550.

gücünün yettiği ilk fırsatta orucunu kaza etmesinin uygun olduğunu düşünmektedir. İmam Şâfiî kaza orucunun aynı yıl içerisinde tutulmasının gerektiğini, İmam-ı Âzam ise kaza orucunun en kısa zamanda tutulmasının uygun olduğunu fakat kişinin te'hir etme hakkının da bulunduğunu ifade etmiştir.[168] Bu görüşleri aktaran Müellif ise yorum yapmamayı tercih etmiştir.[169]

Ebû Zehre daha sonra oruç tutmamak için geçerli sayılan mazeretler hakkında bilgi vermiştir. Şöyle ki; bu mazeretlerden ilki hastalıktır. Hastalık, kişinin oruç tutmasına geçici olarak engel oluyorsa hasta olduğu günlerde oruç tutmama izni verilmiş olmakla birlikte, iyileştikten sonra hastayken tutamadığı oruçları kaza etmesi gerekmektedir. Fakat kişinin hastalığı oruç tutmasına engel teşkil ediyor ve bu hastalığın iyileşme ihtimali de bulunmuyorsa kişiye oruç tutmama ve tutamadığı oruçların fidyesini verme ruhsatı verilmektedir.

Kişinin oruç tutmaması için geçerli sayılan bir diğer mazeret ise yolculuktur. Ebû Zehre eserinde yolculuğu kısımlara ayırmıştır. Şöyle ki; kişi Allah yolunda cihat etmek gayesi ile yola çıkmışsa oruç tutması hoş karşılanmamıştır. Fakat kişi ticaret gibi dünyevî bir amaçla yola çıkmışsa yolculuğun meşakkati fazla ise oruç tutmayabilir. Bununla birlikte Ebû Zehre günümüzde yapılan yolculukların eskisi gibi meşakkatli olmamasından dolayı, yolculuk esnasında oruç tutmanın daha doğru olacağını düşünmektedir.[170]

Muhammed Ebû Zehre daha sonra "فمن شهد منكم " âyetiyle kastedilen "hilali görme" meselesine değinmiştir. Ramazan ayının ve bayramın başlangıcı hilalin görülmesi ile tesbit edilmektedir. Hilalin görülemediği durumda da Hz. Peygamber (sav) "Hilali görünce oruç tutun ve bayram edin. Eğer göremediyseniz orucu otuza tamamlayın."[171] buyurarak ramazan ayının otuza tamamlanmasını emretmiştir. Muhammed Ebû Zehre mezkûr hadisten hilali görmenin oruç tutmak için şart olduğunu ve bir defa görülmesinin yeterli olduğu sonucuna varmıştır.

[168] Serahsi, *Mebsût*, 3: 115.
[169] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 552.
[170] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 553.
[171] Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyam, 2.

Ebû Zehre günümüzde hilalin görülmesi meselesinde ise modern teknoloji ile ayın konumunun hesaplandığını, bundan dolayı yapılan bu hesaplamalara güvenilmesi gerektiğini düşünmektedir.[172]

Müellifin değindiği bir diğer husus da hilalin doğu ve batıda aynı anda görülememe meselesidir. Böyle bir durumda herkes mi oruç tutmalı yoksa hilali gören kişi mi oruç tutmalıdır sorusuna Muhammed Ebû Zehre, fakihlerin görüşlerini aktarmış, ardından İslâm ümmetinin tek ümmet olduğunu bundan dolayı ayrılık olmayacağını ifade etmiştir.[173]

D. Zekât

Zekât, Kur'ân'da belirtilen sınıflara sarfedilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder.[174] Zekât, toplumsal dengeyi ve bireyler arasında dengeyi sağlayan malî bir ibadettir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler (miskinler), sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."[175]

Muhammed Ebû Zehre, zekât ile ilgili âyetlerin tefsirine mezkûr âyetlerin bir öncesi ile olan irtibatına değinerek başlamıştır.[176] Ebû Zehre'ye göre zekâtla ilgili âyetlerin münafıklardan bahseden âyetlerin akabinde gelmiş olması münafıkların zekât konusunda Peygamber'e karşı takındıkları tavır sebebiyledir. Şöyle ki; Peygamber (sav)'in yaptığı taksimatta münafıkların zekât verileceklere dâhil edilmemiş olması onların Peygamber'e karşı olumsuz bir tavır takınmalarına neden olmuştur. Allah Teâlâ da âyetlerle Peygamber'i desteklemiş bu taksimatın bizzat kendine ait olduğunu teyit etmiştir.

---

[172] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 557.

[173] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 558.

[174] İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 14:358; Mehmet Erkal, "Zekât", DİA, 197.

[175] إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (Tevbe 9/60).

[176] Bir önceki âyetlerde Allah Teâlâ münafıklardan bahsetmektedir. Bkz. Tevbe 9/42-59.

Ebû Zehre, zekâttan bahseden âyetlerin انما edatıyla başlamış olmasının zekâtın sadece bu sekiz gruba ait olduğunu gösterdiğini, âyetin "*İşte Allah'ın kesin buyruğu budur."*[177] ifadesi ile nihâyete ermesinin ise yapılan bu taksimat üzerinde hiçbir müdahalenin söz konusu olamayacağını ifade ettiğini düşünmektedir.[178]

Ebû Zehre bu açıklamaların ardından, âyette belirtilen sekiz grup hakkında bilgi vererek tefsirine devam etmiştir. Âyete göre zekât verilmesi gereken ilk grup fakirler, ikinci grup ise miskinlerdir. Pek çok müfessir bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığını düşünüyor olsa da[179] Ebû Zehre, bu kavramların farklı anlamlar ihtiva ettiğini düşünmektedir. Ona göre âyette "fakir" zenginin zıttı olarak malı nisab miktarına ulaşmamış kişi anlamında; "miskin" ise kendinin ve ailesinin ihtiyacını karşılamaktan aciz olan kişi anlamında kullanılmıştır. Ebû Zehre, yaptığı bu ayrımın sonucu olarak zekât verilirken miskinin öncelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Zekâttan pay sahibi olan ikinci grup ise zekât toplayıcılarıdır. Zekât toplama memurlarının zekâtın ne kadarını alabilecekleri konusu tartışmalı bir husustur. Ebû Zehre, zekât toplama memurunun yöneticinin belirlediği miktarda pay alacağını düşünmekte ve bu görüşü ile Hanefiler ile aynı çizgide beyanda bulunmaktadır.[180]

Ebû Zehre âyette müellefe-i kulûb olarak ifade edilen grubun ise kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kişiler olduğunu ifade etmiş, buna ilave olarak bu kimselerin İslâm'ın ilk dönemlerinde var olduğunu, daha sonraki süreçte müslümanların güçlenmesi ile birlikte ortadan kalktığına dair görüşleri aktarmıştır.[181] Fakat Ebû Zehre İslâm var oldukça her daim Müslümana olan ihtiyacın da var olacağını ifade ederek günümüzde de zekâttan bu gruba pay verilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu konuda mevcut olan yasağı Ebû Zehre tarafından bu grubun tamamen ortadan kaldırılması şeklinde değil, hak etmeyen kişilere verilmesinin engellenmesi şeklinde anlaşılmıştır.

---

[177] فَرِيضَةً مِنَ اللهِّ

[178] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3343.

[179] İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 13: 217; Serahsi, *Mebsût*, 3: 10.

[180] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3345; Serahsi, *Mebsût*, 3: 12.

[181] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3345; Ayrıca bkz. Cengiz Kallek, *"*Müellefe-i kulûb*",* DİA, 31: 475-476.

Âyete göre zekâttan pay alma hakkına sahip olan bir diğer grup da kölelerdir. Ebû Zehre kölenin zekâttan pay sahibi olmasının hikmetini maddi güç kazandırak kölenin mükâtebe[182] yapmasına olanak sağlamak olarak açıklamıştır.[183]

Zekât alabilme hakkına sahip olarak âyette وَالْغَارِمِينَ ifadesiyle zikredilen "borçlu" kişilere zekât verilmesinin hikmeti müellif tarafından toplumsal yardım ve dayanışmayı destekleme olarak açıklanmıştır.[184]

Ebû Zehre " وَفِي سَبِيلِ اللهِ" kavramını âlimlerin bazılarının fakir mücahitler olarak anladığını fakat savaş için hazırlanan orduya sağlanacak savaş aletleri vb. şeklindeki yardımların da âyetin kapsamına dâhil olması gerektiğini, zekâtın sadece mücahide yapılacak olan yardım ile sınırlı kalmasının doğru olmadığını düşünmektedir.

Muhammed Ebû Zehre "Allah yolunda olanlar" kavramını izah ederken de, ifadenin kapsayıcılığından dolayı hac ibadetini yerine getiren kimselere zekât verilip verilemeyeceği tartışmasına değinmiştir. Her ne kadar bu kimselere Allah yolunda oldukları için onlara zekâttan pay verilir denilmişse de Ebû Zehre, belli bir maddi güce kavuşmuş olmayana hac farz değildir. Bundan dolayı hac yolculuğuna çıkan kişinin ihtiyaç sahibi olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla bu kimselere zekâttan pay verilemez diyerek kendi görüşünü açıklamıştır.

Âyette bahsedilen son grup olan " ابْنِ السَّبِيل" ise yolda kalmış kimselerdir. Ebû Zehre bu kimseleri "kendilerine yetecek kadar malı olsa bile memleketine ulaşmaya gücü yetmeyen kimseler" olarak tanımlamış, bu kişilere de zekâttan pay verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[185]

Ebû Zehre'nin zekât ile ilgili âyetlerin tefsirinde müellefe-i kulûbun hala var olduğunu savunması dikkat çekicidir. Çünkü pek çok müfessir müellefe-i kulûba zekattan pay verilmesinin İslam'ın ilk dönemlerine has olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Muhammed Ebû Zehre hacca gitmek için yola çıkmış olan

[182] Mükâtebe: Kölenin hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapması anlamında fıkıh terimi. Fahrettin Atar, DİA, *"Mükâtebe",* 31: 531; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 1: 700.

[183] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3346.

[184] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3347.

[185] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3348.

kimselerin "yolda kalmış" kategorisine dahil olmayacağını onlara zekattan pay verilemeyecğini ifade etmiştir.

E. Hac

Hac "Kutsal kabul edilen mekânları dini maksatla ziyaret etme" olarak tanımlanabilen hem maddi hem de bedeni yönü olan bir ibadettir.[186] İmkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmesi ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmesi Allah tarafından farz kılınmıştır.

Hac ibadeti, Hz. İbrahim'den insanoğluna miras kalan bir ibadettir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi inşa etmelerinden sonra orayı kutsal kabul etmiş ve Hz. İbrahim'e hac yapmasını emretmiştir.[187] Hz. Muhammed (sav) dönemine gelindiğinde de bu kutsiyet devam etmiş Allah peygamber nezdinde tüm Müslümanlara haccetmelerini emretmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir."

"Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."[188]

Muhammed Ebû Zehre, bu âyetlerin tefsirini yaparken öncelikle bu kutsal şehrin isminin Kur'ân'da Bekke olarak zikredilmiş olmasına değinmiştir. Âlimlerin bir kısmı da âyette geçen Bekke ifadesi ile Mekke şehrinin kastedildiğini kabul etmektedirler.[189] Müellif, bu kelimenin Araplarda o dönemde yaygın olarak kullanıldığını, Bekke ifadesi ile kastedilenin Mekke şehri olduğunu, beyt "بَيْتٍ "kelimesi ile de Beytü'l-Harâm'ın yani Kâbe'nin kastedildiğini ifade etmiştir.

---

[186] İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 2; 226; Ömer Faruk Harman, DİA, "Hac", 14: 382.

[187] وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِّيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۖ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (Hac 22/27-29).

[188] إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Âl-i İmran 3/96-97).

[189] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 303.

Ebû Zehre bu açıklamanın ardından Kâbe yeryüzünde kurulan ilk mabet midir yoksa ilk inşa edilen yapı mıdır konusuna değinmiştir. Bu konuda bir kısım âlim, Kâbe'nin Âdem peygamber için melekler tarafından inşâ edildiği düşüncesindedir. Ebû Zehre ise Kâbe'nin insanların ilk ibadet ettiği kutsal mekân olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in Kâbe'de makâmının bulunması ve tüm peygamberlerin atası olmasından dolayı Kâbe'nin Beytü'l-Makdis'den daha evvel yapıldığını düşünmektedir. Bu açıklaması ile Beytü'l-Makdis mi daha önce yapıldı yoksa Kâbe mi sorusuna açıklık getirmiştir.[190] Ayrıca Ebû Zehre "makâm-ı İbrahim" (مَقَامُ اِبْرٰهِيم) ifadesinden Kâbe'yi inşâ edenin Hz. İbrahim olduğunun ortaya çıktığını düşünmektedir.[191]

Ebû Zehre'ye göre şehrin بِبَكَّةَ مُبَارَكاً olarak nitelendirilmesi maddi ve manevi hayırların bol olması anlamına gelmektedir. Bu bereketin maddi kısmı her yıl belirli aylarda insanların hac niyeti ile bu bölgeye gelmeleri ve bölgede bulunan doğal kaynaklardır. Hac ibadetinin yapıldığı mekânların orada olması, Peygamber (sav)'in ve vahyin orada gönderilmiş olması ise bereketin manevi yönünü teşkil etmektedir.[192]

Muhammed Ebû Zehre'ye göre "*Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır"* ifadesi Kâbe'nin şerefine ve temizliğine açık bir delildir. Kâbe'nin Peygamber'in (sav) hadis-î şerifte bildirdiği üzere kendisi için yolculuk yapılan üç mescitten biri olması da bunu göstermektedir.[193] Ebû Zehre, *"Oraya giren emniyette olur."* âyetinde belirtilen "emniyetten" kastın, insanların eziyet görmek veya öldürülmek gibi herhangi bir tehlikeden emin olmaları anlamına geldiğini, İslâm öncesi dönemde dahi Arapların Kâbe'ye hürmet gösterdiklerini, bundan dolayı Kâbe'de bulunan kimseleri öldürmekten kaçındıklarının bilindiğini ifade etmiştir.[194]

"Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" âyetinde haccın farz olması için "*güç yetirebilmek*" şartı koşulmuştur. Bu âyeti müfessirlerin bir kısmı emrin herkese yönelik olduğu şeklinde

[190] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1321-1322.
[191] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1324.
[192] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1322.
[193] Buhârî, Cuma, 110; Müslim, Hac, 95.
[194] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1324.

yorumlamışlardır. Bu durumda herkes için gelmiş bu emir, gücü yetmeyenler fakat hac etme arzusunda olanlar için kolaylaştırılmalıdır. Âyet hakkında yapılan bir diğer yorum ise haccın herkese farz olduğu, fakat yerine getirilebilmesi için güç yetirebilme şartı söz konusu olduğudur.[195] Ebû Zehre ise "haccetmeye imkânın olması, haccın farz olmasını gerektirir" diyerek ikinci görüşte olan âlimler ile aynı doğrultuda görüş beyan etmiş olmaktadır.[196] Ona göre âyette geçen اسْتَطَاع kavramı sadece zengin olmak, hac için yolculuğa çıkabilmek için yeterli maddi güce sahip olmak şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksine bu kavramın içine sağlığı yerinde olmak, yolculuğa çıkabilecek güçte olmak, asli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bir miktar mala sahip olmak gibi şartlar da dâhil edilmelidir.

Ebû Zehre'ye göre kişi hac yolculuğuna çıkmış fakat geride kalan ailesi için geçimlik bırakmamışsa bu yaptığı günahtır. Aynı şekilde bir kadın hacca gitmeye maddi olarak gücü yettiği halde bakıma muhtaç bir çocuğu varsa ve bu çocuğu geride bırakması halinde onun bakımından endişe ediyorsa veya bu kadının kendisi ile hacca gelecek bir mahremi yoksa bu kadının da hacca gitmesi Zehre'ye göre günah olarak nitelendirilmektedir.[197] Bu düşüncesi ile Ebû Zehre Hanfiler ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Hanefi mezhebine göre bir kadın yanında mahremi olmadan yolculuğa çıkamaz. Şâfiî mezhebi ise kadının yanında yol arkadaşı olacak güvenilir hanımların bulunması durumunda yolculuğa çıkabileceğini düşünmektedir.[198]

Bu açıklamaların ardından Ebû Zehre'nin değindiği bir başka husus ise تراخی (Terâhi) kavramıdır. Terâhi (ertelenebilirlik), emredilen bir şeyin ilk imkân anında yapılması lazım gelmeyip, daha sonraları yapılmasının da yeterli olması anlamına gelmektedir.[199] Maddi gücü haccetmeye yeten kişinin, bu imkana kavuştuktan ne kadar zaman sonra hacca gitmesi gerektiği konusunda ise Ebû Zehre İslâm âlimlerinin görüşlerini aktarmış ardından kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre; âlimlerin bir kısmı "hac yapma imkânına kavuşan kimse uygun bir zaman diliminde bu farzı yerine getirmelidir" şeklinde fetva

[195] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 307.
[196] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1325.
[197] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1326.
[198] Serahsi, *Mebsût,* 4: 207.
[199] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 568.

vermiştir.[200] Mâlikîler ise altmış yaşını geçmiş olan kimsenin bu imkâna kavuşur kavuşmaz farzı yerine getirmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ebû Zehre ise hac ibadetinin hac yapma imkânına kavuşur kavuşmaz değil de uygun bir zamanda yerine getirilebileceği düşünmekte, haccın İslâm'ın en büyük kongresi mahiyetinde olduğunun unutulmaması gerektiğini sözlerine eklemektedir.

"*Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir*" âyeti hakkında ise Ebû Zehre, âyetin haccı terk etmek anlamında veya Yahudilere hitap şeklinde olmak üzere iki şekilde anlaşılabilineceğini ifade etmektedir. "Kim inkâr ederse" ifadesi "haccı terk etmek" anlamında kabul edilirse âyet "kim haccı inkâr etmek sûretiyle terk ederse kâfir olmuş olur" şeklinde anlaşılır. Fakat âyet Yahudilere hitap şeklinde ele alınırsa bu sefer de "kim tüm bu açık beyanlardan sonra inkâr ederse Allah onları geriye döndürür. Muhakkak ki Allah kimseye muhtaç değildir" anlamına gelir.[201]

Ebû Zehre haccın yapılış şekilleri hakkında ise Bakara, 2/196-197[202] âyetlerinin tefsirinde değinmiştir. Ebû Zehre, haccın ifrad, kıran ve temettû olmak üzere üç şekilde yapılabilineceğini belirtmiştir. İfrad haccı, umre olmaksızın sadece hac ibadetinin yerine getirilmesiyle yapılmaktadır. Kıran haccı, umre ve hac ibadetinin tek bir ihram ile yapılmasıdır. Temettû haccı ise umre yapıldıktan sonra haccın yapılması ile ada edilmektedir.

---

[200] Bu konuda Hanefi mezhebi koşullarını taşıdıktan sonra hac hemen farz olur düşüncesindedir. Hatta İmam Ebû Yusuf kişinin haccı gücü yettiği halde terketmesinin günah olduğuna dair fetvası bulunmaktadır. İmam Muhammed'e göre ise kişi haccı erteler ve ölürse günahkar olur. İmam Şâfiî ise ertelemenin günah olarak kabul edilmeyeceğini düşünmektedir. Bkz. Serahsi, *Mebsût*,4: 308.

[201] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1326.

[202] وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗۗ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِّنْ رَّأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۗ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فِيْهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوْقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّۗ وَمَا تَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ يَّعْلَمْهُ اللّٰهُۗ وَتَزَوَّدُوْا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰىۗ وَاتَّقُوْنِ يٰٓا اُولِي الْاَلْبَابِ "Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kaDâr başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir. Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri! " (Bakara, 2/196-197).

Hac çeşitlerinin fazileti konusuna da değinen Ebû Zehre bu konuda âlimlerin ihtilaf ettiklerini, Peygamberin ise ifrad haccı yaparak ümmete kolaylık sağlamayı amaçladığını ifade etmiştir. Ebû Zehre, hac çeşitlerini açıkladıktan sonra önemli gördüğü iki mevzuya değinmiştir. Buna göre; Ebû Zehre " فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ " âyette geçen temettû kelimesi ile hem kıran haccının hem de temettü haccının kastedildiğini ifade etmiştir. Ona göre "*Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."* âyetinde kastedilen hac kıran ve temettü haccının birleşmiş halidir. Ebû Zehre'ye göre hac çeşitlerinin en faziletlisi hangisidir sorusuna ise rivâyetlere bakarak "kıran haccı"dır denilebileceğini belirtmiştir.

Ebû Zehre'nin değindiği ikinci husus ise Hz. Ömer'in temettû ve kıran haccını yasakladığına dair rivâyetlerdir. Müellife göre Hz. Ömer'in bu davranışı siyaseten verilmiş bir karardır. Çünkü o döneme bakıldığında Müslümanların çoğunun hac ve umre ibadetlerini birlikte yapmayı tercih ettiklerini, hac dönemi bittikten sonra Mekke'nin neredeyse tamamen boşaldığı görülmektedir. Hz. Ömer de bu durumu engellemek için böyle bir yasak koymuştur.[203]

1. Sa'y

Tavaf "usûlüne uygun şekilde Kâbe'nin etrafında dönmeyi"[204], sa'y ise "Hac ve umre ibadetlerinde Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmeyi "[205] ifade eder. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

"*Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir.*"[206]

Sa'y kavramı İslâm tarihinde Hz. İbrahim tarafından çöle bırakılan Hz. Hâcer'in bebeği İsmail için su arama çabasının simgesi olarak kabul

---

[203] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 608.

[204] İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 9; 225; Salim Öğüt, "Tavaf", DİA, 40: 178.

[205] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 1: 96; Salim Öğüt, "Sa'y", 36: 206.

[206] اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ (Bakara 2/158).

edilmektedir.[207] Hz. Hâcer daha sonra Kâbe'ye komşu olacak bu iki dağın arasında açlık ve susuzluklarını gidermek için arayışa girmiş, Allah Teâlâ da onlara zemzem ile ikramda bulunmuştur.[208]

Ebû Zehre âyetin tefsirine "*nişan" (شَعَائِر)* kelimesinin izahı ile giriş yapmıştır. *"Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır"* âyetinde geçen " شَعَائِر" kelimesi Ebû Zehre'ye göre Safâ ile Merve'nin Allah'a kulluk ve taâtte bulunulması gereken yerler olduğunu ifade etmektedir. Ebû Zehre bazı âlimlerin "مِنْ شَعَائِرِ الله " ifadesini "Allah'ın, bu iki tepe arasında sa'y edilmesini istediğinin kanıtıdır" şeklinde anladıklarını aktarmıştır. Kendisi de "Safa ile Merve'nin taabbüt mekânı olması orada ibadet edilmesini gerekli kılmaktadır. Orada yapılacak olan ibadet ise sa'y'dir. Nitekim Hz. Peygamber'den bu yönde gelen rivâyetler de mevcuttur." cümleleri ile bu anlayışın doğru olduğunu ifade etmektedir.[209]

Muhammed Ebû Zehre "*hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur."* âyetinin tefsirinde yukarıda izah edildiği üzere شَعَائِر ibaresinin sa'y etmenin gerekliliğini ifade ettiğini düşünmektedir. Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında ise Ebû Zehre şu bilgileri vermiştir: Safâ ve Merve tepelerinde birer adet put bulunduğu için Müslümanlar iki tepe arasında sa'y ettiklerinde bu durumdan rahatsızlık hissetmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ*"...bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur."* buyurarak müslümanların bundan dolayı herhangi bir günah kazanmadıklarını belirtmiştir. Zehre âyetin tefsiri ile ilgili son olarak يطوف kelimesine değinmiştir. Buna göre kelimenin aslı يتطوف dır. Arap dili kaidelerine göre ت sesi ط ya dönüşmüştür. Kelime mübalağa ifade etmekte ve tavaf fiilin defalarca yapıldığını anlatmaktadır. Fakat âyette belirtilen tavaf, Kâbe'nin etrafında dönülerek yapılan tavaf değil; Safa ile Merve arasında yapılan say' ibadetidir. Ebû Zehre'ye göre bu kullanımın sebebi sa'y ve tavafın yürüyerek yapılmasından dolayı benzerlik göstermesi sebebiyledir. [210]

---

[207] Öğüt, "Sa'y", DİA, 36: 207.

[208] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 476.

[209] " كتب عليكم السعي فاسعوا " Ahmed, *Müsned,* 45: 455.

[210] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 477.

Ebû Zehre tefsirin sonunda "*Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir."* âyetinde geçen "خَيْر" kelimesini izah etmiştir. Ebû Zehre'ye göre sonucu itibariyle Allah'ın her emrinde mutlaka bir hayır söz konusu olduğu içindir ki bu kelime, Allah'ın emirlerini yerine getirme anlamında kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın kendisini "شَاكِرٌ" olarak nitelendirmesi ise nimetini tamamlamak, itaât noktasında kulu kemâle erdirmek ve kula verilen nimete şükretmeyi öğretmek içindir.[211]

2. Kaza Haccı ve Kaza Umresi

Hac "imkânı olan ve her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek sûretiyle yaptığı ibadet" anlamına gelmektedir.[212] Allah Teâlâ müslümanlara haccetmeyi farz kıldığı gibi hac veya umre ibadetinin herhangi bir nedenle yarıda kalması durumunda bu ibadetlerin tamamlamasını da emretmiştir. Allah Teâlâ bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır) sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin."[213]

Muhammed Ebû Zehre, bu âyetlerin tefsirine diğer âyetlerle olan bağlantısını açıklayarak başlamıştır. Ebû Zehre'ye göre bu âyetlerin savaştan bahseden âyetlerin akabinde yer almış olmasının hikmeti savaşın (cihat), devleti

---

[211] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 478.

[212] Ömer Faruk Harman, "Hac", DİA, 14: 382.

[213] وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗۗ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِّنْ رَّأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۗ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ (Bakara, 2/196-197).

dışardaki düşmanlara karşı korumak için yapılan bir ibadet, haccın da devleti içeriden korumak ve nefsi temizlemek için yapılan bir ibadet olması sebebiyledir.

Âyetin sebeb-i nüzulü şu olaydır: Peygamber Efendimiz (sav) hicretin altıncı yılında umre yapmak niyetiyle Mekke'ye gelmiş fakat müşrikler Peygamber Efendimiz'in ve ashabının Kâbe'yi ziyaretine engel olmak niyeti ile müslümanların Mekke'ye girişlerine izin vermemişlerdir. Uzun süren müzakereler neticesinde mü'minler ve müşrikler arasında Hudeybiye Anlaşması imzalanmıştır. (m.628) Anlaşma neticesinde mü'minler o yıl niyet ettikleri umre ibadetini yerine getirememişler, Peygamber (sav) ve ashabı ihramdan çıkmış bir sonraki yıl yerine getiremedikleri umrenin kazasını yapmışlardır.[214] Mezkûr âyetler de Beytü'l Harâm'a girememelerinden dolayı ibadetlerini yerine getiremeyen mü'minler hakkında nâzil olmuştur.[215]

Hac ibadetini "özel kurallar ve şartları ile Beytü'l Harâm ve Arafât'a yönelme, bu mekânları ziyaret etme" şeklinde tanımlayan Ebû Zehre umreyi "Kâbe'nin bulunduğu mekânı insanlarla bir araya gelerek imâr etme niyeti ile ziyaret etmek, kalpleri sevgi ve ihlas ile mâ'mûr etmektir" şeklinde tanımlamıştır.[216]

Ebû Zehre bahsi geçen âyetlerin âlimler arasında farklı şekillerde anlaşıldığını ifade ederek konuya açıklama getirmiştir. Şöyle ki; sözkonusu olan âyetlerde hac ve umrenin tamamlanması emrinden "hac ve umreyi eda edin" şeklinde anlayanlar İbn Ömer, İbn Abbas gibi râvîlere göre emir, fiili tamamlamaya değil yapmaya yöneliktir. Bundan dolayı hac gibi umre ibadeti de Müslümanlar üzerine yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Âyeti "başlanılmış bir ibadet olan hac ve umreyi tamamlayın" şeklinde anlayanlar ise âyetin yapılmaya başlanan bu ibadetlerin tüm şartlarının yerine getirilerek Allah'a has kılınması gerektiğini ifade ettiğini kabul etmektedirler. Bu düşüncede olanlara göre umre yapmak değil onu tamamlamak vaciptir. Zira Hz. Peygamber (sav) müşriklerin engellemesinden dolayı yerine getiremediği umre ibadetinin kazasını yapmıştır. Ebû Zehre aktardığı bu bilgilerin ardından ikinci görüşün âlimler

[214] Buhârî, Kitabu'l meğazi, 45; Mustafa Sabri Küçükaşcı, Umretü'l-Kazâ, DİA, 42: 153.
[215] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 598.
[216] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 600.

tarafından daha tercihe şayan olarak görüldüğünü ifade etmek suretiyle kendi düşüncesinin de bu doğrultuda olduğunu göstermiştir.[217]

Ebû Zehre daha sonra tefsirine ihramı ele alarak devam etmiştir. O'na göre ihram, namaz kılmaya başlarken alınan tekbire benzemektedir. Kişi nasıl tekbir alarak namaza giriş yapıyor ise ihrama girerek de hac veya umre ibadetine giriş yapmakta, selam vererek namazdan çıktığı gibi ihramdan da kurban keserek ve tıraş olarak çıkmaktadır.[218]

"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin" âyetinde ise Ebû Zehre احصار kelimesinin anlamı üzerindeki ihtilaflara değinmiştir. Şöyle ki; Hanefîler, kelimenin hem düşman engelini hem de hastalığın bu ibadeti yapmaya engel teşkil ettiği durumları kapsadığını, Mâlikî ve Şâfiîler ise bu kavram ile sadece düşman engelinin kastedildiğini ifade etmişlerdir.

Hanefîlerin "kişi ihrama girdikten sonra ibadetini yapmasına hastalık veya düşman engel oluyorsa hedy kurbanı keserek ihramdan çıkar" görüşü ile Mâlikî ve Şâfiîlerin "ihrama girdikten sonra hastalığından dolayı ibadetini tamamlayamayan kişinin iyileştikten sonra tavaf, sa'y gibi yükümlülüklerini yerine getirerek ibadetini tamamlaması gerekir. Fakat düşman ibadetlerine engel oluyorsa o zaman hedy kurbanı kesilerek ihramdan çıkılabilir. Nitekim Peygamber Efendimiz müşriklerin düşmanca tavrından dolayı umre ibadetini yapamamış kurban keserek ihramdan çıkmıştır." görüşü bu ihtilafın pratiğe yansıması olarak kabul edilmektedir.[219]

"...engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin." âyetinde geçen "اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ" ifadesi müellif tarafından hedy kurbanı olarak yani "ulaşılması kolay hayvanlardan olan koyun vb. bir hayvanın kurban edilmesidir." şeklinde anlaşılmıştır.[220]

"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" ibaresinde yer alan مَحِلَّهُ kelimesi hem zaman hem de mekân anlamı taşımaktadır. Âlimlerin bir kısmı kelimenin mekân anlamı taşıdığını iddia ederek hedy kurbanının

[217] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 601.
[218] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 602.
[219] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 604.
[220] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 605.

Kâbe'ye ulaşması gerektiğini, kurban Kâbe'ye ulaşmadığı sürece ihramdan çıkılamayacağını belirtmişlerdir. Hanefilere ait olan bu görüşü pek çok âlim de kabul etmiştir. Hâlbuki Müslümanların müşriklerin engeline takılarak, umreyi yerine getiremediklerinde Peygamber, kurbanı bulundukları mekânda kesmiştir. Bu durum Hanefilerin verdikleri hüküm ile çelişki arzetmektedir. Fakat mezhep imamları "Peygamberin bulunduğu mekân harem bölgesine dâhildir" diyerek konuya pratik bir çözüm bulmuşlardır. مَحِلَّهُ kelimesine mekan anlamı vermeyi tercih eden diğer âlimler ise "muhasara altında iken kişi bulunduğu yerde kurban kesebilir" diyerek bunun özel bir durum ve bir ruhsat olduğunu ifade etmişlerdir.

Muhammed Ebû Zehre ise ikinci açıklamayı daha isabetli bulmakla birlikte, kendisi مَحِلَّهُ kelimesinin mekân anlamından ziyade zaman anlamı içerdiğini, bu şekilde âyetin, bağlamı ile daha iyi anlaşılabileceğini savunmuştur. Ebû Zehre'ye göre kelimeye zaman anlamı verilirse hedy vaktinin gelme zamanı anlaşılır ki o da kurban bayramının ilk günüdür.[221]

Muhammed Ebû Zehre bu açıklamaların akabinde hac ve umre kazası hakkında mezheplerin görüşlerine yer vermiştir. Şöyle ki; Mâlikî ve Şâfiî mezhebi hedy kurbanının kesilmesi halinde umre veya hac ibadetinin kaza edilmesine gerek yok görüşünde birleşirken, Hanefî mezhebi hac ve umre ibadetin kazasının yapılmasının vacip olduğuna hükmetmiştir.[222]

*"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır) sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*âyetinde herhangi bir özürden dolayı ihramdan çıkmak için tıraş olamadığında yapması gerekenlerden bahsedilmiştir. Kişinin yapması gerekenler âyetin ifadesiyle "fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi" dir. Ebû Zehre "fidye gerçekten kıymeti olan büyük bir şeyin karşılığında verilir" diyerek, bu kıymetli şeyin ise hac ve umrenin emir-yasakları olduğunu belirtmiş, bunu da "*bilinmelidir ki umre ve haccın yasakları tehlikeli ve büyüktür. Çünkü onlar ruhun ve kalbin süsüdür"* sözleriyle ifade etmiştir.

Muhammed Ebû Zehre "*Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar* "âyetini tefsir ederken

[221] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 607.
[222] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 608.

âyette belirtilen hedy kurbanı kesmeye imkân bulamayan kimsenin tutacağı orucu rûhi bir ibadet olarak nitelemiştir. Ona göre oruç ve kurban ibadetinin amacı ortaktır. Bu ortak amaç ise toplumu ve nefsi ıslah etmektir. İşte kurban ibadetinin karşılığı olarak tutulan bu oruç, âyette iki aşamalı olarak zikredilmiştir. İlk aşama hac esnasında tutulan üç günlük oruçtur. Hac ibadeti henüz bitmeden tutulan orucun kısa olmasının nedeni ise Ebû Zehre'ye göre haccın bizatihi kendisinin zor bir ibadet olmasıdır. Yani, Allah iki zorluğun bir arada olmasını istememiş bundan dolayı hac esnasında uzu süreli bir oruç emri vermemiştir.

Hedy kurbanını kesemeyen kişi ikinci aşamada ise, evine ve ailesine dönüp hac ve yolculuğun meşakkatlerinden kurtulduğu zaman yedi gün oruç tutar. Yedi gün tutulacak olan bu orucun hac ibadetinin hemen akabinde kişinin evine dönmeden tutup tutamayacağı konusu üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bu konuda bazı âlimler "oruca başlamak için kişinin evine dönmesi şart değil" demişlerse de âlimlerden bir kısmı "ikinci aşama olan yedi günlük orucu tutulması için kişinin evine dönmüş olması şarttır." seklinde cevap vermiştir. Âlimlerin bu görüşlerini aktaran Ebû Zehre ise "kişinin evine ve ailesine dönerek hac ve yolculuğun zorluklarından kurtulduğu zaman tutacağı yedi günlük oruçtur" şeklinde yaptığı tanımla kendi görüşü açıklamıştır.[223]

Ebû Zehre "*tam on gün oruç tutar"* ibaresinden ise orucun on güne tamamlanmadığı sürece hac ibadetinin de kâmil manasıyla yerine getirilmiş olmayacağının anlaşıldığı sonucuna varmıştır.[224]

3. Mescid-i Harâm'ın Müşriklere Yasak Oluşu

Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yeryüzünde ibadet amacıyla inşa edilen ilk yapıdır.[225]O zamandan bu yana ise kutsallığını korumuş yegâne mâbeddir. Kâbe, Mekke ahalisinin putlara taptığı cahiliye döneminde içinde pek

---

[223] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 613.

[224] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 615.

[225] اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَمِينَۚ "Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir." (Âl-i İmran 3/96).

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيم "İbrâhim İsmâil'le birlikte beytin temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin." (Bakara 2/127).

çok put barındırmıştır. Mekke'nin fethi ile birlikte bu putlar ortadan kaldırılmış, sonraki süreçte ise müşriklerin Mescid-i Harâm'a girişleri yasaklanmıştır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir."*[226]

Ebû Zehre ""*Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır."* âyetinin tefsirini yaparken öncelikle âyette geçen نجس kelimesinde bulunan kıraât farklılıklarına değinmiştir.[227] "نجس" kelimesi asıl itibariyle "pis, pislik, kendisinde necaset bulunan şey" anlamına gelmektedir.[228] Ebû Zehre âyette bu kelime ile kastedilen kirliliğin manevi bir kirlilik olduğunu ifade etmiştir. O'na göre âyette kastedilen kirlilik, müşriklerin kalplerini dolduran şirktir.[229] Ebû Zehre müşriklerin necisliğinin manevi bir hal olmasından dolayı müşrikler ile selamlaşma, alışverişte bulunma gibi sosyal ilişkilerin caiz olduğunu söylemiştir.

Ebû Zehre'ye göre âyette geçen "*Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"* ifadesi ile Allah müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerini yasaklamaktadır. Âyette gaib için kullanılan لا edatı ile cümlenin olumsuz hale getirilmiş olması Ebû Zehre'nin âyeti "*mü'minlerin, müşrikleri Mescid-i Harâm'a girmekten men etmeleri"* şeklinde anlamasına yol açmıştır. Müellif aynı zamanda kıyas yoluyla müşriklerin diğer tüm mescitlere girmelerinin de yasak olduğunu ifade etmiştir. Çünkü müellife göre yasağın sebebi Allah'ın adının anıldığı mescitlerin hürmete layık yerler olmasıdır. Nitekim Nûr sûresi 36-37. âyetleri[230] de bunu göstermektedir.[231]

---

[226] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ۚ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاءَ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ (Tevbe 9/28-31),

[227] Kelime نَجَسَ, نجِس ve نِجْس olarak okunmaktadır. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3270.

[228] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 6: 95; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 449.

[229] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3270.

[230] فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler. (Nûr 24/36-37).

[231] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3271.

"*Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir"* âyetinde ise Ebû Zehre öncelikle "فَسَوْفَ يُغْنِيكُم " ibaresi üzerinde durmuştur. Buna göre ف edatı cevap cümlesinin başında gelmektedir. Gramer kaidelerine göre göre bu cümlenin te'kit edilmesi yani anlamın pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ebû Zehre'ye göre âyet bu bağlamda "Allah gelecekte lütfû ile vereceği nimetleri te'kit etmektedir" şeklinde anlaşılmaktadır.

Ebû Zehre daha sonra âyette yer alan "*Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir." (*مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ*)* ibaresine değinmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu ifade *er-Rezzâk* olanın sadece Allah olduğunu göstermektedir. Nitekim "إِنْ شَاءَ" ifadesi bir şeyin olmasının Allah'ın dilemesi ile gerçekleşebileceğini göstermektedir. Ebû Zehre'ye göre Allah'ın istemesi ise, şartların meydana gelmesiyle olmaktadır.[232]

4. Kurban (Hedy)

Kurban, "dinî terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı"[233] ifade eder. Bir varlığın inanç adı altında kurban edilmesinin İslâm öncesi çeşitli medeniyetlerde de görüldüğü bilinmektedir. Özellikle Kur'ân'ın nâzil olduğu toplum olan Arap toplumunun putlara kurbanlar adadıkları bilgisi kaynaklarda mevcuttur.[234] İslâm ise mevcut olan bu geleneğe çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişanelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.

[232] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 6: 3274.
[233] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab,* 1: 665; Ahmet Güç, "Kurban", DİA, 26: 433.
[234] Ali Bardakoğlu, "Kurban", DİA, 26: 436-440.

"Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!"[235]

Ebû Zehre yukarıdaki âyetlerin tefsirinde kurban ibadetini haccın şartlarından biri olarak yerine getirilmesi gereken ibadet olarak ele almıştır. Nitekim *"Kurban, hac ibadeti içinde yerine getirilmesi gereken şartlardandır"* diyerek bu durumu ifade etmiştir. Ebû Zehre daha sonra âyette geçen "büdne" (البدن) kelimesinin tahlilini yaparak tefsirine devam etmiştir. Buna göre "büdnetün" (بدنة) kelimesinin çoğulu olan "البدن" develer için kullanıdığı gibi kurban edilecek inek için de kullanılmıştır. Dolayısıyla âyette eve veya inek hacmindeki hayvanlar kastedilmiş olmaktadır.

Ebû Zehre daha sonra "*üzerlerine Allah'ın adını anın"* âyetinde yer alan "savaf" (صَوَّاف) kelimesine değinmiştir. Bu kelime başka bir kıraâtta "savafne" (صوافن)[236] olarak okunmaktadır. Ebû Zehre âyeti "*kurban kesmek için hazırlandığınız zaman Allah'ın adını anın*" şeklinde anlamaktadır. Müellif âyeti bu şekilde anladığını ifade ettikten sonra Ragıp el-Isfahâni'den alıntı yaparak tefsire devam etmiştir. Buna göre Ragıp el-Isfahâni "*فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ*" ibaresinin kurban seçerken, sıraya dizerken Allah'ın adını anın anlamına geldiğini, Allah Teâlâ'nın bu kelimeyi Tûr sûresinde[237] de bu anlamda kullandığını ifade etmiştir.*[238]*

Ebû Zehre son olarak *"Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele)* âyetini ele almıştır. Ebû Zehre'ye göre âyetten Allah Teâlâ'nın kurbanı bir tören olarak değil, takva göstergesi olarak istediği anlaşılmaktadır.

---

[235] وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ۖ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ ۖ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (36) لَن يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ ۗ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ (Hac 22/36-37).

[236] Ebû Zehre'nin eserinde yer vermiş olduğu bu okuyuş şekli mütevatir ve meşhur kıraatlar arasında yer almamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Allâme eş-Şeyh Şihâbü'd-din Ahmed b. Muhammed b. Abdü'l-ğani ed-Dimyâti/ eş-Şehir b. Bennâ, *"İthafü'l-Füdalâi'l-Beşer Fi'l-Kıraâti'l-Erbeati Aşer", (Lübnan: Dâru'l kütübi'l- ilmiyye, 2006),* 398-399.

[237] مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ (Tûr 52/20).

[238] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 9: 4987.

Ayrıca hac ibadeti esnasında akıtılan bu kan Hz. İsmail'in fedakârlığını temsil etmektedir.[239]

F. Yemini Bozma ve Cezası

Güven, inancı ne olursa olsun tüm toplumlar nezdinde önemli bir kavramdır. Tüm toplumlar tarafından karakterli bir bireyde var olması gereken en öenmli özellik olarak görülen güven kavramı, İslâm dininde de önemsenmiştir. Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde bu konuya değinmektedir.[240] Kişinin güvenilir olduğunu gösteren önemli alametlerden biri ise yemin eden kişinin, yaptığı bu yemine sadık kalmasıdır. Fakat herhangi bir sebeple yeminden dönülmesi gereken bir durum söz konusu olduğunda –toplum içindeki güven duygusunun zedelenmemesi için- yapılması gerekenleri Allah Teâlâ şu âyet-i kerîme ile belirtmiştir:

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."[241]

Yukarıda verilen âyette, herhangi bir konuda yemin ettikten sonra bu yeminden vazgeçen kişinin yapması gerekenler anlatılmıştır. Her ne kadar âyet Allah'ın helal saydığı yeme, içme, aile hayatı yaşama gibi konularda -Allah'a yaklaşma umuduyla- kendilerine yasak koyan sahabeler hakkında inmiş olsa da hüküm evrensel bir nitelik taşımaktadır. Nitekim Peygamber (sav) *"Kim bir*

---

[239] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 9: 4988-89.

[240] فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۗ اِنَّهٗ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir." (Hûd 11/112). قَالَ قَدْ اُجِيْبَتْ دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيْمَا وَلَا تَتَّبِعٰٓنِّ سَبِيْلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ "Allah şöyle buyurdu: "İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın." (Yunus 10/89).

[241] لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُّمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهٗٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسٰكِيْنَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُوْنَ اَهْلِيْكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيْرُ رَقَبَةٍۗ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۗ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۗ وَاحْفَظُوْٓا اَيْمَانَكُمْۗ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ (Mâide 5/ 89).

konuda yemin eder daha sonra onu yapmamanın daha hayırlı olduğunu görürse yemini bozsun ve kefâretini ödesin"[242] buyurmaktadır.

Âyette geçen, kişinin sorumlu tutulmadığı yemin şekli İmam Şafi'ye göre yemin kastı ile kullanılmayan, lafın gelişi olarak söylenen vallahi, billahi gibi ifadeler ile yapılan yemindir. Ebû Zehre de âyette kastedilen yeminin bu türlü bir yemin olduğunu ifade ederek İmam Şâfiî ile aynı kanaati benimsemiştir.Ebû Zehre ayrıca âyetin zahirinden bir fiilin gelecekte yapılması hakkında yemin etmekten ve bu işte ısrar etmekten kaçınmak gerektiğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Çünkü bu yemin bir anlamda kişinin o şeyi kendine haram kılması anlamına gelmektedir.[243]

Allah Teâlâ, bir konuda yemin ettikten sonra, bu yemininden dönen kişinin yapması gerekenleri, ödeyeceği kefâreti "*Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır.*" olarak belirlemiştir. Ebû Zehre, âyette belirtilen kefâret şekillerinden hangisi kişiye daha kolay geliyorsa onu tercih etmesi gerektiğini ifade etmiş, Hz. Aişe'den nakledilen Peygamber (sav)'in iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman günah olmadığı sürece kolay olanı tercih ettiğine dair olan rivâyeti görüşünü destekleme amacıyla nakletmiştir.[244]

Bu açıklamaların ardından yemin kefâreti olarak yapılması gerekenleri açıklayan Ebû Zehre, âyette kefaret olarak yapılması gereken ilk şeyin yemek yedirme olduğunu ifade etmiştir. Bu yedirme işinin miktarı konusunda ihtilaf mevcut ise de Ebû Zehre, "*gün boyu kişiye yetecek miktara ulaşan iki öğün"* şeklinde genel bir sınır çizmiştir. Yemek yedirilecek kişi sayısı konusunda ise Ebû Zehre, Hanefîlerin "bir kişiyi on kez yedirmek ile on farklı kişiyi yedirmek ile aynıdır." görüşünü aktarmıştır. Çünkü buradaki temel amaç muhtaç kişinin ihtiyacını gidermektir.[245] Köle azat etme konusunda ise Ebû Zehre azat edilecek kölenin mü'min olması gerektiğini ifade etmektedir.

---

[242] Müslim, Eyman, 11.
[243] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 5: 2338.
[244] Buhârî, Hudud, 11.
[245] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 5: 2340.

Âyette, yukarıda sayılan kefâretlere imkân bulamayan mü'minler için bir kolaylık getirilmiş "*Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır."(* فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ اَيَّامٍ*)* buyurmuştur. Buna göre kişi ihtiyaç sahibi kimseleri yedirmeye ve giydirmeye imkân bulamıyor ve yemininden de dönmek istiyor ise bu durumda üç gün oruç tutmalıdır. Tutulacak orucun ara verilerek mi yoksa art arda mı olacağı konusunda ise Ebû Zehre görüşleri aktardıktan sonra kendi düşüncesinin bu oruçların art arda tutulması gerektiği olduğunu açıklamıştır. Ebû Zehre benimsediği bu görüş ile Ebû Hanîfe ve İbn Mes'ud ile aynı doğrultuda hüküm vermiş olmaktadır.[246]

II. AİLE HUKUKU

Neslin devam etmesi açısından büyük bir öneme sahip olan aile toplumun temel yapı taşı olan bir kurumdur.Toplumu aile bireyleri oluşturduğu için de onların bedeni ve psikolojik sağlıklarının yerinde olması, toplum için büyük önem arzetmektedir.

Aile fertleri içerisine giren fertlerin karşılıklı ilişkilerini, hak ve vazifelerini düzenleyen hukuk dalı ise "aile hukuku" dur. Aile hukuku başlığı altında ele alınacak olan bu kuralların amacı ise, aile içinde huzur ve mutluluğun sağlanması ve burada yetişen fertlerin sağlıklı bir toplumun üyesi olabilmesidir. İslâm ise aileye oldukça fazla önem vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de aileye yönelik yüz civarında âyet bulunmakta, sünnet de ise aile başlı başına bir bölüm olarak ele alınmaktadır.[247]

A. Aile Mahremiyeti

Din bir yaşam şeklidir. İslâm dini mü'minlerin hayatının her alanı ile ilgilenmiştir. Allah Teâlâ toplum üyeleri arasında tesettür, evlilik vb. konularda sınırlandırmalar getirmiştir. Aynı şekilde aile bireyleri arasında da dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de düzenleme getirilen bu hassas konulardan biri de, aynı çatı altında yaşayan insanların dikkat etmeleri gereken mahremiyet sınırlarıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[246] Ebû Zehre, Zehretü't-Tefâsîr, 5: 2341.

[247] Hayrettin Karaman, *"Anahatlarıyla İslam Hukuku",* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 295-296.

"Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."

"Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."

"Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır."[248]

Ebû Zehre yukarıda verilen âyetlerde Allah Teâlâ'nın bizzat atıfta bulunduğu saatlerin sabah namazı, öğle sıcağının yoğun olduğu vakit ve yatsı namazından sonrası olduğunu belirtmiştir. O, kişilerin dinlenmek maksadıyla odalarına çekildikleri mahrem zaman dilimleri olması sebebiyle bu vakitlerde izinsiz bir şekilde bu mekânlara girmenin Allah Teâlâ tarafından yasaklandığını belirtmiş, ardından söz konusu âyetlerde konulan bu yasak ile Allah Teâlâ'nın insana toplu yaşama kurallarını öğrettiğini ifade ederek âyetin hikmetsel boyutuna da değinmiştir.

Müfessir, âyette belirtilen izin istemesi gereken kimselerin kadın erkek fark etmeksizin köleler ve ergenlik çağına ulaşmamış mümeyyiz çocuklar olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu kişilere belirtilen vakitlerin dışında izinsiz bir şekilde odalara girmeleri "*Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır."*âyetinde belirtildiği üzere yasaklanmamıştır. Bununla birlikte Ebû Zehre'ye göre âyet anlam itibariyle sadece mahrem alan olan yatak odalarına giriş

[248] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (Nûr 24/58-59).

yasağı ifade etmemekte aynı zamanda avret mahallini açmanın ve bilinçli bir şekilde örtmemenin günahlığına da işaret etmektedir.[249]

Muhammed Ebû Zehre yukarıda zikredilen açıklamaların ardından âyette belirilen üç vaktin dışında çocukların ve hizmetçilerin (kölelerin) izin istemelerine lüzum olmadığını ifade etmiştir. Nitekim hizmet edenler sürekli olarak evin işleri ile meşgul olmakta, çocuklar da her daim annelerine muhtaç şekilde yaşamaktadırlar. Bundan mütevellit, bu iki grubun sürekli izin isteme halinde olması bir süre sonra her ik taraf için de meşakkat haline gelecektir.

Hizmetlilerin odalara girerken izin istemeleri hususuna ise özellikle değinen Ebû Zehre, evin beyinin odasına köle ve cariyenin belirlenen vakitlerin dışında rahatlıkla girip çıkabileceğini, fakat evin hanımının odasına sadece cariyelerin izinsiz girebileceğini ifade etmiştir. Bunun nedeni ise erkek hizmetçilerin kadının mahremi olmamasıdır.[250]

"Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar." âyetinde ergenlik çağına ulaşmış olan erkek "etfal" (الأَطْفَال) kelimesi ile ifade edilmiştir. Müfessirimize göre bu kelime "erkek çocuk" anlamına gelmektedir.[251] Ayrıca ergenliğe ulaşmış kişiye çocuk denilemeyeceğini, ancak âyette böyle bir kullanım olmasının sebebinin, bu kimselerin aile içinde evin çocuğu olarak kabul edilmelerinden dolayı olduğunu söylemiştir. Bu nedenle ergenlik çağına ulaşmış olan bir erkek annesinin yanına izinsiz girmemelidir. Bu açıklamalrı yapan müellf

Ebû Zehre son olarak "*Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır."* âyetine değinmiştir. Âyette geçen "kavaid" (قَوَاعِدُ) kelimesi "kaidetün" (قائدة) kelimesinin çoğuludur. Ebû Zehre bu kelimeyi adetten kesilmiş, günlük ev işlerini bile yapmaya güç yetiremeyen kadınlar şeklinde açıklamıştır.[252] Normal şartlarda bu tür yaşlı kadınlar ile yaşları ve durumlarından dolayı kimse evlenmeyi düşünmez. Âyet ise bu durumdaki kadınlara dinen bir kolaylık

[249] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5226.
[250] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5227.
[251] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 11: 401.
[252] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5228.

sağlamayı amaçlamaktadır. Ebû Zehre'ye göre âyetten kadınlara sağlanan kolaylık bu kadınların artık taşımakta zorlandıkları dış kıyafetlerini çıkarmalarıdır. Ebû Zehre bu düşüncesine İbn Mesûd 'un kıraâtını delil olarak göstermiştir.[253] Ayrıca Ebû Zehre âyette geçen "غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ" ibaresini cinsel cazibe olarak değil, ziynet olarak anlamıştır. Ona göre Allah Teâlâ bu kaydı yaşı ileri olduğu halde hala ziynete düşkün olan kadınların ziynetlerini sergilemelerini istemediği için koymuştur.

B. Aile İçi Yardımlaşma

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur. Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor."*[254]

Ebû Zehre, söz konusu âyetleri aile içinde var olması gereken yardımlaşmaya açık bir teşvik olarak değerlendirmiştir. Ona göre âyetlerden sadakanın öncelikli olarak yakınlara verilmesi gerektiği ve ihtiyacı olan kimseye izin verildiği takdirde evlerin mallarından kullanabilme hakkı verildiği anlaşılmaktadır. Müellife göre âyette böylesine bir iznin verilmiş olması kişinin ihtiyaç sahibi aciz biri olduğunu göstermektedir.

Ebû Zehre'ye göre *"Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur"* ifadesinde geçen " haraç" (حَرَجٌ) kelimesi, günah ve sıkıntı anlamında kullanılmıştır. Allah daha sonra âyetin devamında "*Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden,*

---

[253] İbn Mesud'un kıraâtına göre âyet " ان يضعن من ثيابهن " şeklindedir. Ebû Zehre'ye göre âyet bu haliyle "elbiselerinden bazıları" anlamına gelmektedir. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5229.

[254] لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَّلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَّلَا عَلَى الْمَرِيْضِ حَرَجٌ وَّلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوْا مِنْۢ بُيُوْتِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اٰبَاۤىِٕكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اُمَّهٰتِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اَخَوٰتِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ عَمّٰتِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوْتِ خٰلٰتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَّفَاتِحَهٗٓ اَوْ صَدِيْقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوْا جَمِيْعًا اَوْ اَشْتَاتًا ۭ فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوْتًا فَسَلِّمُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبٰرَكَةً طَيِّبَةً ۭ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ (Nûr 24/61).

annelerinizin evlerinden yiyip içmenizde bir sakınca yoktur." buyurmuş fakat âyette herhangi bir sıkıntı zikredilmemiştir. Ebû Zehre'ye göre bunun nedeni, kişinin ana babasının malının kendi malı gibi olmasındandır. Nitekim Hz. Peygamber de "*Senin malın babanın da malıdır."* (أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ) buyurmuştur.[255]

Müellif âyetin devamında "*Sizin için de kendi evlerinizden.." (* انْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ*)* ifadesinde "بُيُوتِكُمْ" ile kastedilenin, muhtaç olan kimselere yardım edilen evler olduğunu ifade etmiştir. Ona göre âyetteki bu kullanım nafaka verilen evin ihtiyaç sahibinin kendi evi gibi olduğunu göstermek için kullanılmıştır.

"*...Erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden,..."* âyetinde geçen "او" bağlacı Ebû Zehre'ye göre tercih anlamıında değil sıralama anlamında kullanılmıştır. Bu manaya göre âyet akrabaların yakınlık sıralamasını göstermektedir. Ayrıca âyet sadaka ve yardımı aradaki bağdan dolayı akrabanın öncelikli olarak hakettiğini göstermektedir.

Ebû Zehre daha sonra, âyetlerde yakın akraba olmadığı halde evlerine girip çıkmakta sakınca görülmeyen kimselerden bahsedildiğini, bunların ise "*anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur."* âyetinde belirtilen kişiler olduğunu ifade etmiştir. Âyette her ne kadar girip çıkmakta bir beis görülmese de Allah Teâlâ bu evler için de selam verilerek girilmesini emretmiştir. Ebû Zehre'ye göre verilen bu selam izin isteme anlamına gelmektedir. Ayrıca ona göre âyette bahsedilen bu evlere girerken izin istemek vaciptir.[256]

C. Evlenme Hukuku

1. Evliliğe Teşvik

Evlilik, neslin devamını sağlamak gibi önemli bir vazife üstlenmektedir. Allah Teâlâ bu duygunun kötüye kullanılmasını ve toplumun iflas etmesini engellemek amacıyla evliliğe teşvik etmiştir. Evlilik, kişiyi haram ve yanlışlardan koruyan önemli bir kurumdur.[257] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[255] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33: 503.

[256] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5232.

[257] İlmihal: İslâm ve toplum. / red. Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın; haz.lar Hüseyin Algül, H. Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kafi Dönmez, Mehmet

"*İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."*

"*Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."*[258]

Ebû Zehre âyetlerin tefsirine âyette geçen "eyâm" (ايام) kelimesinin izahı ile başlamıştır. Dil bilimciler kelimenin sadece kadınları ifade ettiğini kabul etmiş olsalar da[259] Ebû Zehre'ye göre kelime, "evli olmayan erkek ya da kadının ikisini de" ifade etmektedir.

"*İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin."* âyetinin tefsirinde Ebû Zehre, hür kadın ve erkeğin, köle kadın ve erkeğin evlenme haklarının olması fertlere tanınan kolaylığı ifade etmektedir. Ona göre "köle veya cariye evlenemediği takdirde zina etme ihtimali olduğu bulunuyorsa bu takdirde efendi bu köleyi ve cariyeyi evlendirmek sûretiyle zinadan uzaklaştırmak zorundadır. Hatta cariye evlenmek istemiyorsa efendisi onu zorla evlendirmelidir".[260]

Allah Teâlâ "*Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."* buyurarak kişinin maddi gücünün yetersiz olmasının evliliğine engel teşkil etmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Allah'ın rızkının geniş olduğu hatırlatılarak, evliliğe gücü yetmeyenlere Allah Teâlâ "*Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar"* âyetiyle, iffetlerini korumaları

Erkal, Ömer Faruk Harman, Ahmet Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ, İrfan Yücel. -- İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, 197.

[258] وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (32) وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ۖ وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ۚ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (Nur 24/32-33).

[259] İbn Manzûr, Lisânu'l'Arab, 12: 39.

[260] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5187.

emredilmiştir. Ebû Zehre "nikahlanmaya imkan bulamayanlar" (الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً) ibaresinde mehir ve evlilik masrafları gibi maddi anlamda evliliğe gücü yetmeyenlerin kastedildiğini düşünmektedir. Ona göre, evliliğe herhangi bir sebeple güç yetiremeyen kimseler nefislerini Kur'ân okumak, oruç tutmak, ibadet etmek gibi faaliyetler ile meşgul ederek koruma altına almalıdırlar.[261] Hz. Peygamber de rivâyetlere göre evlenmeye gücü yetmeyen gençlere oruç tutmalarını tavsiye etmiştir.[262] Ebû Zehre, orucun insan karakterini eğitici bir niteliğe sahip olduğunu, bünyesinde sabrı barındıran bir ibadet olduğu için kişiye şehvetine karşı sabretmeyi öğrettiğini ifade etmiştir. Allah Teâlâ ise bu şekilde sabreden kuluna "*Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır." (*حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ*)* buyurarak kendi rahmetiyle rızıklandıracağı müjdesini vermiştir.

Allah Teâlâ, efendilere kölelerini evlendirmelerini emretmiş olmakla birlikte, efendilerinin bu vazifeyi yerine getirmemesinden dolayı kölelerin mağdur olmaması için "*Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin - kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin.*" buyurmuştur. Âyette geçen mükâtebe kavramı kölenin hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapması anlamına gelmektedir.[263] Yani mükâtebede, köle ile efendisinin kendi aralarında yaptıkları bir anlaşma neticesinde köle bir bedel ödeyerek hürriyetini satın almaktadır. Ebû Zehre tefsirinde, mükâtebe yoluyla köle ya da cariye ile anlaşma yapılmasının, efendinin hakkının zayi olmasını engellemeye yönelik olduğunu ifade etmiştir.[264] "*...kendilerinde hayır görürseniz"* ibaresinde hayır olarak kastedilenin ise kölenin emanet, istikamet ve mükâtebe için belirlenen ücreti kazanabilme gücü olduğunu belirtmiştir.

Ebû Zehre son olarak "*Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın."* âyetinin izahını yapmıştır. Ona göre "فَتَيَاتِكُمْ" ifadesiyle cariyelerin de fuhuşa zorlanılmamasının emredildiği anlaşılmaktadır. Bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak da Übeyy b. Selül'ün cariyelerine fuhuş yaptırıp onlar üzerinden para kazanması gösterilmektedir. Böylece âyette, Übey b. Selül nezdinde bu yanlış

[261] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5188.
[262] İbni Mâce, Nikâh, 1.
[263] İbn Manzûr*, Lisânu'l'Arab*, 1: 700; Fahrettin Atar," Mükâtebe", DİA, 31: 531.
[264] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5189.

yasaklanmıştır.[265] Ebû Zehre bunun günahının ise cariyeyi buna zorlayan kişiye ait olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ "*Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."* buyurarak böylesi kötü bir fiile zorlanan cariyeleri affedeceğini bildirmiştir.[266]

2. Mehir

Mehir, nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal anlamına gelmektedir.[267] Tanımından da anlaşılacağı üzere mehir, erkeğin evlenmek istediği kadına verdiği, kendi aralarında belirlenmiş bir miktar para veya mal cinsinden bir şeydir. Erkeğin evlilik sürecinde kadına veya ailesine mal veya para cinsinden ödeme yapmasını ifade eden mehir, geçmiş dönem topluluklarına kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca Yahudiler, Araplar ve Türklerde bu uygulamanın var olduğu bilinmektedir.[268] Âyetlerde ise mehir şu şekilde geçmektedir:

"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başkadır. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."[269]

Muhammed Ebû Zehre, yukarıda geçen âyetleri tefsir ederken, tefsirine yine kelime izahları ile giriş yapmıştır. Buna göre "mess" (مس) kelimesi "cinsel

---

[265] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5190.

[266] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5190.

[267] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 70, 140; Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", DİA, 28: 389.

[268] Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", DİA, 28: 390.

[269] لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (236) وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ ۚ وَأَن تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (Bakara 2/236-237).

ilişki", "فريضة" ise "belirlenmiş, takdir edilmiş mehir" anlamına gelmektedir. Bu durumda âyet "*Eğer eş ile cinsel ilişkide bulunulmadan ve kendisine bir mehir takdir edilmeden boşanma gerçekleşirse, size bundan dolayı bir günah yoktur*." anlamına gelmektedir. Kişinin sorumlu tutulmadığı bu durum mutlak (herhangi bir şarta bağlı olmadan gerçekleşen) talakta geçerlidir. Bir kısım âlim "âyet mübahlığın boşanma sebeplerine bağlı olmadığını, bizzat boşanmanın kendisinin mübah olduğunu göstermektedir" şeklinde düşünüyor olsa da Muhammed Ebû Zehre bu görüşün doğru olmadığını düşünmektedir. Zira boşanma, Allah'ın en sevmediği helal olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca, Allah Teâlâ'nın sevmediği halde yapılmasına izin verdiği başka mübah bir davranış da yoktur. Öyleyse, sebep ve gerekçeler olmadan bizzat boşanmanın kendisinin helal kılınmış olduğu düşünülemez. O halde Allah, bu hükmü koyarken insanların faydasına uygun olanı ortaya koymuştur. Buna ilaveten âyette kadın ile bir beraberliğin yaşanmaması ve mehrin henüz belirlenmemiş olmasının vurgulanması, boşanmanın değil sebeplerin durumu mübah hale getirdiğini göstermektedir.[270]

Âyette üzerinde durulan önemli bir diğer husus, eşler arasında cinsel bir beraberliğin olmamış olmasıdır. Yani Allah, yukarıda verilen hükmü cinsel bir beraberliğin kadına vereceği zararları ön plana alarak ve kadının yararını gözeterek koymuştur. Çünkü böyle bir durumda kadının ve ailesinin toplum nazarında itibarının sarsılması söz konusudur. Oysa toplum, cinsel anlamda birliktelik yaşanmadan ortaya çıkan bir ayrılıkta evlilik kararında başarı sağlanamamış şeklinde düşünebilmekte, bu da kadını toplum içinde kötü muameleden korumaktadır.[271]

Muhammed Ebû Zehre "*(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin." (*وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ*)* âyetinde geçen مَتِّعُوهُنَّ (müt'a)'yı "kadının ayrılıktan dolayı kaybettiklerine karşılık gelen ve yararlanabileceği şey" olarak tanımlamıştır.[272]

"*Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur." (*حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ*)* âyetinde geçen "الْمُحْسِنِينَ" ifadesi bazı âlimlerin mehrin evlilikte vacip olmadığını

[270] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 827.
[271] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 828.
[272] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 828.

düşünmelerine sebep olmuşsa da Muhammed Ebû Zehre, muhsin ifadesinin vücubiyetin sevgi ile yapılması gerektiğinin göstergesi olduğunu düşünmektedir. İhsan kavramı; "telafi etmek, mükemmeliyet, hakkı aramak ve onu mükemmel bir şekilde yerine getirmek" anlamlarını içinde barındırır. Tüm bunlar ise vücubiyeti gerektirir. Yani kişi mehri gönül rızası ile vermelidir. Ayrıca âyette *"(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin."* ifadesi de Ebû Zehre'ye göre bunu göstermektedir."[273]

Muhammed Ebû Zehre "أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ" ifadesini "Nikâh akdi elinde olan erkeğin bu mehri bağışlaması" olarak anlamıştır. Âyette geçen bu ibareyi bazı âlimler kadının velisi şeklinde yorumlamışlarsa da[274], Ebû Zehre burada kastedilenin *nikâh akdi elinde olan erkek* olduğunu iddia etmektedir. Ona göre göre عقدة kelimesi ile عقد kelimesi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Müellife göre عقد kelimesi ile nikah kastedilirken عقدة ile nikah neticesi ile ortaya çıkan ilişki kastedilmektedir. Bu bağlamda âyetten erkeğin kastedildiği sonucuna ulaşılmaktadır.[275] Ayrıca Ebû Zehre fukahâya göre velinin mâli konularda herhangi bir tasarruf yetkisine sahip olmadığını sözlerine ekleyerek mehrin mâli bir tasarruf olduğunu bundan dolayı kastedilenin veli değil erkek olduğu anlaşıldığını ifade etmektedir. Ebû Zehre ayrıca "أَن يَعْفُونَ" ifadesinde kastedilenin kadın olduğunu, kadının mehri bağışlayabildiği bir durumda erkeğin de bunu yapma gücüne sahip olmasının gerektiğini ifade etmektedir.

"Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır." âyeti ise Ebû Zehre'ye göre eşlerin yollarını ayırırken bile sevgi ve saygı çerçevesinde davranmaları gerektiğine işaret etmektedir.

Muhammed Ebû Zehre, yaptığı açıklamaların akabinde konuyu erkeğin evlenirken mehir vermesini ve cinsel ilişki olmadan önce boşanılan kadına mehrin yarısının verilmesinin hikmetlerine değinerek bitirmiştir. Ebû Zehre mehri erkeğin ödemesinin nedenini şu sözlerle açıklamıştır: "*Nikâh esnasında verilen mehir*

---

[273] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 830.

[274] Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsiru Râgıb el-İsfahânî,* (Riyad: Dâru'l Vatan, 2003), 1: 491.

[275] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 833.

herhangi bir satışta olduğu gibi ödenen bir ücret olmadığı gibi, nikâhın şartı veya rüknü değildir. Aksine mehir, evlenmek sûretiyle yepyeni bir hayata adım atan kadın için verilen bir hediyedir. Kadın, evlendiği zaman yeni bir hayatla karşı karşıya gelmektedir. Kadının ortaya çıkan ve çıkacak olan ihtiyaçlarını karşılamak ise erkeğin vazifesidir. İşte bundan dolayı mehri erkek öder. Ayrıca mal kazanan erkek olduğu için mehri ödemesi onun fıtratının bir gereğidir."

Müellif, cinsel ilişki olmadan önce boşanılan kadına mehrin yarısının verilmesinin hikmetini ise şöyle açıklamıştır: "Cinsel ilişki yaşanmadan yapılan bir boşanma kadının hissiyatını zedelemekte ve onûrunu kırmaktadır. Böyle bir hissiyata sahip kadına mehrin yarısı verilmek sûretiyle ihsanda bulunulmakta ve gönlü alınmaktadır. Ayrıca Allah, mehrin tamamının bağışlanmasını daha uygun görmekte ve âyette erkeği bu konuda teşvik etmektedir.[276]

3. Çok Eşlilik (Taaddüt-i Zevcât)

Yüce Allah, insanı bir erkek ve bir dişiden yaratmış, bu iki varlığı bir araya getirerek nesillerin devamını sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu hedefe ulaştıracak en sağlıklı kurum ise ailedir. Aile, nesillerin devamını sağlayan en önemli ögedir. Allah Teâlâ, toplumun en temel yapı taşı olan aile için belli başlı kural ve kâideler koymuştur. Nikâh akdi, talak (boşanma), hatta eş sayısı gibi konular, sınırları ve kuralları belirlenmiş hususlardan sadece birkaçıdır.[277]

Metne konu olan çok eşlilik konusunda pek çok ihtilaf ve eleştiri bulunmaktadır. Toplumun yapısı, bakış açısı, kültürü, ekonomik durumu, sosyal ve bölgesel şartları ile alakalı olan bu durum, geçmiş asırlardan bu yana pek çok toplumda görülmüştür.[278] İslâmiyet'in ilk muhatabı olan Arap toplumunda da var olan bu uygulama neredeyse zulüm kavramını içinde barındıran bir öge haline gelmiştir. İslâm ise pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da bazı düzenlemeler yapmıştır. Eş sayısında sınırlandırma yapılan bu düzenlemelerden biridir. İslâm öncesi dönemde eş sayısında herhangi bir sınırlandırma söz konusu olmamış, İslâm ise aynı anda dört kadından fazlasıyla evlenmeyi yasaklamıştır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[276] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 830.
[277] Muhammed Ebû Zehre, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, 93.
[278] Bkz. Kevser Kamil Ali, Salim Öğüt, "Çok evlilik", DİA, 8: 365.

"Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."[279]

Muhammed Ebû Zehre, âdeti olduğu üzere yaptığı kelime tahliline burada da yer vermiştir. Buna göre âyette geçen "eksât" (اقساط) kelimesi "adalet", "hıftüm" (خفتم) ise sanmak, zannetmek anlamında kullanılmıştır. "Tâbe" (طاب) fiili ise müfessirlerce "*kadınlardan bazısının din, ahlak, soy güzelliği ile ya da bunlardan sadece biriyle kişiye hoş görülmesi*" şeklinde yorumlanmıştır.

Ebû Zehre'ye göre, âyette kadınlara gayr-i âkil varlıklar için kullanılan "ما" edatı ile hitap edilmesi kadınların akıllarından ziyade duyguları ile hareket etmeleri sebebiyledir. Kadın ve yetim kavramlarının aynı âyette beraberce zikredilmesi ise, kadının da yetim gibi zayıf ve korunmaya muhtaç olması nedeniyledir.[280] Ebû Zehre kadınların haklarının tıpkı yetim hakkı gibi toplum tarafından ihmal edilen haklardan olduğunu ifade etmektedir.

Ebû Zehre'ye göre, Allah Teâlâ eşlere karşı adaleti ve maddi güce sahip olmayı çok eşle evliliğin şartlarından biri olarak kabul etmekle birlikte, asıl itibariyle tek eşle evliliklerde de adalaetişart koşmuştur. Ayrıca "*kişi adaletli olamıyor ve eşine bakmaya maddi gücü yetmiyorsa, evlenmesi helal değildir."* diyerek bu konunun ne kadar önemli bir husus olduğunu vurgulamıştır. Ebû Zehre'nin dikkat çektiği bir diğer önemli husus ise Allah'ın istediği adaletin yeme, içme gibi zâhiri konularda olduğudur. Zira sevgi ve muhabbette adaleti sağlamaya çalışmanın kişiye ancak eziyet verir.[281]

Ebû Zehre bu açıklamaların ardından âyetin tefsirini dört madde halinde vermiştir:

1. Allah bu âyetle " eğer yetimlerle evlenmek istiyor ve bu isteğin gerçek olmamasından veya adaletli olmamaktan korkuyorsanız istediğiniz diğer kadınlardan ikişer, üçer, dörder evlenin" demek istemiştir.

---

[279] وإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ فَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۚ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُواۜ (Nisâ 4/3).

[280] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1581.

[281] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1584.

2. Eğer yetime haksızlık yapmaktan ve birden fazla evlenince de adaletten sapmaktan korkuyorsanız, o halde birden fazla kadınla evlenmeyin.

3. Yetime adaletli davranmak konusunda çekinceleriniz varsa, bununla birlikte zina etmekten de korkuluyorsa, işte bu durumda ikişer, üçer veya dörder evlenebilirsiniz. (Bu maddenin ilkinden farklı olarak zikredilmesinin nedeni zinaya bulaşmaktan korkuluyor olmasıdır.)

4. Eğer hem yetimle evlenildiği, hem de birden fazla evlilik yapıldığı zaman eşlerin her birine adaletli davranma konusunda sıkıntı olacaksa, üstelik tek eşli olunduğu halde aynı sıkıntı orda da söz konusu olursa o halde elinizin altındakiler ile yetinmelisiniz. (Ebû Zehre bu görüşünü de Taberi'den iktibasla yapmıştır.)[282]

Tüm bu yorumların ardından Ebû Zehre'nin nihâi görüşü şudur ki; eğer adalet sağlanamıyorsa tek evlilikle yetinmek vaciptir. Tek eşe de adil davranma konusunda sıkıntı varsa câriye ile yetinmek gerekmektedir."[283] Fakat Müellif câriye sisteminin olmadığı günümüzde bu kimselerin durumu ne olacaktır konusuna ise eserinde hiç değinmemektedir.

Çok evliliğin sosyal ve ferdî hikmetlerine değinen Muhammed Ebû Zehre eserinde şu ifadelere yer vermiştir: Birden fazla evlilik yapmak kişinin nefsini kontrol altında tutmanın etkili bir yoludur. Aynı zamanda çok eşlilik toplumsal bir ilaçtır. Örneğin, savaş gibi toplumda genç sayısının ciddi azalma gösterdiği durumlarda kadın sayısının fazla olması ve bu kadınların sahipsiz kalması toplum için risktir. İşte bu ve benzeri durumlarda hem kadının sûistimalini engellemek hem de neslin devamını güvence altına almak için birden fazla kadınla evlenme kurtarıcı bir nitelik kazanmaktadır.[284]

Muhammed Ebû Zehre'nin tefsirinde yaptığı açıklamalarda görüldüğü üzere Ebû Zehre tek eşliliğin vacip olduğunu düşünmekte, birden fazla kadın ile evlenmenin özel gerekçelere dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca müellif istisna olarak verilen bu hükmün, toplumu sıkıntıdan kurtaracak bir ilaç gibi olduğunu düşünmektedir.

---

[282] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1583.
[283] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1585.
[284] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1586.

4. Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar

İslâm, evlilik kurumuna en büyük değeri vermiş, aile ve toplum içerisindeki konumunun iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapmıştır. Aynı zamanda neslin en sağlıklı şekilde ilerlemesi için de bir takım sınırlandırmalar getirmiştir. Bu sınırlandırmalardan biri de kişinin evlenme yasağı olan kadınlar hakkında yapılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."*

"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."

"*Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."*[285]

Ebû Zehre zikredilen âyetlerin tefsirine "*Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."* âyeti ile başlamış, üvey anne ile evlenmenin İslâm öncesi Arap toplumunda oldukça yaygın bir uygulama olduğunu aktarmıştır. O dönemde vefat eden kişinin oğlu, üvey annenin başka bir erkekle evlenmesini engellemek amacıyla kadını kendi nikâhı altına almaktaydı. Kur'ân ise bunu kesin bir dille yasaklamıştır. Âyet ile her ne kadar babnın hanımı ile

---

285 وَلَا تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ۝ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا (Nisâ 4/22-23).

evlilik yasaklanmışsa da Ebû Zehre yasağın sadece baba ile sınırlı olmadığını, aksine anne veya baba tarafından gelen tüm usûlü[286] kapsadığını ifade etmiştir.

Müellif'e göre "*Geçmişte olanlar bir yana"* ifadesi ise, daha önce bu davranışı gösteren mü'minlerin affedildiğini göstermektedir. Bu da Allah'ın rahmetinin göstergesidir.[287] Ayrıca Ebû Zehre'nin âyetle ilgili dikkat çektiği bir husus da, âyette bunu yapanlar için haram oluşunun dışında herhangi bir cezadan bahsedilmemiş olmasıdır.

Ebû Zehre yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra babanın hanımı ile evlenmenin yasak oluşunun hikmetine değinmiştir. Şöyle ki, "usûl olarak tanımlanan baba ve dede hürmete layıktır. Kadının içinde bulunduğu evde, eşinin çocuklarından çekinmemesi gerekmektedir. Eğer kişinin eşi ile evladının evlenmesi yasaklanmamış olsaydı, bu kimseler birbirlerine meyledebilirlerdi. Bu da baba ile evladın aralarının açılmasına, düşmanlığa sebep olurdu."

Allah Teâlâ âyet-i kerîmede bu fiilin çirkinliğini "فَاحِشَةً", "مَقْت" ve "سَاء" sıfatları ile vasıflandırarak ifade etmiştir. Ebû Zehre'ye göre "fahişe" (فَاحِشَةً) sıfatı fiilin hukuksal ve yaratılışa aykırı olan bir kötülükten daha fazlasını içerdiğini ifade etmekte, "makten" (مَقْت) kelimesi, yapılan bu fiiin karakter sahibi kimselerin nefret ettiği, razı olmadığı bir şey olduğunu göstermekte, "sâen" (سَاء) ise bu şekilde yapılan bir evliliğin, çocuk sahibi olmanın en çirkin yolu olduğunu göstermektedir. Zira, bir kimsenin üvey annesinden olan çocuğu onun hem oğlu hem kardeşi konumunda olmaktadır. Bu da Müellife göre asıl itibariyle Mecusilerin tavrıdır. Ebû Zehre'nin Zemahşeri'den aktardığı bilgiye göre de Arapların karakter sahibi olanları bu tür evlilikleri مَقْتاً olarak nitelendirmişler ve bu evlilikten doğan çocukları da مقتى olarak isimlendirmişlerdir. [288]

Âyette evlenilmesi haram kılınan diğer kadınları Ebû Zehre tefsirinde dört gruba ayırarak şe şekilde açıklamıştır.

1. Anneler ve nineler: Âyette anne açıkça bildirilmiş, nineler ise dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Müfessir, mantıksal olarak hala ve teyze haram oluyorsa

---

[286] اصول :Babalar, analar ve yukarı doğru neneler ve dedeler. Mukabili "furû"dur. Bkz. Erdoğan, *Hukuk Terimleri*, 588.

[287] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1627.

[288] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1628.

ninenin doğal olarak haram kabul edilmesi gerektiğini, ümmetin bu konuda icmâda bulunduğunu ifade etmiştir.

2. Kadınlardan furû kabul edilenler: Âyetle sabit olduğuna göre kişinin kızı ile evlenmesi haramdır. Aynı zamanda kişinin kız veya erkek kardeşinin kızları da haramdır. Dolayısıyla torunları da haram olmaktadır.

3. Anne babanın furûu: Bunlar kişinin kardeşleridir. Bu kavram hem öz kardeşi hem de anne veya baba bir kardeşleri de kapsadığı gibi, bu kardeşlerin usûl ve furûunu da kapsamaktadır. İcmâ ile kardeşlerin torunları da bu kapsama alınarak haram kabul edilmiştir. [289]

4. Hala ve teyzeler: Hala ve teyze kavramı, anne ile babanın, dede ile ninenin hala ve teyzelerini de kapsamına almaktadır.

Muhammed Ebû Zehre, bu gruplandırmadan sonra bu yasağın hikmetine dair açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre yapılan araştırmalar, yakın akraba ile yapılan evliliğin nesli zayıflattığını ortaya çıkarmıştır. Yüce Allah koyduğu bu hükümle nesli koruma altına almıştır. Ayrıca yakın akraba arasında yapılacak olan evliliğin kötü bir şekilde sonuçlanması akraba bağlarını, saygı ve şefkati ortadan kaldıracaktır. İşte konulan bu yasaklar ile problemler daha ortaya çıkmadan engellenmiş olmaktadır.

Âyetin devamında ise "*sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız..*" (وأُمَّهَاتُكُمُ الَّتِي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَة) ibaresiyle sütanne ve sütkardeşten bahsedilmektedir. Sütkardeş, çocuğun annesinden emen çocuk olduğu gibi, sütanneden emen diğer çocuklar da olabilir. Ya da daha genel bir ifadeyle aynı göğüsten emen tüm çocuklar sütkardeş sayılmaktadır. Erkek bir çocuğu emziren kadının küçük veya büyük fark etmeksizin tüm kızları bu çocuk için kardeş hükmündedir. Onlarla evlenemez.[290] Zehre âyette أُمَّهَاتُكُمُ ve وَاَخَوَاتُكُمُ kavramları ile her ne kadar anne ve kardeş zikredilmiş olsa da yakınlık derecesine göre hala, teyze, torun vb. de bu yasağın kapsamına dâhil olduklarını Peygamber (sav) den de bu yönde rivâyetler nakledildiğini ifade etmektedir.[291]

Çocukların sütkardeş olabilmeleri için emzirilmeleri gereken miktar konusunda ise mezhepler farklı hükümlerde bulunmuşlardır. Ebû Zehre bu konuda

[289] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1629.
[290] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1630.
[291] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1631, Buhârî, Nikah, 21.

Hanefî ve Mâlikîlere göre az veya çok emme arasında fark görmedilerini, Şâfiî ve Hanbelilerin ise göre ise çocuğun beş defadan az olmamak şartıyla doyana kadar emmesi gerektiğini düşündüklerini aktarmıştır. Çünkü bu şekilde çocuk süt emdiği kadının bir parçası haline gelmektedir. Süt verilen çocuğun kaç yaşında olması gerektiği konusunda da Ebû Zehre çocuğun iki yaşını geçmemiş olması gerektiğini İmam-ı Âzam'a göre ise bu süre otuz ay olduğunu ifade etmiştir.[292]

Ardından emzirme emzirme yoluyla oluşan haramlığın hikmetine değinen Ebû Zehre'ye göre dünyaya gelen çocuk nasıl annesinin bir parçası oluyorsa, kendini emziren kadının da bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, çocuk süt ile karnını doyurmakla kalmamakta, emdiği bu süt onun için kan ve hayat kaynağı haline gelmektedir. İşte buna sebep olan kadın tıpkı çocuğu aylarca taşıdıktan sonra dünyaya getiren kadın kadar hürmete layıktır. Âyet de, kadına bu dereceyi ve bu saygınlığı onunla evlenilmesini yasaklayarak vermiştir.[293]

"*Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı."* âyeti evlilik yoluyla ortaya çıkan akrabalıktan doğan yasaklamayı ifade eder. Ebû Zehre, evlilik yoluyla oluşan haramlığı da üç grupta incelemiştir:

1. Eşlerin anneleri: **"**وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ**"** ifadesi, hanımın annesi ve tüm usûlünü kapsayıcı bir ifadedir. Bu annenin saygınlığına uygun olan bir kuraldır.

2. Üvey kızlar: "وَرَبَائِبُكُمْ" ifadesi üvey kızlar için kullanılmaktadır. Ebû Zehre'ye göre Allah Teâlâ "اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ " buyurarak bu kızların korunması, gözetilmesi gerektiği anlamında kinaye yapmıştır. Âyet, kendisiyle nikâhlanılan kadının kızı ile evlenmenin çirkinliğini anlatmakla birlikte, haramlığın oluşması için kadının kendisiyle beraber olunmasını şart koşmuştur. Aksi halde zifaftan evvel boşanılan kadının kızı ile evlenmek haram değildir. Bu yasağın hikmetini ise Ebû Zehre şu şekilde açıklamaktadır: "Âyette geçen bu yasakla anne ve evladı arasındaki muhabbet ve şefkatin zedelenmesine ve erkeğin aynı anda her ikisine de ilgi duyması gibi problemlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca aralarında herhangi bir ilişki yaşanmadığı zaman kadın annelik merhametinden

[292] Serahsi, *Mebsût,* 5: 213.

[293] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1632.

dolayı kızını affedebilir fakat evladı annesi için bu kadar hoşgörülü olamaz. Bundan dolayı hanımın annesi ile kesinlikle nikâh yapılamaz.”

3. Öz evlatların eşleri: “وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ” ifadesi kendi çocuğunun eşini kapsadığı gibi torunların eşlerini de kapsamaktadır. Kur’ân’ın nüzûl döneminde Araplar arasında yaygın olan âdete göre evlat edinilen çocuğun eşi ile evlenmek kerih bir davranış olarak kabul edilmekteydi. Kur’ân اَصْلَابِكُم ifadesiyle bunun yanlışlığını dile getirmiştir.[294] Allah Teâlâ, âyette erkeğin eşinin kızkardeşi ve başkasının nikâhı altında olan bir kadın ile evlenmeyi de yasaklamıştır. Âlimler erkeğin eşinin kardeşi ile birlikte teyze ve halası ile de evlenmesinin haramlığı konusunda icmâ etmişlerdir. Yani bir erkek nasıl iki kardeş ile aynı anda evli olamaz ise eşinin teyzesi veya halası ile de aynı anda nikâhlanamaz. Bu yasak ise Müellife göre kardeşler arasında kin ve nefretin engellenmesini amaçlamaktadır.[295]

5. Gayr-i Müslimlerle Evlenme

Yüce Allah, yarattığı ilk insanı, yaratıcısını tanıtması için peygamber olarak vazifelendirmiştir. Fakat geçen zamanla birlikte, insanlar hevâ ve heveslerinin peşinde hayat sürmeye başlamışlardır. İnsanoğlu, kimi zaman Yaratıcısını tamamen unutmuş, kimi zaman da O’nun varlığını hatırlamakla birlikte başka varlıkları O’na eş tutmaya kalkmıştır. Allah Teâlâ ise her daim kendini yeni gönderdiği peygamberler ile hatırlatmış, insanoğluna hiçbir varlığın kendine denk olamayacağını öğretmiştir.[296]

İşte “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğuna inanma” anlamına gelen şirk kavramı[297] Allah’ın affetmeyeceğini bildirdiği,[298] büyük bir zulüm olarak

---

[294] Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr,* 3: 1634.

[295] Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr,* 3: 1635.

[296] وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma!" buyuruldu.” (Yunus 10/105). وَقَالَ اللهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ “Allah buyurdu ki: "İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Şu halde yalnız benden korkun." (Nahl 16/51).

[297] İbn Manzûr, Lisânu’l Arap 5;145; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 193.

[298] اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاۤءُۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır.” (Nisâ Sûresi 4/116).

nitelediği bir kavramdır.[299] Allah kişinin şirk koşmasını istemediği gibi, Müslüman kişinin müşrik olan kimse ile hayatını birleştirme anlamına gelen evlilik bağını kurmasını da istememiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar."[300]

Aile, toplumun en temel yapı taşıdır. Toplumu oluşturan bireyler aile bünyesinde yetişir. İşte Allah Teâlâ ailenin önemine binâen bazı kurallar koymuştur. Yukarıda verilmiş olan âyet de aileye verilen önemin göstergelerinden biridir. Kur'ân'ın ilk nâzil olduğu dönemlerde muhatap aldığı Arap toplumu soy ve nesebe oldukça önem veren bir toplumdu. Ebû Zehre, içlerinden pek çoğu iman etmiş olsa da iman etmediği halde soylu ve Araplar arasında asil kabul edilen ailelerin kızları ile evlenmek konusunda Müslüman erkeklerin oldukça istekli olduklarını ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın ise bu âyet ile, kişilerin soylarının değil iman ve takvalarının önemli olduğunu, aile kurarken buna daha fazla önem verilmesi gerektiğini vurguladığını da sözlerine eklemiştir.

Ebû Zehre'ye göre *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."* âyetinde geçen "nikah" (نكاح) kelimesi asıl itibariyle, "bir parçanın diğer bir parçaya dâhil olmak, bütünleşmek" anlamına gelen "damme" (ضم) kelimesi ile aynı anlamdadır. Daha sonra kelime kadın ile erkeğin akitleşmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Yani İslâm öncesi dönemde var olan nikâh kavramı, İslâm ile birlikte bazı düzenlemeler ile devam etmiştir.[301]

---

[299] وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ "Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır." (Lokman 31/13).

[300] وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَّلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِيْنَ حَتّٰى يُؤْمِنُوْا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَّلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُوْنَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ وَيُبَيِّنُ اٰيٰتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ (Bakara 2/221).

[301] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 714.

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin." âyetinde ise وَلَا تُنْكِحُوا "evlendirmeyin" emri âlimler arasında ihtilafa neden olmuştur. Şöyle ki; Ebû Zehre âyetteki emre binâen bir kısım ulemânın "kadın tek başına akit yapamaz" şeklinde hüküm verdiklerini fakat Hanefîlerin bu görüşe karşı çıktığını ifade etmiştir. Ebû Zehre Ebû Yusuf'un "kadın erkeğin kendisine denk olması halinde tek başına nikâhlanma yetkisine sahiptir." rivâyetini de eserinde aktarmıştır.[302]

Bu açıklamaların ardından müşrik ile ehl-î kitap arasındaki farka değinen Muhammed Ebû Zehre müşrik kavramının Allah'a ibadet ve ulûhiyetinde eş koşma[303] anlamına geldiğini ifade etmiştir. Muhammed Ebû Zehre'nin eserinde aktardığı bilgilere göre bazı âlimler Kur'ân-ı Kerîm'de şirk kavramının putperestler için kullanıldığını, Hristiyan ve Yahudiler bu kapsama dâhil edilmediğini savunmuşlardır. Müfessirlerin diğer bir kısmı ise وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ âyetinde kastedileninlere Hristiyan ve Yahudilerin de dâhil olduğunu fakat daha sonra nâzil olan Mâide sûresi 5. âyet ile nesh edildiğini veya umûm ifade eden bu konunun tahsis edildiğini savunmuşlardır. Ebû Zehre ise bu yorumların isabetli olmadığını ve bu türlü bir anlatımın Kur'ân'ın üslûbuna aykırı olduğunu düşünmektedir. Çünkü Kur'ân'da Yahudiler ve Hristiyanlar için genel olarak "ehl-i kitap" tabiri kullanılmıştır.[304] Sahabe ve tâbiinden gelen rivâyetlere de bakıldığında onların da ehl-i kitap ile evlilik yapmış oldukları görülmektedir. Tüm bunlar müfessire göre yapılan bu yorumun isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.[305]

Kaynaklarda sahabeden bazılarının ehl-i kitap ile evlilik yaptıklarına dair rivâyetler olmakla birlikte birlikte Hz. Ömer'in ehl-i kitap ile evlilik yapılmasını hoş karşılamadığına dair rivâyetler de zikredilmektedir. Bu rivâyetler ile ilgili Muhammed Ebû Zehre, "Hz. Ömer müslüman erkeklerin, kadınların takvâ ve ferâset sahibi olmalarını değil, zengin ve güzel olmalarını önemsediklerini görmüş ve bundan endişe duymuştur. Ayrıca, Hz. Ömer Müslüman olmayan kadınların ahlâklarının bozulmuş olma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu düşünerek

[302] Serahsi, *Mebsût*, 5: 14-18; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 715.
[303] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", DİA, 39: 193.
[304] Mâide 5/82, Al'i İmran 3/75-113.
[305] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 717.

bundan dolayı endişelenmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı Hz. Ömer ehl-i kitap ile evlenmeyi hoş görmemiştir." şeklinde açıklama yapmıştır.[306]

Ebû Zehre'ye göre âyette geçen "iman edene kadar" (حَتّٰى يُؤْمِنَّ) ifadesi yasağın tek sebebinin şirk olduğunu anlatmaktadır. Ebû Zehre ayrıca, âyetin müşriklerin bir gün topyekûn bir şekilde iman edeceklerine delil teşkil etmekle birlikte iman etmeleri sebebiyle akrabası ve sevdikleri ile savaşmak zorunda kalan mü'minler için müjde olarak kabul etmektedir.

"*Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidi*r." âyeti ise iman ve dinin, küfür ve şirk karşısındaki kıymetini göstermektedir. Allah Teâlâ aynı şekilde "*Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir."* buyurarak nefsin kemâlinin cismin güzelliğinden; kalbin şerefinin de nesebin şerefinden daha önemli olduğunu göstermektedir.[307]

Muhammed Ebû Zehre, tefsirinde müslüman kişinin bir müşrik ile nikâhlanmasındaki yasağın hikmetini şu şekilde izah etmiştir: "Allah müşrikler için "onlar ateşe çağırır" (اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ) buyurmuştur. Yani onlar her ne kadar güzel, asaletli ve zengin olmuş olsalar bile putlara tapmakta, Allah'a eş koşmaktadırlar. Yaptıkları bu iş onları ateşe götürecektir. Evlilik ise, eşlerin birbiri ile bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Kişi iman etmemiş bir kişi ile evli olduğunda zamanla onun bu durumunu kabullenir, sonra razı olur, hatta daha sonra bu durum ona güzel gelmeye bile başlayabilir. Ayrıca bu evlilik neticesinde dünyaya gelen çocuklar din seçme konusunda anne ile baba arasında kalacak, çoğu zaman yanlış tercihte bulunabileceklerdir. İşte tüm bunlar Müslüman ve ahlaklı bir köle veya câriyenin hür ve güzel bir müşrikten daha evlâ olmasının hikmetlerinden bazılarıdır.*[308]*

Muhammed Ebû Zehre, -Allah Teâlâ her ne kadar âyette, müşrikleri ateşe davet eden bir davetçi olarak nitelendirmiş olsa da- müşrik için ifade edilen bu vasfın ehl-i kitap için de geçerli olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple âlimlerin bir kısmı ehl-i kitap ile evliliğe hoş bakmamışlardır. Hatta âlimler arasında müşriklerle evliliğin haram olduğu gibi ehl-i kitap ile evliliğin de haram olduğunu

[306] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 718.
[307] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 719.
[308] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 722-723.

düşünenler bulunmaktadır. Fakat Ebû Zehre, ehl-i kitabın tahrif edilmiş bile olsa emanete, doğruluğa teşvik eden bir kurallar bütününe sahip olduklarını, bundan dolayı onların evlilik ilişkilerinde müşriklere nazaran daha faziletli ve güvenilir olmalarının mümkün olduğunu, bundan dolayı ehl-i kitap ile müşriklerin denk olamayacağını ifade etmiştir.

Ayrıca, Ebû Zehre Kur'ân'ın ehl-i kitap ile evliliğe izin verdiğini ifade etmiştir. Bu düşüncesinin temeli *"Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır"* âyetidir.[309] *Ebû* Zehre söz konusu âyeti "ahlakı bozulmamış, iffet sahibi, güzel ahlaklı olan ehl-i kitap kadınlar ile evlilik mübahtır" şeklinde anlamıştır. Fakat Allah tarafından mübah kılınmış olan bu durum, müslüman devlet ve toplum için herhangi bir sıkıntı arz ettiği zaman siyaseten bir yasaklama söz konusu olabilir. Fakat bu kesinlikle haram kılma şeklinde değil, siyaset gereği yapılan bir yasaklamadır.[310]

Görüldüğü üzere Ebû Zehre, müslüman bir erkeğin müslüman olmayan bir kadınla evlenmesi konusunda âyetleri hikmet yönünden ele almıştır. Şöyle ki, kişi eşine muhabbetle bağlıdır. Sevene sevdiğinin davranışları hoş gelir. Bundan dolayı eşin inkarı bir süre sonra kişiye hoş gelebilir. Bu ise onu inkara sürükleyebilecek bir davranıştır. Ayrıca bu aileden dünyaya gelecek olan çocuklar din seçme konusunda sıkıntı yaşayacaklardır.

6. Eşler Arasındaki Problemlerin Çözüm Yolları

İslâm bir hayat şeklidir. Fertlerin ve toplumun ıslahı ve mutluluğu için pek çok kâide ortaya koymuştur. Toplumun en önemli öğesi olan aile kurumu için de yukarıda geçen bahislerden de anlaşılacağı üzere çeşitli düzenlemeler getirmiştir.

---

309 الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَأُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (Mâide 5/5).

310 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 725.

Bu düzenlemelerden bir yenisi de aralarında huzursuzluk hâsıl olan eşlerin arasını düzeltmenin yollarıdır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaâtkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaât ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."

"Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."[311]

Muhammed Ebû Zehre âyetin tefsirine "قوامون" kelimesine verdiği anlam üzerinden giriş yapmıştır. Ona göre bu kelime pek çoklarının anladığı gibi erkekler için kullanılan reislik yapma, hâkimiyet kurma anlamlarında kullanılmamış olup, aksine erkeğin kadını koruması, muhafaza etmesi anlamına gelmektedir. Yani babalar kızlarının, erkekler eşlerinin kendilerini, ahlaklarını ve dinlerini korur muhafaza ederler. Ebû Zehre erkeğin genel olarak yönetici vasfına sahip olmakla beraber kadının da sorumlu olduğu, yönetici vasfını taşıdığı durumlar olduğunu belirtmiş, Allah Teâlâ'nın âyette kadını anmadan sadece erkeği yönetici olarak zikretmesinin ise iki temel sebebi olduğunu ifade etmiştir. Ebû Zehre'ye göre âyette erkeğin yönetici vasfı ile zikredilip kadının bu şekilde zikredilmemesinin ilk nedeni erkeğin bedensel ve bilgi yönünden kadından farklı ve ileri olması sebebiyledir. Nitekim erkeğin peygamber olması, cihat ile yükümlü olması bu özelliğinin gereğidir. Kadın ise erkekten aklî olarak daha ileridedir. Burada söz konusu olan farklılık kişisel değil, cinsler arası mevcut olan farklılıktır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın "*bazınızı bazınıza üstün kıldık*" ifadesinin

311 اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَ حَفِظَ اللهُ وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِياً كَبِيراً وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَماً مِنْ اَهْلِهَا اِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحاً يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً خَبِيراً (Nisâ 4/34-35).

"*erkekleri kadınlara üstün kıldık*" şeklinde zikredilmemiş olması Müellif tarafından "bazı durumlarda kadınlar erkeklere, erkekler kadınlara üstün olabilir ama her ikisine ulaşacak olan rahmet eşittir." şeklinde anlaşılmıştır.[312]

Ebû Zehre'ye göre âyette erkeğin yönetici vasfı ile zikredilip kadının bu şekilde belirtilmemesinin ikinci nedeni ise, "و بما انفقوا من اموالهم" âyetinde belirtilmiş olan geçim yükümlülüğünün erkeğe ait olmasıdır. Ebû Zehre bu ifadeyi, "âyet, erkeğin dışarıda, kadının evin içinde sorumluluklarının olduğunu göstermektedir." şeklinde izah etmektedir.

Bu açıklamaların ardından Ebû Zehre "*Sâliha kadınlar Allah'a itaâtkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar*"" âyetinde Ebû Zehre'ye göre âyette öne çıkan ilk kadın profili "saliha" olarak nitelenen kadındır.[313] Allah Teâlâ âyette saliha kadını itaâtkâr olma ve namusunu koruma gibi özellikleri ile zikretmiştir. "Saliha" kavramının dışında kalan kadınlar ise "*(Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün"* âyetinde konu edilen kadınlardır. Âyette yer alan nüşûz kavramını Ebû Zehre "kadının evlilik hayatının ve eş olmanın gerektirdiği sorumluluklarını yerine getirmeyi reddetmesi, itaâtsizlik etmesi" şeklinde tanımlamaktadır.

Ebû Zehre, Allah Teâlâ'nın nüşûzu yani isyankarlığı artırmış bu kadınlar için, üç çözüm yolu sunduğunu ifade ettikten sonra, bu çözüm yollarını açıklamıştır: Bunlardan ilki "فعظوهن" yani "bu durumda olan kadınlara öğüt vermektir." Ebû Zehre'ye göre bu öğüt verme, ilk aşamada erkeğin bir müddet evden uzaklaşması şeklinde olmalıdır. Bu uyarı çözüm olmuyorsa erkek evi bir müddet terk ederek uyarının dozunu artırmalıdır. İkincisi, kadını yatakta yalnız bırakmaktır. Fakat Ebû Zehre'ye göre âyette kastedilen şey asıl itibariyle yatakta yalnız bırakmak olmakla birlikte, mecazen evin tamamında yalnız bırakmak şeklinde de anlaşılabilir. Fakat bu yalnız bırakma, aşama aşama olmalıdır. Müellif en son çarenin ise dövmek olduğunu ama bunun ise en uzak ihtimal olduğunu ifade etmiştir. Bu çözüm yolu ayrılık raddesine gelip de bunun olmasından korkulduğu zaman başvurulacak bir yöntemdir. Ebû Zehre, bu son çareye

[312] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1667-1668.
[313] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1668.

başvurulduğu zaman kesinlikle acı verilmemesi ve yüze vurulmaması gerektiğini de hatırlatmıştır.[314]

Ebû Zehre, âyette "darabe" (ضرب) fiili ile kastedilenin tam olarak zarar verici bir dövme fiilini olmadığını, fiilin İbn Abbas tarafından "misvak ve benzeri bir şey ile vurmak" şeklinde tanımlandığını sözlerine ekleyerek hassas olan bu konuya izah getirmiştir.[315]

"Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır." âyetinde Ebû Zehre eşler arasında arayı düzeltme çabalarının başarıya ulaşması için birbirlerine karşı ne kadar kötü duygular beslemiş olsalar da kadın ve erkeğin bu çabalara olumlu yanıt vermesi ve eşlerin anlaşmaya yanaşmadıkları durumda boşama yetkisinin kimde olduğu meselesinin net olması gerekmekte olduğunu düşünmektedir. Ebû Zehre bu konuda Hanefi ve Şâfiîlerin hakem tayin edilen kişinin boşama yetkisi olmadığını, bunun sebebinin ise âyetlerde sadece hakemlik vasfı ile anıldıklarını görüşleri aktarmıştır. Fakat İbn Hanbel ve Malikîler bu konuda tam tersi bir görüş serdetmişler, hakemin boşama yetkisi olduğunu ve bu yetkinin bağlayıcı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu konuda kullandıkları Hz. Ali'nin Ukayl b. Ebî Talip ve hanımı için hakem olarak gönderildiğine dair rivâyet onlar için delil teşkil etmektedir. Ebû Zehre de Hz. Ali'nin Kur'ân'ın müfessiri olması sebebiyle görüşünün isabetli olduğunu dolayısıyla hakemin boşama yetkisinin olduğunu kabul etmektedir.[316]

Yukarıda verilen âyetlerin tefsirinde Muhammed Ebû Zehre'nin en dikkat çekici yorumu nüşûzu artıran kadına verilecek öğüt ve yatakta yalnız bırakma konuları hakkındadır. Şöyle ki; Muhammed Ebû Zehre âyette kastedilen öğüt vermenin erkeğin evi bir süreliğine terk etmesi şeklinde anlamıştır. Eğer bu sürede eşinde bir düzelme söz konusu olmamışsa erkek evi tamamen terk ederek kadına yalnızlığın acısını hissettirmelidir. Ona göre "yatakta yalnız bırakma" emri ile kastedilen mana budur.

---

[314] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1670.
[315] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1670.
[316] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1672.

D. Emzirme

Allah Teâlâ'nın aile içi ve eşler arasında getirdiği düzenlemelerden biri de anne ve çocuk arasındaki güçlü bağı kurmanın en güzel yolu olan emzirme ile alakalıdır. Allah insanı yaratırken yalnız bırakmamış, en güzel besini de annesi yolu ile göndermiştir. Nimeti gönderen Allah onunla ilgili düzenleme de yapmayı ihmal etmemiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

" Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir."[317]

Ebû Zehre *"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler."* âyeti ile başladığı tefsirinde "وَالْوَالِدَاتُ"kelimesi üzerinde durmuştur. Ebû Zehre'ye göre âyette kullanılan bu kelime, kadının çocuğu emzirmek zorunda oluğu şeklinde anlaşılabilir. Çünkü kadın çocuğu doğuran, onu eğiten ve gıdasını sağlayan kimsedir. Aynı şekilde Ebû Zehre'ye göre çocuğun bebeklik süresinde beslenmesi için en uygun olan gıda anne sütüdür. Bu gıda annenin doğum yaptıktan sonraki sürecinde çocuk için hazırlanmış olarak ortaya çıkar. Âyette bu hususa işaret edilerek annenin çocuğunu emzirmesinin gerekliliği ifade edimiştir.

Ebû Zehre'ye göre, "Evlatlarını emzirirler..." (يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ) ifadesi haber cümlesi ile gelmiş emirdir. Yani âyet "kadınlar çocuklarını emzirsinler" anlamına gelmektedir. Müellife göre emrin bu kalıpla gelmiş olması emzirmenin fıtriliğine de işaret etmektedir. Hanefîlere göre ise "*Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur."*

[317] وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۚ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ ۗ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (Bakara 2/233).

âyetine binâen, kadın sütanne bulamamak gibi özel durumlar haricinde çocuğu emzirmek zorunda değildir. Onlara göre şart olan, annenin emzirmesi değil çocuğun emmesidir.[318]

Âyette geçen "حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ"ifadesi ise Ebû Zehre'ye göre emzirme süresinin tam olarak iki yıl olduğunu ve iki yılı aşmamak gerektiğini ifade etmektedir. Âyette kullanılan "حَوْلَيْنِ" kelimesi bir halden bir hale dönüşüm anlamına da gelmektedir. Buna göre söz konusu ifade, çocuğun yavaş yavaş büyümesi ve gelişmesini temsilen kullanılmıştır.[319]

Ebû Zehre, âlimlerin çoğunluğunun emzirme süresinin sınırlarının çizilmesinde üç husus hakkında ittifak ettiklerini aktarmaktadır. Buna göre; anne için emzirme ile hak ettiği emzirme ücreti bulunmaktadır. Bunun delili ise "*Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur."* âyetidir. "حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ " ifadesi zorunlu tutulan emzirme süresinin sonunu belirlemektedir. Ve bu iki yıl içerisinde gerçekleştirilen emzirme, emziren ile emen arasında haramlık oluşturmaktadır. [320]

Ebû Zehre yukarıda verilen açıklamalarının ardından "*Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın borcudur."* âyetinde Allah Teâlâ'nın "وَعَلَى الْمَوْلُود" ibaresi ile babayı kastettiğini ifade etmektedir. Anneye çocuğu emzirme, besleme yükümlülüğü veren Allah, anne ve çocuğun geçim sorumluluğunu ise babaya yüklemiştir. Ayrıca Müellif'e göre de Talâk sûresinde "فان ارضعن لكم فاتوهن اجورهن " âyetinde konu alınan ücretten kasıt bu âyetlerde belirtilen yiyecek ve giyecektir.[321] Ebû Zehre bu açıklamaların akabinde ise erkeğin sağladığı geçimi güzellikle yapması ve لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَاۤ âyeti gereğince erkeğe gücünün üstünde yük yüklenmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir.[322]

"*Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün." (*لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِه) ibaresinde ise "لَا تُضَارّ" ifadesinin mufâale kalıbında kullanılmış olması müellife

[318] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 805; Serahsi, *Mebsût,* 5: 330.
[319] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 806*;* İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 1: 685.
[320] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 807.
[321] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 809.
[322] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 808.

göre Kur'ân'da i'caz özelliği göstermektedir. Kelime eğer merfû veya cezimli şekilde okunursa "zararı gidermek" anlamına gelmektedir.Bir şeyin zararının giderilmesi de zarar verecek şeylerin yasaklanması ile mümkün olmaktadır.

Ebû Zehre'ye göre âyette anne babanın birlikte zikredilmiş olması, anne babanın her ikisinde de çocuk sevgisinin var olduğunu ve bu sevgi kullanılarak eşlerin birbirlerine zarar vermelerinin yasaklandığını göstermektedir. Annenin babadan önce zikredilmesi ise annenin evladına olan sevgisinin daha fazla olması ve bundan kaynaklanacak sıkıntıların ortaya çıkma ihtimalinin daha yüksek olmasındandır.[323]

"*Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır."* âyeti ise çocuğun babası olmasa bile ona bakan kimse için de bu kuralların geçerli olduğunu anlatmaktadır. "عَلَى الْوَارِثِ" ibaresi çocuğun bakımını üstlenebilecek kadar yakın olan kimseleri kapsamaktadır. Ebû Zehre'ye göre âyet aile arasında maddi gücü olmayanların zengin aile bireyleri tarafından korunup gözetilmesini, aile arasında yardımlaşmanın olması gerektiğini anlatmaktadır.[324]

Âyette emzirme, emzirme müddeti, emecek çocuk ve annesinin bakımı gibi konulardan sonra çocuğun sütten kesilme süreci de ele alınmıştır. Buna göre "*Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur."* âyeti, belirlenen bu süreçten önce çocuğun sütten ayrılması kararını anne ve babanın ortak vermesi gerektiğini bildirmektedir. Ebû Zehre'ye göre bu süreçte yapılacak olan istişare, çocuğun sütten kesilmesi durumunda gelişiminin ne olacağı, bundan bedensel ve ruhsal sağlığının etkilenip etkilenmeyeceğine dair konular üzerinde yapılmalıdır.

Müellifin bu açıklamalardan sonra dikkat çektiği bir husus; Allah'ın, çocuğu sütten ayırma gibi bir meseleye dahi işaret etmesidir. Bu ise Allah'ın toplumu oluşturacak olan bireylere verdiği önemin en önemli göstergelerinden biridir.[325]

Daha sonra Allah Teâlâ, âyetin sonunda çocukları sütanneye vermenin hükmünü açıklamıştır. Şöyle ki; "*Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur."* âyetine göre

[323] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 810.
[324] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 811.
[325] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 812.

anne ve baba ortak karar neticesi olarak çocuğu sütanneye verdiklerinde sütanneye verilecek olan ücretin iyilikle, toplumun değer yargılarına uygun bir şekilde verilmesi gerektiği konusunda Ebû Zehre uyarı ve hatırlatmada bulunmuştur. Ebû Zehre bu âyette de iki hususun ele alınması gerektiğini ifade etmiştir:

1. "تَسْتَرْضِعُوا" fiili iki mef'ul alabilen müteaddi yani geçişli bir fiil olmasına rağmen âyette mef'ullerinden biri hazfedilmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu, çocuk için sütanne tutma izninin umum ifade ettiğini yani anne ve babanın her ikisi için de geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca fiilin bu kullanımı ile kararın sadece baba ile kayıtlanmamış olması, çocuğun tek kişinin kararı ile uğrayabileceği muhtemel bir zararı engellemiş olmaktadır.

2. "Âteytüm" (اٰتَيْتُمْ) kelimesi üç farklı kıraâtta okunmaktadır. İlk kıraâta göre "آتيتم" şeklinde med ile okunmakta, ikinci kıraâta göre ise "eteytüm" (اتَيتم) şeklinde okunmaktadır. Son okuyuş ise "ûtitüm" (أُوتتم) şeklindedir. Bu okuyuşların her biri ise genel olarak sütanneye verilecek olan ücretin iyilikle, maruf ölçüler içinde olması anlamına gelmektedir.[326]

"Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir." âyeti ise müellife göre âyet sonuna düşülmüş bir not gibidir. Allah bu âyette anne ve babaya emanet olarak teslim ettiği evlat için uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca Ebû Zehre bu âyetten çıkarılabilecek üç sonucu şu şekilde ifade etmektedir:

1. Âyetteki sıralama mü'minlerin kalplerine ürperti vermektedir. Allah küçük büyük fark etmeksizin tüm amelleri, fert ve toplumla ilgili olan her konuyu bildiğini hatırlatmıştır.

2. Allah Teâlâ, babanın evlatları ve eşleri ile arasındaki iletişimden haberdar olduğunu ifade etmiştir. Herkese yaptıklarının karşılığını verecektir.

3. Yüce Allah, âyette aile içi iletişimin ve onlarla ilgilenmenin dinin gereği olduğunu ifade etmektedir. Kişinin dinin gerektirdiği şekilde yaşamasının eşi ve çocukları ile iletişimini de olumlu olarak etkileyeceği su götürmez bir gerçektir.[327]

[326] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 813.
[327] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 814.

E. İddet

1. Kocası Ölen Kadının İddeti

İddet, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamında kullanılan fıkıh terimidir.[328] Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

" İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşrû olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşrû sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)[329]

Muhammed Ebû Zehre âyetin tefsirine kelime tahlilleri yaparak başlamıştır. Ona göre; "يَذَرُونَ" kelimesi "terk etmek" anlamında kullanılmıştır. Nahivcilere göre bu kelime ölen kimseler için kullanılmaktadır.[330] "أَزْوَاجًا" kelimesi "زوج" kelimesinin çoğul kullanımıdır. Kelime "*bir şeyin diğeri ile isim ve sıfatlarıyla bir ve bütün olması*" anlamına gelmektedir.[331] Evlilik de özünde eşlerin her şeyleri ile bir ve bütün olmaları anlamını barındırmaktadır. "يَتَرَبَّصْنَ" kelimesi ise "bekleme" anlamına gelmektedir.[332] Bu kelime eşi ölen kadının beklemesi gerektiğini ifade eder. Son olarak "بِأَنفُسِهِنَّ" kelimesi ise müellife göre muhtevasında kadını korumaya yönelik bir işaret taşımaktadır.[333]

Muhammed Ebû Zehre, yukarıda verilen kelime tahlillerinden sonra eşi vefat eden kadının iddet süresinin hayız ile değil de ay ile hesaplanmasının

[328] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 118; H. İbrahim Acar, "İddet", DİA, 21: 467.
[329] Bakara 2/234-235.
[330] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 8: 384-85.
[331] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 2: 292.
[332] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 7: 39.
[333] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 816.

hikmetine değinmiştir. Buna göre Muhammed Ebû Zehre "*Eşi ölen kadının iddet süresinin ay ile hesaplanması, dayanağını kaybeden kadının, ölüm ile biten evliliği için yas tutmasıdır*." diyerek kendisinin âyetteki hikmeti bu şekilde gördüğünü belirtmiş, geçmiş kaynaklarda bu sürenin hikmetine dair bir bilgi bulamadığını da sözlerine eklemiştir. Ayrıca, iddet süresinin ay ile hesaplanması, eşi ölen kadının evlenmek niyeti ile yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Zira hayız, kadına özel bir durumdur. Boşanma sonucu iddet bekleyen kadın yalan söylerse, hayatta olan eş kendini savunabilir. Fakat ölmüş olan eş kendini savunamaz. Bundan dolayı bu sürenin hayız ile değil de ay ile hesaplanması faydalı görülmektedir.

Ebû Zehre daha sonra eşin vefatı ile beklenen sürenin boşandıktan sonra beklenen süreden daha uzun olmasının hikmetini ise ölüm ile olan ayrılığın, boşanma sonucu olan ayrılıktan daha acı olması şeklinde açıklamaktadır. Boşanma sonucu beklenen sürede kadının hamile olup olmadığının anlaşılması ile birlikte eşlerin barışma ihtimali de göz önüne alınmaktadır. Fakat ölüm durumunda kadının hamile olmasından daha önemli olan durum, kadının yas tutmasıdır.[334]

İddet müddetinde dört ay üzerine eklenen on günün hikmetinin ise Ebû Zehre iki şekilde anlaşılabilineceğini düşünmektedir. Ona göre dört ay kadının hamile olup olmadığının ortaya çıkması için yeterli bir süredir. On gün ise ihtiyattır. Ayrıca bu süre Allah'ın (cc) koyduğu en uzun süredir. Bu da ölen eşe hürmet için uygun olan bir davranıştır.

*"Sürelerini bitirince artık kendileri için meşrû olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*âyetinde ise Muhammed Ebû Zehre, âyeti "*İddet müddeti bittiği zaman, kadın maruf ölçülerde süslenebilir."* şeklinde anlamaktadır. Bu âyetin kapsamına kadının yeniden evlenmeyi istemesi de dâhil edilebilir. Yani, kadın eşini seçme hakkına sahiptir. Ayrıca, âyette sorumluluğun kadına ait olduğu belirtilmiş olsa da, bu ifade toplum tamamen ilgisiz kalmalı anlamına gelmemektedir. Aksine İslâm toplumu hayırda birbirini teşvik eden, münkeri ise nehyeden bir topluluktur. Dolayısıyla toplum,

[334] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 818.

bu gibi durumda olan kadınlara sahip çıkmak zorundadır." şeklinde açıklamıştır.[335]

Muhammed Ebû Zehre'nin yukarıda verilmiş olan âyetleri tefsir ederken değindiği önemli bir diğer husus ise, Talâk sûresi 4. âyet ile yukarıda bahsi geçen âyetlerin bağlantısıdır. Nitekim Allah Teâlâ Talâk sûresinde: *"Gebe olanların iddeti, doğurmaları ile tamamlanır."* buyurmuştur.[336] Muhammed Ebû Zehre bu konuda aktardığı bilgilere göre fakihlerin çoğunluğu "Bakara Sûresi'nde bahsi geçen iddet, hamile olmayan kadının iddetidir, çünkü hamile kadının iddeti Talâk Sûresi'nde belirtilmiştir" demiştir. İbn Abbas ve Hz. Ali ise "hangi süre daha uzunsa onu bekler, yani doğum eşin ölümünden kısa bir süre sonra olduysa vefat ile ortaya çıkan iddeti beklemelidir." şeklinde hüküm vermişlerdir. [337]

(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur." (وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاء أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ) âyetinde ise Allah Teâlâ, eşi ölmüş ve iddet beklemekte olan kadına evlenme düşüncesinde bulunulmasının ve bu niyeti ona hissettirmenin yasaklanmadığını, fakat söz, nişan gibi isteğini aleni hale getirmenin ölen eşe ve onun ailesine saygısızlık olacağı için yasaklandığını bildirmiştir.[338]

*"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşrû sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."*âyetinde ise Ebû Zehre Allah'ın insan tabiatına değindiğini ve bu âyet ile kişinin arzusuna tamamen kapılmasını ve duygularının yönlendirmesi ile hata yapmasını engellemeyi amaçladığını ifade etmektedir. Ayrıca âyette geçen "gizli görüşme" bazı âlimler tarafından "zina" olarak yorumlanmıştır.[339] Fakat Muhammed Ebû Zehre "ne niyet ile olursa olsun, sözleşmenin ve gizli

---

[335] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 819.

[336] وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ ۚ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا

"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir." (Talâk 65/4).

[337] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 119.

[338] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 822.

[339] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 128.

buluşmanın her türlüsü yasaktır, zina olması gerekmez" diyerek bu konudaki sınırların dar olduğunu belirtmiştir.[340]

Muhammed Ebû Zehre verilen âyetlerin tefsirinde âyetlerin hikmetsel yönünü ele alan açıklamalar yapmıştır. Örneğin Ebû Zehre kadının eşi öldükten sonra beklediği sürenin ay ile hesaplanmasının kadının yas tutması için tanına bir süre olduğunu, ayrıca hemen evlenmek niyetinde olan kadının yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldırdığını düşünmektedir.

2. Boşanma İddeti

Kur'ân-ı Kerîm'de, eşi ölen kadının beklemesi gereken iddet müddeti bildirildiği gibi eşinden herhangi bir nedenle boşanan kadının da beklemesi gereken müddet de belirtilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[341]

Muhammed Ebû Zehre iddet konusunun ayrıntılarına geçmeden evvel boşama yetkisinin kimin elinde olduğu mevzusuna açıklık getirmiştir. Buna göre eğer eşler arasında bir anlaşmazlık varsa, boşama hâkim yetkisi ile olur diyenler varsa da Ebû Zehre ise aile meselelerinin umuma açık hale gelmesinin uygun olmadığını, ayrıca eğer boşanma sebebi eşlerin birbirlerinden nefret etme gibi duygusal bir konu ise, bunu yaşayan kişiden daha iyi kim anlayabilir düşüncesiyle boşamada hâkim yetkisini kabul etmemiştir. Ebû Zehre, boşama yetkisinin erkekte olduğunu kabul etmekle beraber boşanma talebinin kadından geldiği durumlarda araya mahkemenin girebileceğini savunmaktadır.[342]

---

[340] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 822.

[341] الْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوۤءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّاَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّبِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (Bakara 2/228).

[342] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 757.

Muhammed Ebû Zehre, kişilerin nefret ve kızgınlık anlarında vermiş olabilecekleri boşanma kararında, zararı en aza indirebilmek adına İslâm'ın bazı önlemler aldığını ifade etmiş ve bu önlemleri beş madde halinde sıralamıştır. Ebû Zehre'ye göre İslâm'ın bu konuda aldığı önlemler şunlardır:

1. Eşler arasında herhangi bir uyumsuzluk ya da anlaşmazlık söz konusu olduğunda yakın çevrenin onların arasını düzeltmeleri emredilmiştir.[343]

2. Kadının temizlik süresinde cinsel beraberlik yaşanmışsa, bu takdirde kadının hayız halinde boşanması yasaklanmıştır.

3. Kendisi ile aile hayatı yaşanmış kadın ile tek seferde boşanılması kabul görmemiş, iddet müddetince kocanın eşine geri dönmesine imkân tanınmıştır.

4. Allah erkeğe iddet müddetince yeni bir mehir şart koşmadan eşine geri dönebilme imkânı tanımıştır.

5. Allah eşlerin yeniden evlilik yapmalarına imkân tanımıştır.[344]

Ebû Zehre, boşanma aşamasına geçmeden evvel evliliği kurtarabilmek adına alınabilecek tedbirleri sıraladıktan sonra âyette geçen "تربص " kelimesinin "teenni" ve "intizar" yani "sabır ile bekleme" anlamlarına geldiğini ve bu sabırla bekleme sürecinin pek çok hikmeti bulunduğunu ifade etmiştir. Ebû Zehre'ye göre kişi eşinden boşanıp başka bir kimseyle evlenmek isteyebilir. Bu durumda sabırlı olmalıdır. Hikmete uygun olan beklemektir ve saygı gereği eş değiştirmek hızlı olmamalıdır. Ayrıca bu süreçte beklemek kadının hamile olup olmadığını meydana çıkaracaktır. Buna ilaveten Ebû Zehre kadınların bu bekleme süresine riâyet ettikleri zaman daha güvende olacaklarını da ifade etmektedir.

Âyette geçen "kurû" (قروء) kelimesi idddet zamanının belirlenmesi hususnda âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Kelime, kadının hem hayız hem de temizlik süresi anlamına gelmektedir.[345] Bundan dolayı ortaya çıkan ihtilaf "kadının iddet süresi üç hayız mı yoksa üç temizlik süresi midir" şeklindedir. Ebû Zehre ise bu konuda iddet müddetinin hayız ile belirlenmesi gerektiği kanaatindendir. Müellif bu düşüncesi ile Hanefilerle aynı görüşü paylaşmaktadır.[346]

---

[343] Nisâ 4/35.
[344] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 758-759.
[345] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 1: 131.
[346] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 764; Serahsi, *Mebsût,* 6: 17.

Yukarıda belirtildiği üzere iddetin hikmetlerinden biri, kadının hamile olup olmadığının anlaşılmasıdır. Yani amaç, neslin karışma ve kaybolma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktır. Bu amaçla Allah Teâlâ "*Size rahimlerinizde olanı gizlemeniz helal değildir*." buyurmuştur. "*Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız*" kaydı, Ebû Zehre'nin âyeti kadının herhangi bir nedenle bebeği saklamasına yönelik bir önlem olarak anlamasına sebep olmuştur.

Kadının boşandıktan sonra iddet beklemesi yalnızca bebeğin var olup olmadığını tespit etmekte amacı taşımamaktadır. Ebû Zehre iddet sürecinin nesli tespit edebilme hikmetinden başka boşanma aşamasında olan eşlere düşünme için tanınan bir fırsat olduğunu da düşünmektedir. Boşanmaya karar veren kişi, bu süreçte yaptığı iş kendi lehine mi yoksa aleyhine midir sorusuna cevap aramış olacaktır. Dolayısıyla Ebû Zehre iddet sürecini kadın için bekleme, erkek için düşünme, akrabalar için ise barış çareleri arama adına bir fırsat olarak görmektedir.[347]

Yaptığı açıklamaların ardından iddet müddetinde eşlerin birbirlerine varis olup olamayacakları konusuna da değinen Ebû Zehre, Hanefî mezhebinin iddet devam ettiği sürece eşlik hukukunun da devam ettiğini, bundan dolayı iddet müddeti içinde eşlerden biri vefat ederse diğerinin ona vâris olabileceği şeklinde hüküm verdiğini,[348] fakat Şâfiîlerin bunun tam aksi görüşü savunduklarını aktarmıştır. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ayrıldığı bir diğer husus ise, eşler barışmak isterlerse bunun için şahitlerin olu olmayacağı konusudur. Bu konuda da Ebû Zehre mezheplerin görüşlerini aktarmıştır. Buna göre Hanefîler şahidi müstehab, Şâfiîler ise gerekli görmüşlerdir.

Ebû Zehre ise bu görüş ayrılıklarını zikretmekle beraber, kendisi niyet üzerinde yoğunlaşmıştır. Allah Teâlâ "وان ارادوا اصلاحا" âyetiyle erkeğe geri dönme hakkı tanımıştır. Fakat Ebû Zehre'ye göre bu dönüş; barışma, kötü olan ilişkileri düzeltme, eşe ve aileye güzel muamelede bulunma gibi niyetlerle olmalıdır. Aksi takdirde bu kimse günahkâr olur.[349]

---

[347] Boşanma ric'i ve bain olarak iki kısma ayrılır. Ric'i talakta iddet müddetince erkek karısı ile barışmaya hak sahibidir. Bunun için yeni bir nikâh gerekmez. Bain talakta ise kişiler tekrar bir nikâh ile bir araya gelebilirler. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 767.

[348] Serahsi, *Mebsût*, 6: 39.

[349] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 768.

"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." ifadesiyle kadınların haklarından ve erkeğin kadınlar üzerinde olan haklarının ise bir derece daha fazla olduğundan bahsedilmektedir. Kadının hakkı konusu ise yüzyıllardır en fazla ihmal edilen konuların başında gelmektedir. İslâm ise geldiği andan itibaren kadına değer veren, ona hak tanıyan bir sistem olmuştur. İslâm'ın geldiği dönemde kadın hiç bir sosyal hakka sahip olmayan bir varlıktı ve hatta kız çocukları diri diri toprağa gömülmekteydi. İşte bu dönemde İslâm, kadına sosyal haklar tanımış, ona annelik payesi vermiştir. Fakat tüm bunlar erkek ile kadının her yönden eşit olduğu anlamına gelmemektedir. Muhammed Ebû Zehre "*eşitlik benzerlik getirir, hâlbuki erkek ile kadın birbiri ile aynı olmayan iki farklı dünyadır*" diyerek İslâm'ın aile yapısında eşitliği değil adaleti gözettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Zehre *"Erkek hislerine hâkim olmada kadına göre daha güçlüdür. Bunun gibi güçlü yanları olduğu için erkek evi geçindirmekle yükümlüdür. İşte bu İslâm'ın erkeğe verdiği derecedir. Bu derece ise erkeğin sorumluluğunu da artırmaktadır."* düşüncesindedir.[350]

III. MUÂMELÂT

Muâmelât kavramı, fıkıh ilminin ibadetler dışında kalan kısmını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle müslümanların hayatlarına dair tüm hususlar bu kavramın içine dahil edilmektedir. Zira İslâm sadece ibadetlerden müteşekkil bir din olmayıp, insan hayatının her anı ile ilgilenen, fertlerin aile ve çevresine karşı davranışlarına yön veren, doğumdan ölüme hatta ölümden sonra yapılması gereken hususlara varıncaya değin her konuya dair çeşitli düzenlemeler getiren bir dindir. Çalışmanın bu bölümünde ise Muhammed Ebû Zehre'nin muâmelât başlığı altında ele alınabilecek âyetleri yorumlama metodu konu edilecektir.

A. Tesettür

Yüce Allah, insanı bir kadın bir erkekten yaratıp, türetmiştir. İnsanlığı üretme vazifesini de kadına vermiştir. Kadın, tarih boyunca analık görevinden dolayı kutsallaştırılmış ya da ikinci plana itilerek yok sayılmıştır. Kadının konumu

[350] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 768.

içinde bulunduğu topluma göre değişiklik göstermiştir.[351] İslâm ise kadına değer vermiş, Kur'ân ve sünnette kadın haklarına yönelik düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden biri de kadına verilen değerin en bariz göstergesi olan tesettürdür. Tesettür "İnsanın fıtrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi" anlamına gelmektedir.[352]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"M*ümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır."*

"*Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve cariyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"*[353]

Ebû Zehre, mezkûr âyetlerin tefsirinde Allah Teâlâ'nın âyete erkeklerin bakışlarını yere indirmelerini emrederek başladığına dikkat çekmiştir. Ona göre "bakışların yere indirilmesi" emri karşı cinse bakmayı tamamen yasaklama anlamında değildir. Aksine, âyette karşı cinse sürekli olarak bakmanın yanlışlığını dile getirilmiştir. Âyetin, bakışların yere indirilmesi emri ile başlaması ise gözlerin kalbe açılan bir kapı niteliğinde olması sebebiyledir. Zira kötü bakış, kişiyi fuhşiyata sürükler ve bu türlü bakışlara muhatap olan kadını da rahatsız

---

[351] Ömer Faruk Harman, *"*Kadın", DİA, 24: 82.

[352] H. Yunus Apaydın, "Tesettür", DİA, 40: 538.

[353] قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (30) وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (Nûr 24/30,31).

eder. Bakışların indirilmesi ise edep ve hayâ kaynaklıdır. Ebû Zehre hayâyı ise "hayrın tamamı" olarak tanımlamıştır.[354]

"*İffetlerini korusunlar* âyetinde geçen "ferc" (فرج) kelimesi "furûc" (فروج) kelimesinin çoğuludur. Ebû Zehre kelimeyi "kadın ve erkeğin edep yerleri" olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre söz konusus ifadelerde "zina" kastedilmektedir. Allah Teâlâ daha sonra aynı emri kadınlara yöneltmiş, kadınların da bakışlarını yere indirmelerini emretmiştir. Ebû Zehre'ye göre aynı şekilde kadından da istenenin erkeklere hiç bakmaması değil, aksine onları bu sûretle etkileyip aldatmamalarıdır. Ayrıca müellife göre "*İffetlerini korusunlar"*emri, kadınların edep yerlerini örtmesi şeklinde anlaşılmakla birlikte bedenini ve neslini helak edecek hastalıklardan kişinin kendini koruması şeklinde de anlaşılabilmektedir.[355]

"*Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler."* ifadesinde kadınların ziynetlerini göstermesi yasaklanmış, kendiliğinden görünen ziynetler ise istisna edilmiştir. Görünen kısımlar için âlimler kadının yüzü, ellerinin iç kısmı demişlerdir.[356] Ebû Zehre âyette gösterilmesi yasaklanan yerlerin "*kadına ait dikkat çekici olan güzelliklerin hepsi"* olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca âyetteki bu istisna "dinde zorluk yoktur" ilkesine de uygunluk arz etmektedir. Yani âyette kendiliğinden görünen kısımların istisna edilmiş olması, kadına tanınmış olan bir kolaylıktır.[357]

"*Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar."* âyetinde kadınların örtülerini göğüs üzerine indirmeleri emredilmiştir. Ebû Zehre o dönemde kadınların vücutlarının bazı bölümlerini kapatmadıklarını ve âyetteki emrin buna yönelik olduğunu ifade etmiştir.[358]

Bu açıklamaların ardından Ebû Zehre, âyetteki sıralamaya binaen kadına mahrem olan kişileri izah etmiştir. Âyette belirtilen bu kimseler kadınların eşleri, babaları, eşlerinin babaları, erkek çocukları, eşlerinin erkek çocukları, erkek kardeşler, kız kardeşler, erkek ve kız kardeşlerin çocukları, diğer kadınlar ve kölelerdir. Âyette köle kavramı erkek ve kadını kapsayacak şekilde ifade

[354] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5180.
[355] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5182.
[356] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 5: 172.
[357] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5183.
[358] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5182.

edilmiştir. Ebû Zehre ise kastedilenin cariye olduğunu, zira kadının erkeklerin yanında ziynetlerini gösteremeyeceğini ifade etmiştir.[359] Kadınların, ziynetlerini açabileceği kişilerden biri de (التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ) ifadesiyle belirtilen, cinsellik duygusu olmayan erkeklerdir. Ebû Zehre bu erkekleri *"şehvetleri kalmamış yaşlı veya hadım edilmiş erkekler"* olarak açıklamış, bu kimseleri uzaklaştırmak hem kadınlar hem de bu kimseler için zorluk meydana getirecektir." diyerek istisnanın sebebini açıklamıştır.[360]

Kadınların yanlarında ziynetlerini açabilecekleri son grup ise henüz cinsel ayrımın farkında olmayan küçük çocuklardır. Ebû Zehre'ye göre çocuklar şehvet duygusu hissetmeyecekleri ve onlardan kaçınmanın kadına sıkıntı oluşturması nedeniyle Allah Teâlâ onları istisna kapsamına dâhil etmiştir.

Ebû Zehre'ye göre "*Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar*" ibaresiyle, kadınların –ayaklarını ziynetlerinin fark edilmesini amaçlayarak- yere vurarak yürümeleri yasaklanmıştır. O, saklı kalan bu ziynetlerin halhal gibi ayak ve bacaklara takılan ziynetler olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kadın ayaklarını yere vurarak yürüdüğünde bu takılar ses çıkaracak ve dikkatlerin üzerine çekilmesine sebep olacaktır. Bu ise İslâm'ın tasvip etmediği bir davranış şeklidir.[361]

B. Helal ve Haram Yiyecekler

Allah, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış, âlemi ve diğer canlıları insanın emrine âmâde kılmıştır. İslâm'da aslolan ibâha olmakla birlikte sünnetullah gereği insana bir takım sınırlandırmalar da getirilmiştir.[362] Bu sınırlandırmaların bir kısmı ise yeme içme ile alakalıdır. Nitekim Ebû Zehre de yenilip içilen gıdaların kişinin karakterini etkilediğini düşünmektedir. Allah Teâlâ yenilmesi helal olan ve yasaklanan gıdalar hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır."*

---

[359] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5183.

[360] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5184.

[361] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5185.

[362] Sünnetullah: "Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur'ân terimi." Bkz. İlyas Çelebi, "Sünnetullah", DİA, 38: 159.

" O size ancak kötülüğü, çirkinliği, Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi buyurur."[363]

"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız."

"Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."[364]

"Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[365]

Bakara sûresi 168-173. âyetlerde eşyada aslolanın ibaha olduğu kuralının yeme içme konusunda da geçerli olduğuna ve temiz olan şeylerin helal kılındığına vurgu yapılmaktadır. Muhammed Ebû Zehre yukarıda verilmiş olan âyetlerin tefsirinde ilk olarak kelime anlamı vererek giriş yapmıştır. Buna göre يَا اَيُّهَا النَّاس ifadesi mü'min, müşrik, kâfir, ehl-i kitap ayırmaksızın herkesi kapsayıcı bir ifadedir. مِمَّا فِي الْاَرْضِ ise yeryüzünde yetişen gıdalarla birlikte, onları yiyerek ürün veren hayvanlardan elde edilen gıdaları ifade etmektedir.[366]

---

363 يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (Bakara 2/168-169).

364 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ ۖ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (Bakara 2/172-173).

365 حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Mâide 5/3).

366 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 498.

Ebû Zehre Allah Teâlâ'nın âyete göre yenmesini mübah kıldığı gıdalarda iki özellik aradığını, bu özelliklerden ilkinin gıdanın helal olması, ikincisinin ise temiz olması olduğunu ifade etmiştir. Yiyeceğin helal olması, onun Allah tarafından yasaklanmamış olması anlamına gelmektedir. Temiz olması ise gıdanın insan nefsinin hoşuna gidecek yani insanı tiksindirmeyecek bir durumda olmasıdır. Ebû Zehre bu açıklamalarına ilaveten bir şeyin temiz olmasının helal olmasını da gerektirdiğini, haram olanın temiz sayılamayacağını ifade etmiştir.[367]

"Şeytanın peşinden gitmeyin" âyetini müellif, şeytanın insanın helal bildiklerine türlü vesveseler ile haram karıştırması ihtimalinin olduğunu, helal olan bir şeyi kişinin kendine haram kılmasının ise şeytanın oyunlarından biri olduğu şeklinde tefsir etmiş, bu sebeplerden dolayı Allah Teâlâ'nın insanları "Şeytanın peşinden gitmeyin." şeklinde uyardığını ifade etmiştir.[368]

Yukarıda geçtiği üzere Allah Teâlâ öncelikle tüm insanlara -mü'min, kâfir ayırt etmeksizin- hitap etmiş, onlara uyarıda bulunmuş, ardından hitabını يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ifadesiyle mü'minlere yöneltmiştir. Allah Teâlâ'nın âyette *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin."* âyetinde yeme fiilini şükretme ile beraber zikretmesi Ebû Zehre'ye göre, temiz olan her şeyin yenilebileceği konusunda çizilen sınırın geniş olduğunu, bunun da bir nimet olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü her nimet, cinsi ne olursa olsun aslı itibariyle şükrü gerektirmektedir.[369] Ayrıca Allah Teâlâ'nın âyette "*eğer O'na kulluk ediyorsanız"* buyurması, ibadetin sadece kendine has kılınması gerektiğini ifade etmektedir.

Yenilmesi helal olan gıdaların sınırını genel hatları ile bildiren Allah Teâlâ haramları ise ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. *"Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."*âyetinde belirtilen yenilmesi haram olan gıdaları Ebû Zehre iki kısma ayırmıştır. Bunlardan ilki bizzat pis kabul edilen domuz eti, leş ve kan, ikincisi ise manevi olarak pis kabul

[367] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 498.

[368] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوآ اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez." (Mâide 5/87).

[369] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 507.

edilen Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etidir. Ebû Zehre yaptığı bu ayrımın ardından âyette yasaklanmış olan gıdalar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Şöyle ki;

Meyte (الْمَيْتَة) şer'i usüllere göre kesilmemiş hayvanların hepsini içine alır. İnsan veya yırtıcı hayvan sebebiyle, boğularak, hastalanarak, bir yere çarparak, çukur veya kuyuya düşerek, fal okları ile öldürülerek, putlara adanarak kesilen hayvanların her biri meytedir ve yenilmesi haramdır.[370] Âyette meyte olarak koyun, inek gibi normal şartlarda yenilmesi helal olan hayvanlar kastedilmiştir. Aslan gibi yırtıcı hayvanların bizatihi kendisi haram olduğundan dolayı âyette bunlar kastedilmemiştir. Meyte olarak kastedilen hayvanlar, eğer başlarına gelen olaydan sonra hala yaşamaya devam ediyorlarsa besmele ile kesilip kurban edilerek yenilebilir.

Âyette "dem" (الدَّم) ile kastedilen ciğer ve dalak gibi akmayan kan değil, akıcı halde olan kandır. Çünkü kanın akması bedenin çürümesine ve bozulmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı "akan kan" (دَماً مَسْفُوحاً) olarak kayıtlandırılmaktadır.[371]

Domuz eti ise Allah Teâlâ tarafından pis olarak nitelendirilmiştir. Ebû Zehre domuz etinde insan bünyesi için zararlı olan pek çok unsur bulunduğunu belirterek yasağı hikmetsel boyutta ele almıştır.[372]

"Allah'tan başkası adına kesilenler" ifadesi ile Allah'ın dışında ulûhiyet atfedilen herhangi bir varlık için kesilen kurban kastedilmiştir. Bu yasaklamada yasağın özü hayvanın eti ile değil, kişinin fiili ile bağlantılıdır. Çünkü Allah'tan başkası adına kurban kesmek O'ndan başkasına kulluk etmek anlamına gelmektedir. Bu da şirktir.[373] "*Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış*

---

[370] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 508.

[371] قُلْ لَّا اَجِدُ فِيْ مَآ اُوْحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهٗٓ اِلَّآ اَنْ يَكُوْنَ مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْزِيْرٍ فَاِنَّهٗ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ "De ki: "Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak şartıyla, kim (yasaklananlardan) yemek zorunda kalırsa, bilsin ki rabbin bağışlayan ve esirgeyendir." (En'âm 6/145)

[372] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 509.

[373] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2029.

hayvanlar " olarak ifade edilen kurban ise putlara sunmak amacıyla onların önünde kurban edilen hayvanlardır.[374]

"*Allah'tan başkası adına kesilenler*" âyetinde Allah'ın adından başka bir varlığın adı anılarak kesilen hayvan, özünde şirki barındıran bir fiil sonucu ortaya çıktığı için haramdır. Bu konudaki hüküm nettir. Fakat hayvanı kurban ederken sadece Allah'ın adının değil başka herhangi bir varlığın da adının anılmadığı durumda hüküm ne olacaktır sorusunun cevabı ihtilaflıdır. Ebû Zehre bu konuda âlimlerin görüşlerini nakletmeyi yeterli görmüştür. Buna göre âlimlerin bir kısmı "*Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin*"[375] âyetine binaen kesinlikle bu hayvanların eti yenilemez demişlerdir. Fakat bazıları da yasağın sebebi Allah'tan başkası adına kesilmiş olmasıdır. Özü itibariyle helal olan bu gıda Allah'tan başkası adına kurban edilmediği sürece helaldir şeklinde hüküm vermişlerdir.[376]

"*Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur"* âyeti ise Allah Teâlâ'nın insana olan merhametinin göstergesidir. Âyete göre kişinin hayati bir tehlikesi söz konusu olduğunda normal şartlarda yenmesi haram kılınan bu gıdaların tüketilmesinde bir beis kalmamaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus -âyette belirtildiği üzere- haddi aşmamak, sadece zor durumu ortadan kaldırmaya çalışmaktır.[377]

Zaruret durumunda olan kimsenin ne miktarda yiyebileceği konusunda ise Ebû Zehre mezhepler arasındaki ihtilafları zikretmiştir. Buna göre; İmam Şafi, zarûret durumunda haram kılınan şeylerden sadece birinin yenilebileceğine hükmetmiştir. Çünkü zarûretin sebebi bu yiyeceklerin haram olmasıdır. Fakat Hanefî, Hanbeli ve Mâlikîler "*Gerekçe, bunların günah olması veya olmaması değil ortada bir zaruretin bulunmasıdır. Nitekim kişinin bu durumda kendisini öldürmesi bu hükmün dışına çıkmasından daha büyük bir günahtır"* şeklinde hüküm beyan etmişlerdir.

Son olarak Allah Teâlâ'nın âyeti "*Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"* ifadesiyle bitirmiş olması Ebû Zehre'ye göre Allah'ın kullarına

[374] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2032.
[375] En'âm 6/121.
[376] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2030.
[377] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 510.

karşı engin şefkat ve merhametini gerek nimetler ile gerek yukarıda geçtiği gibi verdiği ruhsatlar ile gösterdiğini bir kez daha hatırlatmıştır.[378]

C. Miras

Miras, Allah'ın kuluna bırakmayıp Kitab'ında bizzat açıkladığı yegâne hususlardandır. Muhammed Ebû Zehre bu durumu "Allah Teâlâ başka hiçbir âyeti bu kadar tafsilatı ile vermemiştir." diyerek belirtmiştir.[379] Miras kavramı, ölen bir kimsenin mal varlığının âkıbetini düzenleyen kuralların bütününü ifade etmektedir.[380] İslâm şerîatı, miras konusunda daha önce benzeri görülmemiş daha sonra da kendi düzeyine ulaşan bir sistemin ortaya çıkmadığı bir düzen getirmiştir.[381] İşte bu düzeni ortaya koyan âyetler şunlardır:

"*Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."*

"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire

---

[378] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 511.

[379] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1600.

[380] Hamza Aktan, "Miras", DİA, 30: 143.

[381] Muhammed Ebû Zehre, *Kur'ân'ın Hukuk Sistemi*. Trc. Rumeysa Gökbayrak Ömün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 53.

ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."[382]

Bahsi geçen âyetlerin tefsirinde Ebû Zehre, öncelikle âyetin sıralamasına uyarak vefat eden kişilerin mirasından yararlanacak kimseleri belirtmiştir. Vâris olarak tanımlanan bu kişiler; ölenin çocukları, ana-babası, eşleri ve kardeşleridir. Vârislere miras dağıtımı yapılmadan önce, kişiye verilmiş olan vasiyet hakkı devreye girmektedir. Bu vasiyet ise mirasın üçte birini geçmemelidir. Kişinin vârisi olan kişiye vasiyet etmesi ise Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.[383] Zorunlu veraseti ise, miras bırakan kişi istese de istemese de yalnızca aile için geçerli olmasına Şâri hükmetmiştir. Ebû Zehre'ye göre Yüce Allah bu malların ailenin yaşarken birbirlerine destek olmaları ve öldükten sonra da akrabanın akrabaya mirasçı olmaları için kullanılmasını, bu yolla da aile içindeki ilişkileri sağlamlaştırılmasını istemiştir.[384] İşte bundan dolayı vâris olanlar ana-baba, eş, evlat gibi yakın olanlardır. Eğer onlar yok ise uzak akrabaya geçilir.

Muhammed Ebû Zehre yaptığı bu açıklamaların ardından miras âyetlerine kız çocukların haklarını izah ederek devam etmiştir. Ebû Zehre'nin bu konudaki açıklamaları şöyledir:

1. "*Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.*" âyete göre ölen kimsenin hem erkek hem de kız çocukları varsa, erkeğe verilen pay, kıza verilecek olanın iki katı şeklindedir. Ebû Zehre bu paylaşımın hikmetini ise başka bir eserinde "*İhtiyacın göz önünde bulundurulması erkeğin mirastan aldığı payın kızın aldığı payın iki katı olmasının asıl sebebidir. Çünkü ekonomik yükümlülükler her daim kocanın üzerindedir. Kadının üzerinde ise erkeğe yüklenmiş olan sorumluluklar yoktur."* şeklinde açıklamıştır. [385]

---

[382] يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۜ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۚ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۚ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَاۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً فِيهَاۚ وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ (Nisâ 4/11-14).

[383] Tirmizi, Vesaya, 5.

[384] Ebû Zehre, *Kur'ân Hukuk Sistemi*, 54.

[385] Ebû Zehre, *Kur'ân Hukuk Sistemi*, 57.

2. "*(Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır."* âyete göre vefat edenin ikiden fazla kızı varsa bu kızların her biri mirastan üçte bir oranında pay alır.

3. "*Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur."* âyete göre vefat eden kişinin bir kızı varsa tüm malın yarısının ona aittir.[386]

Ebû Zehre, kız çocuklarının miras dağılımının ardından geriye kalanların mirastan alacakları pay dağılımını ve önemli gördüğü bazı hususları aynı şekilde maddeler halinde özetlemiştir. Buna göre:

1. Vefat eden kişinin babası, eşi ve hem kız hem de erkek çocukları varsa baba ve eş payını aldıktan sonra erkek çocuklar kızların alacağı mirasın iki katı kadar alır.

2. Âyette evlat tabiri kişinin tüm furûunu kapsamaktadır. Yani bu kavramın içine kişinin torunları da dâhil olmaktadır. Fakat Ebû Zehre, kız çocuklarından dünyaya gelen kız torunların bu tabirin kapsamına girmediğini ifade etmiştir.

3. Miras dağılımında evlatlar torunlardan daha önceliklidir.

4. Vefat eden kişinin hayatta kalan çocuğu yoksa bu durumda oğlunun kızları kendi kızı hükmündedir. Bununla birlikte Müfessir âlimlerin çoğunun erkek çocuğun kızına, altıda bir oranında mirastan pay alma hakkı tanıdıklarını ifade etmektedir.[387] Zira Nisâ Sûresi 11. âyetinde Allah Teâlâ ebeveynin mirastan alacağı payı açıklamıştır. *"İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."*[388]

---

[386] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1601-1602.

[387] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1602.

[388] يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۚ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۚ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً (Nisa 4/11).

Buna göre, eğer vefat eden kişinin erkek çocukları varsa anne babası mirastan altıda bir oranında pay alır. Fakat vefat eden kişinin sadece kız çocukları varsa baba altıda bir oranında pay alır. Bunun delili ise Peygamber'in uygulamasıdır.[389] Vefat edenin hiç çocuğu yok ise anne mirasın üçte birini, baba ise kalanın tamamını alır. Ebû Zehre'ye göre âyette sadece anne zikredilmiştir fakat baba da dolaylı olarak anlaşılmalıdır.

Kişinin anne babası ile birlikte eşi de hayatta ise miras dağılımı önce eşin payı, daha sonra kalan kısımdan anneye üçte bir, babaya üçte iki oranında yapılmalıdır. Ebû Zehre'ye göre, âyette eşin hayatta olduğu zamanki miras dağılımı açık olarak zikredilmemiş olsa bile konu bütünlüğünden bu dağılım anlaşılmaktadır.[390]

Fakat anne-baba ve eşin hepsinin mirasçı olmaları durumunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe anne tüm mirası üçte birini, eş ise yarısını alır. Bu durumda babaya kalan oran altıda bir olur. Ebû Zehre babanın anneden daha az pay almasının uygun olmadığını bundan dolayı bu görüşün şaz, kabul edilemeyen bir görüş olduğunu ifade etmiştir. İkinci görüşe göre ise anne-baba ve eşin hepsi mirasçı olduklarında anne tüm mirasın üçte birini, eş ise kalanın üçte birini alır. Ebû Zehre bu dağılımın daha adil ve uygun olduğunu dile getirmiştir.

Anneye özel bir durum da ölen kişinin kardeşlerinin de mirasçı oldukları durumlardır. Bu durumda anne mirastan altıda bir oranında pay alır. Çünkü babanın mirastan alacağı pay kardeşler ile bölünmez.

Ebû Zehre'ye göre *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz*" âyeti ile Allah Teâlâ, bizzat kendisinin yaptığı bu taksimata riâyet edilmesi ve kişinin miras paylaşımında nefsine uymaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ve âyet Ebû Zehre'nin ifadesiyle kendi içinde iki defa te'kid edilmiştir. Bu te'kidin ilki "فَرِيضَةً مِنَ اللهِ" ifadesidir. Allah Teâlâ bu ifade ile yapılacak olan taksimin kendi tarafından farz kılındığını belirtmiş, aksine bir davranış gösterilmesini istememiştir. Âyetteki ikinci te'kid ise "اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً" âyetidir. Allah bu ibare ile kendisinin ilim ve hikmet sahibi

[389] Buhârî, Feraiz, 5.
[390] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1603.

olduğunu vurgulayarak miras dağılımını kendisinin yaptığını ve bu taksime uyulmasının farz kılındığını göstermektedir.[391]

Ebû Zehre yaptığı açıklamaların akabinde "*Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır."* âyeti ile eşi ölen kadının alacağı mirası açıklamaktadır. Buna göre vefat edenin, erkek çocuğu varsa kadın mirasın sekizde birini, yoksa dörtte birini alır. Bu oran erkeğin alacağı oranın yarısına tekabül etmektedir.

"*Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar."* âyetinde Ebû Zehre "kelâle" kelimesinin anlamı üzerinde durmuştur.[392] Müellif bu kelimeyi "usûl ve fürudan kimsesi olmadığı için mirasçıları usûl ve furûnun dışında olan kimseler" şeklinde açıklamıştır.[393] Sahâbe burada kastedilen kardeşlerin, anne veya babadan olmasının fark etmediğini ifade etmişlerdir. Ebû Zehre ise kelâlenin miras dağılımını şu şekilde açıklamıştır: Mirasçı olarak bir kız ve bir erkek kardeş varsa mirasın altıda birini alırlar. Eğer kız ve erkek kardeş birden fazla ise bu durumda her biri mirasın üçte birini alır. Allah Teâlâ " شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ" buyurduğu için kız ve erkek paylaşımında bir fark söz konusu değildir.

Muhammed Ebû Zehre miras taksimini ayrıntılı bir şekilde işledikten sonra bütün bu dağılımın borçlar ödendikten ve vefat eden kişinin vasiyeti yerine getirildikten sonra olduğunu ve miras sahibi olan kişinin malının üçte birinden fazlasını vasiyet edemeyeceğini hatırlatmayı uygun görmüştür.[394]

Ebû Zehre, vasiyet ve borç hususlarına temas ettikten sonra Allah'ın borçlunun ve vasiyet edenin hakkını tekrar tekrar zikretmiş olmasının sebebini izah etmiştir. Ebû Zehre'ye göre âyette yapılan bu tekrarlar, borçlunun ve vasiyet edilenin hakkının, ölen kişinin hakkı kadar önemli olduğunu göstermektedir.

---

[391] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1604.

[392] Kelâle: Baba ve oğul dışında olan akrabalar, kardeşler. Ölüp geride baba ya da oğul bırakmayan kimse. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri,* 303.

[393] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1605.

[394] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1606.

Bu açıklamalara ilaveten Ebû Zehre, Allah Teâlâ'nın kadın ve çocukların mirastaki haklarını ihmal etmediğine dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ âyette "*Kimse zarar görmesin" (غَيْرَ مُضَارّ) ve "Allah'ın hükmü budur" (وَصِيَّة مِنَ الله)* buyurarak bu kimselerin hakkını iki defa te'kid etmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu te'kidin ilki, kişilere zarar verilmesinin engellenmesi, ikincisi ise bu vasiyetin Allah'a nisbet edilmesidir. Bu hususun iki defa vurgulanmasının sebebi ise, bu hakkın oldukça fazla ihmal edilmesidir.[395]

Miras konusunda değinilmesi gereken önemli bir husus ise yetimin miras hakkıdır. Yetim "Bulûğ çağına ermemiş, babası olmayan çocuğa verilen isim" dir.[396] Yetim velisinin olmamasından dolayı hakkını savunma konusunda aciz kalabilmektedir. Allah Teâlâ ise yetimlerin sahibidir. Bundan dolayı yetimin hakkına önem vermiş ve bu hakkın gözetilmesi için birtakım uyarılarda bulunmuş, özellikle miras konusunda mağdur olmamaları için Allah Teâlâ mü'minleri bu konuda bizzat ikaz etmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin."*

"Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter."

"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay."

"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."

"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler."

---

[395] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1607.

[396] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 12: 646; Abdüsselam Arı, "Yetim", DİA, 43: 501.

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."[397]

Ebû Zehre, yukarıda verilen âyetlerin tefsirinde öncelikli olarak Allah Teâlâ'nın, yetimlere ait mirasın onlara teslim edilip heder olmasını istemediğini belirtmiştir. Buna bağlı olarak âyette belirtildiği üzere hakları olan malları onlara teslim etmeden önce, küçük bir değerlendirmeye tabi tutulmaları emredilmiş, eğer bu değerlendirme sonucu olumlu olursa bulûğ çağına ulaştıktan sonra, tüm malının yetime teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Ebû Zehre, yetimliğin ergenlik çağında son bulduğunu ifade etmiştir. O'na göre Yüce Allah "بلغوا النكاح" ifadesiyle ergenlik çağını kastetmiştir. Çünkü evliliğe hazırlık, büluğ çağına ermekle mümkün olmaktadır.[398] Ayrıca Allah Teâlâ "*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin."* âyetiyle, yetime miras kalan malı teslim etmenin tek şartının buluğa ermek olmadığını, ayrıca yetimin rüşd sahibi olması gerektiğini bildirmektedir. Rüşd kavramını Ebû Zehre, *"kişinin hem aklen hem de yaratılış itibariyle bir olgunluğa ulaşması ve malı kullanma konusunda doğru hareket edebilmesi"* olarak tanımlamıştır. Ayrıca çocuk ergenliğe ulaştıktan sonra da reşit olduğuna dair davranışları sürdürüyor olmalıdır. Aksi takdirde *"Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin"* emri gereğince yetime malları verilmemelidir.[399]

Ebû Zehre bu açıklamaların akabinde İmam-ı Âzam'ın, miras hakkı olan yetimlere yirmi beş yaşında mallarının verilebileceğine, fakat rüşt sahibi olup olmadığına da bakılması gerektiğine dair olan görüşünü aktarmış, kendisi ise farklı bir görüşte bulunmamıştır.

"Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin." Âyetinde, yetimin bakımını üstelenen kişi eğer zengin ise bu kimseye yetimin malı üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi tanınmadığı, fakat bu kişi fakir ise bu takdirde haddi aşmamak, yetimin malı üzerinde sınırsızca tasarruf

---

[397] Nisâ 4/6-11.

[398] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1591.

[399] وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (Nisâ 4/5).

yapmamak şartıyla bu maldan kullanabilme izni verildiği anlatılmıştır. Ayrıca Ebû Zehre verdiği bu izahın ardından yetimin bakımını üstlenmenin Müslümanlar için farz-ı kifaye hükmünde olduğunu da sözlerine eklemiştir. [400]

Müellif *"Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter."* âyetinde şahit bulundurma emrini, herhangi bir anlaşmazlık yaşanmaması için alınması gereken bir tedbir olarak nitelemiştir. Ayrıca âyet yetim için yapılan harcamaların hesaplanması gerektiği anlamına da gelmektedir. Ebû Zehre Hz. Ali'nin de gözetimi altında bulunan yetime malını teslim ederken bunu uyguladığını sözlerine ekleyerek görüşünü desteklemiştir.

"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay" âyetinde ise, mirasın cahiliye döneminde olduğu gibi sadece erkeğe has olmadığı, kadınların da mirasta haklarının olduğu hatırlatılmıştır. Ebû Zehre'ye göre, yetimlerin haklarından bahseden âyetlerle birlikte kadının mirastaki payından bahsedilmesi, her ikisinin de çok fazla ihmal edilen haklardan olması sebebiyledir. Böylece âyet, mü'minlere hem yetimin hem de kadının hakkının ihmal edilmemesi konusunda uyarıda bulunmaktadır.[401] Âyette önce erkeğin payının sonra kadının payının zikredilmesi ise, kadının hakkının müstakil yani erkeğin hakkından ayrı bir hak olduğuna vurgu yapmak içindir.[402]

Ebû Zehre, *"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."* (وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً) âyetinde kastedilenin miras taksiminde bilfiîl hazır olan kişiler olmadığını söylemiştir. Aksine burada kastedilen kişiler ihtiyaç sahibi olup, yapılacak paylaşımdan haberdar olan akrabalardan yetim ve ihtiyaç sahibi olan kimselerdir." فَارْزُقُوهُم" ifadesi ile, bu kimselere yas amacıyla az da olsa bir miktar pay verilmesi gerektiğini bildirmektedir.[403] Ebû Zehre, sahabenin bu emri uyguladığını,

[400] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1593.
[401] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1594.
[402] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1595.
[403] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1596.

tabiînden bazı kimselerin de bu emrin önceleri vacip olduğunu fakat daha sonra bu hükmün neshedildiğini iddia ettiklerini aktarmıştır.

Ebû Zehre'ye göre, *"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin*." Âyeti, hem vâris olmayan yetime mirastan uygun bir miktar pay vermeyi, hem de yetimlerin haklarının zayi olmasını engellemeyi amaçlamaktadır. *"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."* âyetinde ise Allah Teâlâ, yetimin malını haksız yere alan kimselerin durumuna değinmiştir. Müellife göre, âyette haksız kazanç sağlayan ve yetime zulmeden bu kimseler, dünyada daima huzursuzluk; evlerinin, düzenlerinin bozulması gibi sıkıntılar çekerler. Ahirette ise bu kimseler şiddetli bir ateşle ile cezalandırılacaklardır.[404]

D. Faiz (Ribâ)

Faiz "malın mal ile mahiyetindekibir akitte karşılığı bulunmayan fazlalıktır.[405] Fâiz kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de "ribâ" terimiyle ifade edilmiştir. Kelime, asıl itibariyle "artmak" anlamına gelmektedir.[406] Muhammed Ebû Zehre ise faizi "alacaklının belli bir süre içinde borcu artırması" şeklinde tanımlamıştır.[407] Faiz İslâm dininde hoş görülmemiş, Allah Teâlâ tarafından şu âyetlerle yasaklanmıştır:

"*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir."*

"Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

[404] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1597.
[405] Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 735.
[406] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 14: 304.
[407] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 1041; Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2: 189.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın."

"Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."[408]

Mezkûr âyetler, "*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar."* tasviri ile faiz verenlerin durumuna değinerek başlamıştır. Müellife göre bu ifade, faiz veren kimselerin daima bir sıkıntı içinde yaşadıklarını göstermektedir. Bu durumda olan kişilerin en büyük sıkıntısı ise, sürekli artırmak niyeti ile çalışıp çabaladıkları mallarının yok olup gitme kaygısı içerisinde olmalarıdır. Zemahşerî gibi bazı âlimler ise, âyette yapılan tasvirin faizi kullanan kimselerin ahiretteki durumlarını anlattığını belirtmişlerdir. Fakat Ebû Zehre, az önce de belirtildiği üzere âyetin, bu kimselerin dünyada çektikleri psikolojik ve fiziksel rahatsızlıkları tasvir ettiği düşüncesindedir. Ayrıca Ebû Zehre'ye göre bahsi geçen âyetten şeytanın insan nefsine müdahalede bulunabildiği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bazı âlimler "şeytan çarpması" tabirinin Araplara ait bir deyim olduğunu iddia etmiş olsa da Ebû Zehre, Avrupa'da bunun bilimsel olarak ispat edildiğini söyleyerek bu düşünceye karşı çıkmıştır.[409]

Muhammed Ebû Zehre, yukarıdaki açıklamaların ardından faizi iki şekilde ele almıştır. Faizin ilk çeşidi, cahiliye döneminde de kullanımı yaygın olan borç karşılığı verilen faizdir. Bu faiz şeklinde, borcun üzerinden geçen zamanla birlikte ödenecek borç miktarı da artmaktadır. Bu tür faizin haramlığı Kur'ân ve sünnet ile sabittir.[410] Diğer bir faiz çeşidi ise İslâmın gelişi ile yasaklanmış olan fazlalık faizidir (ribe'n-nesie). Bu çeşidinde ise faiz, borcun gün geçmesi ile vade farkından dolayı ortya çıkan faizdir.[411]

---

408 الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا ۗ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (275) يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (276) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (277) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ (278) فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (Bakara 2/275-279).

409 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1041; Zemahşeri, *El-Keşşâf,* 1: 319.

410 Muhammed Ebû Zehre, *En Büyük Mucize Kur'ân*, çev. Muhammet Yılmaz, (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2018), 713.

411 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1045.

Muhammed Ebû Zehre, faiz çeşitlerini açıkladıktan sonra modern dönem insanının faize karşı olan bakış açısını eleştirel bir üslupla ele almıştır. Ebû Zehre'ye göre faiz konusuna yaklaşım hususunda insanlar iki tür düşünceye sahiptirler. İlk gruba göre asıl borcun üzerine eklenerek alınan faiz haram olmakla birlikte bunun dışında alış verişlerde alınan fazlalıklar haram kabul edilmemektedir. Faiz konusundaki diğer bir yaklaşım şekli de, tüketim amaçlı alınan faizlerin haram, üretim yapmak niyetiyle alınan faizin helal olduğudur.

Ebû Zehre ise bu görüşlere şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre borç faizini haram, alış veriş faizini helal kabul edenler, *"Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."* âyetindeki uyarı ve ikazı görmezden gelmektedirler.

İslâm dünyasında ilk defa Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani tarafından ortaya atılan, sadece tüketim için alınan faizin haram olduğunu kabul eden görüşü ise Ebû Zehre Kur'ân'a aykırı olarak bulmaktadır.[412] Zira Allah Teâlâ *"Bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."*âyetinde anaparanın helalliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu âyetlerin nâzil olduğu döneme bakıldığında Arapların genelde ticaret ile uğraştıkları görülmektedir. Ticaretin böylesine yaygın olduğu bir bölgede ise alınan faizin sadece tüketim amaçlı olduğunu düşünmek isabetli bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla faiz, üretim veya tüketim farkı olmadan her türlüsüyle haramdır. [413]

Faiz konusunda "إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا" âyetiyle belirtildiği gibi, alışveriş ile faizin birbirine benzediğini iddia edenler vardır. Bu iddiayı savunanaların görüşü şu şekildedir: "Alışverişte kâr oranı olarak alınan kısım helaldir. Alışverişte, ödeme ertelenmiş bir tarihte yapılsa bile ödenen ücret helal kabul edilmektedir. Faiz de ödemenin daha sonraki bir süreçte kâr konulmuş gibi ödenmesidir.

[412] Ebû Zehre'nin kaynak vermeksizin aktarmış olduğu bu görüşün ilk defa Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani'ye ait olduğuna dair bkz. Nihat Dalgın, "*Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar"*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.16, (2010), 91.

[413] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1046.

Dolayısıyla alışveriş ile faiz birbirine benzemektedir. Buna bağlı olarak, ertelenerek yapılan ödemede herhangi bir haramlık söz konusu olmamalıdır."

Muhammed Ebû Zehre ise eserinde bu iddiaya, *"Allah alışverişi helal faizi haram* kılmıştır" âyetiyle karşılık vermiştir. Ona göre Hakka talip olan kişi Allah'ın hükümlerini hiçbir şüpheye düşmeden kabul etmelidir. Ayrıca alışverişte, kendisinden faydalanılan, fiyatı artan veya azalabilen bir "ürün" sözkonusuyken, borçta ise mevzu olan şey paradır. Para, herhangi bir ürün için değer belirleyen bir unsurdur. Kendisinde herhangi bir artma veya azalmadan bahsedilemez. Bundan dolayı alışveriş helal faiz ise haramdır."[414]

"*Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır*." âyetiyle Allah Teâlâ, faiz haram kılınmadan daha önce faiz alan ve verenlerin affedildiğini belirtmiştir. Muhammed Ebû Zehre "*Bu âyetten faizin haram kılınmadan önce mübah olduğu anlamı çıkarılamaz. Âyetten anlaşılması gereken, haram kılınmadan önce alınan faizlerin, bu yanlıştan vazgeçmiş olmak şartıyla affedilebileceğidir*." diyerek önemli gördüğü bu hususa dikkat çekmiştir.

Ebû Zehre "*Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir*." âyetinin tefsirinde ise şu hususlara değinmiştir:

1. Allah Teâlâ haram kılındığı halde faiz ile iş yapmaktan vazgeçmeyenleri uyarırken "onlar" anlamına gelen (فَأُوْلَٰٓئِكَ) ism-i mevsulü ile hitap etmiştir. Bu ifade, o kimselerin Allah'ın rahmetinden uzak olduğunu göstermektedir. Cümlenin isim cümlesi şeklinde gelmiş olması da bu hususu desteklemektedir. Ayrıca "اَصْحَابُ" ve "هُمْ"ifadeleri cezanın gerekliliğini te'kid eden diğer unsurlardır.

2. *"Onlar ateş halkıdırlar."* (فَأُوْلَٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ) ibaresi ise suç ve ceza arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.

3. Âyetten, bahsi geçen bu kimselerin Allah'a karşı dik başlı ve inatçı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah'ın haram olduğuna hükmettiği bir konuda, helaldir demek kişinin kâfir olmasına sebep olur. Kâfirin yeri ise ebedi olarak cehennemdir.[415]

[414] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 1048.
[415] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 1049.

Muhammed Ebû Zehre, yukarıda verilen açıklamaların ardından *"Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır." (* يَمْحَقُ اللهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِّ *)* âyetini tefsir etmiştir. Ona göre "يَمْحَق" kelimesi azalma ve ayrılma manalarına geldiği için bu kelime kullanılarak faizin, kişinin hayatının bereketini, bolluğunu azalttığı anlatılmak istenmiştir. [416]

Ayrıca Ebû Zehre'ye göre "*Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."* şeklinde mealendirilen âyet, kişinin faizin helal olduğu kabul etmediği sürece kâfir kavramına dâhil olmadığını, ama imanının noksan olduğunu ifade etmektedir. Eğer bir inkâr söz konusu ise o zaman bu kimse kâfir kavramına dâhil olmaktadır. Her ikisinin de azabı, içinde bulunduğu konuma göredir.[417]

Muhammed Ebû Zehre'ye göre *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın."* âyeti, faiz günahına bulaşmış kimselere tevbe yolunu göstermektedir. Ayrıca "*Ey iman edenler*" hitabı faizi terk etmenin imanın gereği olduğunu, *"Allah'tan korkun"* (اتَّقُوا اللهَ) ifadesi ise takvanın faizden kaçınmayı gerektirdiğini göstermektedir. *"gerçekten iman etmiş iseniz*" "اِنْكُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" ifadesinden ise faizi terk etmenin imanın devamı için gerekli olduğu anlaşılmaktadır.[418]

Muhammed Ebû Zehre'nin *"Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin."* âyetinin tefsirinde değindiği en önemli husus, savaşın hakiki anlamda mı yoksa mecâzi anlamda mı kullanıldığıdır. Ebû Zehre bu konuda savaşın mecazi bir kullanım olduğunu düşünmektedir. Zira Ebû Zehre'ye göre Allah'a karşı yapılan her türlü inatlaşma ve dik başlılık, O'na karşı açılmış bir savaştır.

E. Ziyaret Adâbı

İslâm dininin fert ve toplumun hayatına getirdiği düzenlemelerden biri de, bireylerin birbirlerinin evlerini ziyaret esnasında dikkat etmeleri gereken hususlardır. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur:

---

[416] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1050.
[417] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1051.
[418] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 1055-56.

"Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız."

" Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size "Kabul edemiyoruz, dönün" denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

"İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de"[419]

Allah Teâlâ, bu âyetlerde mü'minlere hitap ederek başkalarının mahremiyet alanları olan evlerine girerken gösterilmesi gereken özene dikkat çekmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu emrin direkt olarak mü'minlere yönelik olması, bu davranışın özellikle mü'minlerin dikkat etmesi gereken bir husus olduğunu göstermektedir.

Bu açıklamanın ardından tefsirine devam eden Ebû Zehre " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا" âyetinde geçen *"استانس"* fiilinin anlamına değinmiştir. Her ne kadar fiile "izin isteme" (*استاذن*) anlamı verenler olmuşsa da[420] Ebû Zehre, استاسان kelimesinin izin isteme anlamı ile birlikte sevgi ve ülfet anlamını da içerdiğini ifade etmiştir. Ebû Zehre aynı zamanda "*Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan başka evlere girmeyin."* âyetini sadece "evlere girerken izin istemek" şeklinde anlamanın yetersiz kalacağını, âyetin aynı zamanda suîzan etmekten ve başkalarının gizli kalması gereken bilgilerini araştırmaktan mü'minleri menetme şeklinde de anlaşılması gerektiğini düşünmektedir.[421]

Müellif âyette geçen eve girerken selam verilme ve izin isteme emrinin çeşitli hikmetleri olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, geleni karşılamak için ev sahibinin müsait olmadığı bir durumda izin istenmesi ve selam verilmesi kişiyi uygun olmayan bir duruma düşmekten korur. Bu davranışlar aynı zamanda kişinin mülkiyetine karşı gösterilen bir saygı niteliği de taşımaktadır.

---

[419] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُون فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا اَحَداً فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (Nûr 24/ 27-29).

[420] Zemahşeri, *el-Keşşâf,* 3: 226.

[421] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5175.

Ebû Zehre "*Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız."* âyetinin tefsirinde ise hitabın tüm mü'minlere yönelik olduğunu ve bu davranışların mü'minleri her türlü zan, töhmet ve iftiradan koruduğunu ifade etmiştir. Kişinin ziyaret ya da başka bir amaç için gittiği eve izin isteyerek girmesi, ev sahibinin olmadığı zaman eve girmemesi veya ev sahibinin müsait olmadığını bildirmesi üzerine geri dönmesi Allah tarafından "هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ" buyurularak ahlaksal bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Ebû Zehre "bu konuda gösterilen ihtimam, toplum bireyleri arasında nefret gibi duygularının oluşmasını engelleyerek sağlıklı bir toplum oluşumuna yardım eder" diyerek âyetin hikmetsel boyutuna da değinmiştir.

"İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de." âyetinde Allah Teâlâ, meskûn olmayan evlere herhangi bir menfaat sağlamak amacıyla girilmesinin bir sakıncası olmadığını haber vermiştir. Ebû Zehre içerisinde kimsenin ikamet etmediği bu evlerden sağlanacak menfaatin elbise, yiyecek gibi kişiye yarar sağlayacak olan şeyler olduğunu ifade etmiştir. Meskûn olmasa dahi bu evlere girmenin haneye tecavüz olacağını düşünenlere ise Ebû Zehre karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre böyle bir evden alınacak olan şey ev sahibine vereceği zarardan ziyade alanın belki de hayatını kurtaracak derecede fayda sağlayacaktır. Bundan dolayı bu evlere girmek haneye tecavüz niteliği taşımamaktadır.

F. Sihir

Sihir ya da büyü kavramı "tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağanüstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler" için kullanılmaktadır.[422] Büyünün insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar uzandığı bilinmektedir.[423] İslâm dini ise, büyü yapmayı âyet ve hadislerle kat'i bir şekilde yasaklamıştır.[424] Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de sihir hakkında şöyle buyurmuştur:

[422] İbn Manzûr*, Lisânu'l'Arab*, 4: 348.
[423] Hikmet Tanyu, "Büyü", DİA, 6: 501.
[424] Bkz. Müslim, Beyân-u Kebâir ve Ekberiha, 1.

"Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, "Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!" demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi! [425]

Bu âyetlerde, Yahudilerin Hz. Süleyman ile ilgili iftiralarına yer verilmektedir. Ebû Zehre âyetlerin tefsirinde Yahudilerin Hz. Süleyman'ı kâfir olmakla itham ettiklerini, bu iddialarını da Tevrat'ın ifadelerine dayandırmaya çalıştıklarını aktarmaktadır. Ancak Allah Teâlâ, bu âyetlerle onların iddialarına karşılık vermiştir. Buna göre Hz. Süleyman Yahudilerin Tevrat'ta iddia ettikleri gibi sihir yapan biri değil, aksine Allah'ın bazı rüzgârları ve hayvanları emrine verdiği bir peygamberdir.

Muhammed Ebû Zehre *"Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular"* âyetinde geçen "şeytan" ifadesi ile şer ehli olan insanların kastedildiğini, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde buna benzer kullanımların mevcut olduğu ifade etmektedir.[426] "*...çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı* ." âyetinde söz konusu olan sihir, gerçek anlamda mı kullanılmıştır yoksa bir tahayyülden mi ibarettir sorusuna ise Ebû Zehre şu şekilde cevap vermiştir: Sihir Kur'ân-ı Kerîm'de hakiki manasını ifade eden vasıflarla zikredilmiştir. Bunlardan biri Hz. Musa'nın Firavun ile geçen diyaloğunda ele alınmıştır. Âraf sûresinde bahsedildiği şekliyle ise sihir insanların gözleri ile görebildikleri bir şeydir.[427]

---

[425] وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ ۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ ۚ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۗ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۗ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖ اَنْفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (Bakara 2/102).

[426] Bkz. Bakara 2/14, En'âm 6/112.

[427] يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ *"Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler."* (Â'raf 7/112).

Müellife göre bu âyetler ışığında bakıldığında sihrin gözleri etkileyen fakat hakikati değiştirmeyen bir şey olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Zehre "*Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı.*" (يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ) âyetinde bahsi geçen Hârut ve Mârut adlı meleklerin gerçek melek olduklarını, Hz. Ali'nin de aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir. Ebû Zehre'nin Hârût ve Mârût'un gerçek melek olduklarını düşünmesinde, insanlara dinlerini öğretmek amacıyla Cebrail (as)'ın insanların arasına geldiğinin anlatıldığı rivâyetlerin etkisi bulunmaktadır.[428]

Ebû Zehre, Hârut ve Mârut'un iki melek olduğu düşüncesinde olmakla beraber müteahhirûn âlimlerinin bir kısmının, Hârût ve Mârût'un yol gösterici vazifesinde olan iki kişi olduklarını, daha sonra çok güvenilir olmalarından dolayı insanların onların melek gibi olduklarını düşündüklerini de tefsirinde aktarmıştır.

Ebû Zehre, yaptığı izahların ardından Allah'ın yeryüzüne melek gönderip göndermeyeceği konusunu ele almıştır. Kendisi bu konuda, Allah'ın melek göndermeye kâdir olduğunu, nitekim Cebrail (as)'ın insan şeklinde geldiğine dair rivâyetlerde bunun açıkça görüldüğünü düşünmektedir.[429] Ebû Zehre gönderilen bu meleklerin insanların kötülüklerden korunması için onlara sihri öğrettiklerini, onların ise "*Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı."* âyetinde belirtildiği gibi öğrendiklerini eşlerin arasını açmak gibi kötü amaçlar için kullandıklarını belirtmiştir.[430]

Ebû Zehre sihir yapmanın hükmüne de değinmiş, "*Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi"* âyetine binaen, sihir yapmanın hükmen kişiyi dinden çıkardığını ifade etmektedir. Ona göre âyette geçen "Allah'ın izni" (بِإِذْنِ اللهِ) ifadesi kişin fiili yapabilmesine verilen izin anlamına gelmektedir. Yani Allah Teâlâ, kişinin olumsuz bir davranışına razı olmasa bile izin vermekte, bu izin O'nun razı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim kelime Hac sûresi 39. âyette de bu anlamda kullanılmıştır.[431]

---

[428] Müslim, İman, 1; Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 340.

[429] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 341, Buhârî, İman, 36.

[430] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 342.

[431] أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُواْ وَإِنَّ اللهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ "*Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir."* (Hac 22/39).

Ebû Zehre bu açıklamaların ardından sihrin toplum ve birey üzerindeki etkilerinden bahsederek, sihrin insanın psikolojik yapısını bozduğunu, insanların korunma duygusunu öldürdüğünü, toplumu ifsat eden bir unsur olduğunu ifade ederek sihrin yasaklanmasındaki hikmete de değinmiştir.[432]

G. Kâfirleri Dost Edinme

Allah Teâlâ'nın insanoğlu için seçtiği son din olan İslâm'ı yeryüzünde hâkim kılabilmek için, yeryüzünde müslümanların güçlü ve söz sahibi olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ mü'minlerin birbirleri ile dost ve hâmi olmalarını buna karşın birbirlerini bırakıp kâfirler ile beraber olmamalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"*Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."*

"De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde olanları da yerde olanları da bilir. Allah her şeye kādirdir."

"Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[433]

Ebû Zehre bu âyetlerin tefsirine kelime incelemesi ile giriş yapmıştır. Âyette geçen "اَوْلِيَاءَ" kelimesinin "dostluk, yardımcı olmak, iş ve sorumluluk yüklenmek" gibi anlamlara geldiğini, âyetin zâhirine göre ise bu kelimenin âyette "*sorumluluk yüklenme"* anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Bu anlama binaen âyet, mü'minlerin kâfirlerin emri ve boyunduruğu altına girmelerini yasaklamaktadır.[434]

"*Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin."* âyetinde geçen "مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِين" ifadesi Ebû Zehre'ye göre, mü'minlerin mü'minleri bırakıp da

---

[432] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 345.

[433] لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةًۭ وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهۭٗ وَاِلَى اللهِ الْمَصِيرُ قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَداً بَعِيداً وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهۭٗ وَاللهُ رَؤُفٌۢ بِالْعِبَادِ (Âl-i İmran 3/28-30).

[434] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1175.

kâfirlere yönelmelerinin, onların izzet-i nefislerini zedeleyecek bir davranış olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ Mâide ve Enfâl sûrelerinde bu yasağın sebebini açıklamıştır.[435] Ebû Zehre'ye göre Allah'ın, mü'minlerin dışında hiç kimsenin velâyetinin kabul edilmesini istememesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle kâfirler, mü'minlerin haklarını tam manasıyla gözetemezler. İkinci olarak kâfirlerin boyunduruğu altında olan müslümanlar, aklî-bedenî tüm kuvvet ve enerjileri onlara aktarmak durumunda kalacaklardır. Diğer bir sebep de, kendi devleti olmayan müslümanların, dini değerlerini yaşama ve geliştirme noktasında ilerleme kaydedemeyecklerdir.[436]

Ebû Zehre'ye göre Mâide sûresinde *"Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır."* [437] âyetinde de, gayr-i müslimlerin egemenliği altına girmekten kaçınmak gerektiği Müslümanlara bildirilmiş, ve bu durum büyük bir fitne olarak nitelendirilmiştir. Müellife göre bu uyarı onlara karşı muhabbet besleme ve iyilik yapmanın yasaklanması anlamında anlaşılmamalıdır. Aksine gerektiği zaman iyilik yapmak mü'minler için şarttır. Nitekim Allah Teâlâ "*Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir."* buyurmuştur.*[438]*

"*Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor"* âyetinde Allah Teâlâ, kişinin zayıf ve güçsüz olduğu, aynı zamanda zarar görme tehlikesinin olduğu durumlarda, bir ruhsat olarak, kâfirlerin boyunduruğu altına girebileceği ifade edilmektedir. Fakat Ebû Zehre buradaki istisnanın fertler için geçerli olduğunu; dolayısıyla topluluklar

---

435 يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (Mâide 5/5). وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِير "*Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez."* "*İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur."* (Enfâl 8/73).

436 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1176.

437 Mâide 5/51.

438 لَا يَنْهٰيكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (Mümtehine 60/8-9).

halinde gayr-ı müslimlerin himayesine girilmesine müsaade edilmediğini savunmuştur.[439] Ayrıca âyette geçen "tükâ" (تُقٰيةً) ifadesi, anlamı pekiştirmek üzere kullanılan bir mastardır ve kâfirler tarafından eninde sonunda mutlaka bir zararın geleceğinin kesin olduğunu ifade etmektedir. Buna ilaveten Ebû Zehre'nin dikkat çekici bir yorumu âyetin "takiyye" yapmanın yani kişinin savunma gücünün olmadığı zaman gelebilecek zararı engellemek adına boyun eğebileceğinin caiz olduğudur. Ona göre Nahl Sûresi'nde de bu durum açıkça beyan edilmektedir. [440]

H. Savaş Hukuku

İslâm'ın ilk dönemlerinde, varlık mücadelesi içinde olan müslümanlar zayıflıklarından dolayı türlü sıkıntılara katlanmaktaydılar. Fakat hicretten sonra yavaş yavaş güçlenen Müslümanlar devletleşme yolunda çeşitli adımlar atmışlardır. Müşrikler ise, atılan bu adımların karşılığında Müslümanlara karşı ciddi bir mücadeleye girmişler, çeşitli yollar deneyerek onlara zarar vermeye çalışmışlardır. Müşrikler tarafından yapılan bu saldırılar zaman zaman savaşı zorunlu hale getirmiştir. Tüm bunların neticesinde ise, Allah Teâlâ Müslümanlara, müşriklere karşılık vermelerini ve Allah yolunda cihad etmelerini emretmiştir. Cihad ise, Allah yolunda can, mal veya diğer vasıtalar ile mücadele etmek anlamına gelmektedir.[441] Fakat tüm bunlara rağmen Müslümanlar, genellikle saldıran değil savunan taraf olmuşlardır.[442]

1. Haram Aylarda Savaş

Cahiliye dönemi arapları Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarına "haram ay" ismini vermişlerdir. Söz konusu dört ayın bu şekilde adlandırılması bu aylarda savaşın haram kılınması, işlenen sevap veya günahlara başka zamanlarda yapılanlardan daha fazla mükâfat veya ceza verilmesi, böylece yılın diğer

---

[439] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1177.

[440] مَنْ كَفَرَ بِاللهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır."* (Nahl 16/106), Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 3: 1178.

[441] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân,* 4: 318.

[442] Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 47-49.

aylarından farklı bir önem ve saygınlığa sahip bulunmaları sebebiyledir.[443] İslâm'ın gelmesi ile birlikte haram ay kavramı kullanılmaya devam etmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riâyet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır."*

"*Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."*[444]

"Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."

"İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar; şüphesiz işte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok yarlığayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir."[445]

Ebû Zehre, Bakara Sûresi 194 ve 195. Âyetlerinin, haram aylarda müslümanlara bir saldırı söz konusu olduğunda alınması gereken tavır hakkında bilgi verdiğini, bununla mü'minlerin yaşadığı tereddütleri gidermeyi amaçladığını ifade etmektedir.[446] Bu girişin ardından Ebû Zehre "*Haram ayın karşılığı haram aydır."* âyeti ile tefsirine başlamıştır. Buna göre âyette geçen "الشَّهْر" kelimesinde bulunan **"ال"** takısı cins ifade etmekte ve bu kelimen müfret olmasına rağmen

---

[443] Hüseyin Algül, "Haram Aylar", DİA, 16: 105.

[444] الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ ۚ فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (194) وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوا ۛ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (Bakara 2/194, 195).

[445] يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (217) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (Bakara 2/217, 218).

[446] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 685.

anlam çoğul olarak verilmektedir. Haram ayların sayısının -Tevbe sûresinde zikredildiği gibi- dört ay olması bunu göstermektedir. [447] Bu ayların kutsiyeti gereği sözkonusu aylar da savaş yapılması yasaklanmıştır. [448]

Ebû Zehre Peygamber (sav) herhangi bir saldırı olmadığı müddetçe bu aylara hürmet gösterdiğini, fakat savaşmak zorunda kaldığında savaşmaktan da geri durmadığını aktarmıştır. Bununla birlikte Peygamber (sav), içinde bulunduğu savaş haram aylara sarkmışsa savaşa devam etmiştir. Ebû Zehre'nin kaynaklardan aktardığı bilgilere göre Peygamber (sav)'in sadece iki gazveye haram aylar içinde hazırlandığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Hudeybiye'de ikincisi ise kaza umresi sonrası vukû bulmuştur.[449] Peygamber (sav) Hevâzin ve Huneyn gazvelerine helal aylarda başlamış savaşın haram aylara sarkması neticesinde ise haram aylara hürmet gereği bir süre sonra savaşı nihâyete erdirmiştir.[450]

Ebû Zehre yukarıdaki açıklamalarının ardından âlimlerin büyük bir kısmının bu âyetlerin nesh edildiği görüşünde olduklarını aktarmış, daha sonra bu ayların haram olarak kabul edilmesinin hikmetine değinmiştir. Ona göre bu ayların haram olarak kabul edilmesinin ilk hikmeti, hacca giden kimseler için güvenlik sağlanmasıdır. Haram aylarda savaşmanın yasak olması, İslâm'ın savaşı hedeflemediğini, savaşın mecburiyet halinde başvurulacak bir çıkış yolu olduğunu göstermektedir. Bu da haram aylarda savaşma yasağının bir diğer hikmetidir.[451]

Ebû Zehre'ye göre "فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ" âyeti müslümanlar ve devletler arası hukuk sistemi ile ilgilidir. Âyet "*her ne şekilde olursa olsun bir saldırı söz konusu olduğu zaman siz de onlara karşı onların benzeri ile mukabele edin"* anlamına gelmektedir. Âyette Allah Teâlâ'nın müslümanlara "اعْتَدُوا" emri ile hitap etmesinin nedenini Ebû Zehre şu şekilde açıklamıştır: "Her ne kadar karşı koymak amacı ile yapılmış olsa bile savaşmak, insan canına kast etmeyi gerektirir. Birinin canına kast etmek ise yeterince ürpertici bir durumdur ve sadece zorunlu durumlarda izin verilmiştir. Başka bir çözüm bulunulabilindiği durumlarda İslâm adına savaşmak doğru kabul

---

[447] اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتَابِ اللهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (Tevbe 9/36).

[448] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 585.

[449] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 586.

[450] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 587.

[451] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 588, 589.

edilmemiştir. İşte tüm bu sebeplerden dolayı Müslümanların karşı koyuşları da bu fille ifade edilmiştir.*"*[452]

Ebû Zehre "*Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır."* âyetinde Allah Teâlâ'nın savaşma konusunda aşırı gitmeyi men ettiğini ve savaşta öldürülmesi yasaklananlara karşı dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Düşman ordusunun müslümanlara karşı -yaşlıları öldürmek gibi- aşırı düşmanca tavırlar sergiledikleri zamanlarda Ebû Zehre Müslümanların izlemesi gereken yolun Allah'ın sadece saldırı halinde olanlara karşı öldürme izni verdiğini unutmamak olduğunu ifade etmiştir. Ebû Zehre bu görüşüne delil olarak ise İsrâ sûresi 15. âyeti delil olarak kullanmıştır.[453]

Ebû Zehreye göre "*kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."* âyetinde yer alan "بِأَيْدِيكُمْ" kelimesindeki " ب " edatı zâiddir. Cümlede el ile kastedilen, kişinin kendisidir. Ebû Zehre'ye göre âyetin cihat ve sadaka ile ilgili hükümlerin ardından gelmiş olması âyetin vatan savunması ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bakıldığında âyet, kişinin cihat etmeye olan eğilimini azaltması şeklinde anlaşılabilmektedir. Ebû Zehre bundan dolayı müfessirlerin pek çoğunun kişinin kendi eliyle kendini tehlikeye atmasını savaştan uzak durmak şeklinde anladıklarını fakat âyetten anlaşılması gerekenin, zengin müslümanların fakirlerin hakkı olan tasaddukta bulunmamasının büyük sıkıntılara sebep olacağıdır. Buhârî'de zikredilen ve Ebâ Eyyûb el-Ensarî'nin bu âyetin Ensar'ın Peygamber'e yardım etmesi ile ilgili nâzil olduğu şeklinde gelen rivâyet Müellif'e göre kendi görüşünü desteklemektedir.[454] Özetlenecek olursa âyet, "devleti zayıflara yardımda bulunamamak, cihadı terk etmek ve düşmana karşı hazırlık yapmamak şeklinde tehlikeli durumlara sokmayın." anlamındadır.

Ebû Zehre'nin bahsi geçen âyet hakkında dikkat çektiği bir diğer konu ise, cihat esnasında kalabalık bir topluluğa karşı tek bir kişinin saldırı yapmasının

---

[452] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 591, 592.

[453] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 594, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰىۚ "*Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz*." (İsrâ 17/15).

[454] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 595.

doğru olmadığıdır. Çünkü bunun herhangi bir şekilde faydası olmadığı gibi kişinin hayatını da tehlikeye sokacaktır.[455]

Haram aylarda savaşmanın hükmü konusuna ise Ebû Zehre Bakara Suresi 217 ve 218. âyetlerin tefsirinde değinmiştir. "*Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar."* âyetinde tereddüt içinde bulunan Müslümanlara izah verilmektedir. Âyete göre haram aylarda savaşmak haram kılınmıştır. Fakat düşman saldırısı gibi bir zorunluluk söz konusu ise bu konuda müslümanlara ruhsat tanınmaktadır.

Müellif yukarıdaki açıklamaların akabinde bahsi geçen âyetin nesh edildiğine dair olan görüşlere değinmiş, âyetin nesh edilmediğini, nesh iddiasında bulunanların delil olarak kullandıkları Tevbe sûresi 36. âyetin umûm ifade ettiğini söylemiştir.[456] Yukarıda ifade edildiği gibi eğer herhangi bir saldırı yoksa bu aylarda savaşmak helal değildir, fakat bir zorunluluk söz konusu ise bu takdirde haramlar istisna kabul edilmektedir.[457]

"De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır.." âyetinde mü'minleri haram ayda savaş yapmalarından dolayı kınayan müşriklere cevap verilmiştir. Haram aya hürmet göstermemek yasaktır, fakat âyette fitne çıkarmak, kişiye eziyet vermek sûretiyle memleketinden çıkarmak daha büyük günah sayılmıştır. Ebû Zehre'ye göre Allah Teâlâ'nın âyette belirttiği "küfreden" (وَكُفْرٌ) kimseler, hem maddi olarak nimete karşı küfreden, hem de manevi olarak Allah'ın âyetlerine karşı küfür içinde olan kimseler olarak anlaşılabilmektedir. [458]

Ebû Zehre Allah Teâlâ'nın âyette belirttiği suçların en kötüsünün fitne olduğunu ifade ettikten sonra kelimenin kökü üzerine açıklamalar yapmıştır. Buna göre "فتنة" kelimesi "فتن" kelimesinden gelmektedir. Anlamı ise altını kabuğundan soymak, kalitesini artırmak için ateşe sokmak anlamına gelmektedir. Aynı

---

[455] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 596.

[456] وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً *"Müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûna savaşın."* (Tevbe 9/36).

[457] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 686.

[458] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 688.

zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde insanın ateşe atılması, azap, imtihan, bela gibi farklı anlamlarda da kullanılmıştır.[459]

"Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar." (وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواْ) âyetinde Ebû Zehre, Zemahşeri'den alıntı yaparak âyette geçen "اِنِ اسْتَطَاعُوا" ifadesinin "müşriklerin, mü'minler üzerinde hâkimiyet kuramayacaklarının" gösterdiğini ifade etmiştir.[460]

"*İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."* âyetinde Allah Teâlâ, iman ettikten sonra inkâr edenlerin durumuna açıklık getirmiştir. Ebû Zehre âyete göre, iman ettikten sonra inkâr edenleri iki şekilde cezalandırılacaklardır.

1. İman ettikten sonra inkâr edenlerin amelleri boşa gitmektedir. Sahih bir iman, kişiyi hem düşünce hem de fiil noktasında güzele ve iyiye yönlendirmektedir. İmanını kaybeden kişi ise tüm bunlardan yoksun kalacaktır. [461]

2. Âyette iman ettikten sonra inkâr eden bu kişilere ahirette yakıcı bir azap haberi verilmektedir. Müellif bu azabın âyette üç şekilde te'kit edildiğini ifade etmektedir. Bu te'kitlerin ilki âyette "وَأُوْلَٰٓئِكَ" zamiri ile bu kimselere işaret edilmesi, ikincisi inkâr eden bu kimselerin "اَصْحَابُ النار" olarak nitelendirilmesi, sonuncu da, te'kit ile cümlenin isim cümlesi halinde gelmiş olmasıdır.

2. Cihad

Cihad Allah yolunda can, mal veya diğer vasıtalar ile mücadele etmek anlamına gelmektedir.[462] Allah Teâlâ insanı yaratmış, ona dünya hayatını düzene sokacak ve ahirette iyi bir karşılık görmesini sağlayacak bir din göndermiş ve dini, toplumun beraberlik içinde yaşaması için en önemli öge haline getirmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için ise kişilere iyiliği emretme, kötülüklerden sakındırma

---

[459] وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِۚ (Zâriyat 51/14); يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْۚ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (Bakara 2/191); اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ (Enbiyâ 21/35); وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۚ (Tâ-Hâ 20/40); وَفَتَنَّاكَ فُتُونًاۚ (Bakara 2/102); Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 689.

[460] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 691; Zemahşeri, *Keşşâf,* 1: 258.

[461] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 692.

[462] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân,* 4: 318.

vazifesi vererek, Allah rızasını kazanmak amacıyla, gerekirse düşmanlar ile karşı karşıya gelmelerini emretmiştir.[463]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."

"Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şâyet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!"

" Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."

"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına saldırmak yoktur."[464]

Ebû Zehre *"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."*[465] âyeti hakkında âlimlerin bazıları bu âyetin Tevbe sûresi 5. âyet[466] ile neshedildiği, bir kısmı ise aynı sûrenin 36. âyeti[467] ile neshedildiğini aktarmaktadır. Fakat kendisi âyetin neshedilmediğini aksine âyetin muhkem olduğunu ve "savaş halinde iken size karşı savaşanları öldürün, kadın ve çocukları öldürmek sûretiyle aşırıya gitmeyin"

---

[463] كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ "*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."* (Âl-i İmrân 3/110). *"Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."* (Tevbe 9/41).

[464] وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ . وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ - فَإِنِ انتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ - وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (Bakara 2/190-193).

[465] Bakara 2/190.

[466] فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.* (Tevbe 9/5).

[467] إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتَابِ اللهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ *"Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."* (Tevbe 9/36).

anlamına geldiğini ifade etmektedir. Nitekim İbn Abbas, Abdullah b. Abdülaziz ve Mücâhid'den de bu görüş doğrultusunda rivâyetlerin bulunması, Ebû Cafer en-Nehhas'ın ve İbn Ömer'den gelen "Peygamber'in kadın ve çocukların öldürülmesini yasakladığına" dair rivâyeti de Ebû Zehre'nin görüşünü desteklemektedir.[468]

Müellif bu açıklamaların ardından, savaş esnasında öldürülmesi yasaklanmış olan kimseleri maddeler halinde özetlemiştir. Buna göre kadınlar, çocuklar,ruhbanlar ve körlük gibi şiddetli bir hastalığa müptelâ olan kişiler savaş esnasında öldürülmezler. Fakat savaşa katılıp destek veren kadınların bu kapsamın dışına çıktığını da sözlerine eklemiştir.

"*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın."* âyetinde bahsi geçen kimselerin Hudeybiye'de Müslümanları engelleyen müşrikler olduğunu söyleyenler olmuşsa da Ebû Zehre, sözkonusu hükmün genel olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Ebû Zehre, bahsi geçen âyet ile Tevbe sûresi 123. âyet arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklamaktadır: Allah Teâlâ Tevbe sûresinde *"Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."*[469] buyurmaktadır. Buna göre ciah emri, ilk dönemler için Mekkeli müşrikleri kastetmekte fakat Mekke'nin fethedilmesiyle birlikte müslümanlara düşman olan tüm kâfirleri kapsamaktadır.[470] Âyette geçen "*aşırılığa sapmayın"* (وَلَاتَعْتَدُوٓاْ) emri hakkında ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âyeti "sizinle savaş halinde olmayanları öldürmeyin, savaşı sadece Allah rızası için yapın" şeklinde anlayanlar olmuştur. Ebû Zehre ise bu görüşleri aktardıktan sonra farklı bir görüş beyan etmemiş "doğru olanı Allah bilir" diyerek bahsi kapamıştır.

Ebû Zehre *"Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında*

---

[468] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 576-577, Buhârî, "Cihad", 146.

[469] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (Tevbe 9/123).

[470] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 579, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." (Tevbe 9/ 123).

onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şâyet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!"

" Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."[471]

âyetlerinde beş husus bulunduğu belirtmiş, bunları beş madde halinde açıklamıştır:

1. "وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ " ifadesinde " sizi çıkardıkları gibi" denilerek işaret edilen yer Mekke'dir. Nitekim Müslümanlar müşrikler tarafından Mekke'den çıkarılmışlardır.

2. Âyette geçen "وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ" ifadesi, fitnenin insan öldürmekten daha büyük bir suç olduğunu göstermektedir. Bu noktada Ebû Zehre, Mücâhid'in sözkonusu âyetteki fitneyi, bir mü'mini öldürmekten daha kötü olduğu şeklinde anladığını ifade etmiştir.[472]

3. "وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيه" âyeti hakkında "âyet nesh edilmiştir" diyenler olduğu gibi âyet muhkemdir, nesh yoktur diyenler de olmuştur. Ebû Zehre eserinde, muhkem diyenleri ve mensûh diyenlerin delilleri ayrıntılı bir şekilde ele almış, kendisi ise Mücâhid'in harem bölgesinde saldırı olmadığı sürece savaşmanın yasak olduğu görüşünü isabetli bulduğunu ifade etmiştir.[473] Buna göre müfessir, neshin âyette sözkonusu olmadığını ifade etmektedir.

4. Bu âyetler bazı âlimlere göre idareye isyan eden kişilere karşı –eğer fiili bir savaş söz konusu ise- savuşturma maksadı ile onlara karşı savaş yapılabileceğinin delilidir.

5. "فَاِنِ انْتَهَوْا" ibaresi eğer savaşmaktan vazgeçer ve iman ederlerse, Allah onları bağışlar ve rahmeti ile kuşatır anlamına gelmektedir. Bunun delili ise Enfâl sûresi 38. âyettir.[474] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."*[475]

---

[471] Bakara 2/191-192.

[472] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 580.

[473] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 581.

[474] قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir." (Enfâl 8/38).

Ebû Zehre son olarak *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına saldırmak yoktur."* âyetini de iki madde halinde ele almıştır:

1. "وَقَاتِلُوهُمْ"emri müşriklere karşı her durumda yapılması gereken bir savaş emridir. Burada karşı tarafın saldırı içinde bulunması gerekmektedir diyenler olduğu gibi kâfir olmaları yeterlidir diyenler de bulunmaktadır.

2. "فَإِنِ انْتَهَوْا" küfürlerinden dönerlerse anlamına gelmektedir. Bu da ya İslâm'a girmeleri ile ya da cizye ödemeyi kabul etmeleri ile olması gerekmektedir.

Muhammed Ebû Zehre müslümanlarıa cihad etmeleri için iin verilmesi konusuna ise şu âyetlerin tefsirinde ele almıştır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez."

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir."

"Onlar sırf "Rabbimiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."[476]

"Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez." âyetinde müellif, "Allah'ın mü'minleri müdafaa etmesini", onları Mekke'de koruması ve hicret etme imkânı tanıması şeklinde anlamıştır. Ayrıca âyette, Allah'ın kâfirleri ihanet ve küfür özelliklerinden dolayı sevmediğine işaret edilmiştir. Ebû Zehre âyette "küfür" (كفر) kelimesinin kapsamını geniş tutarak, kelimenin fıtrata aykırı davranmak, emir ve yasaklara uymamak, Allah'a eş koşmak, mü'minlere karşı ihanet içinde olmak, Allah'ın

---

[475] قُلْ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَۚ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ (Enfâl 8/38).

[476] إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُواۗ اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُواۗ وَاِنَّ اللهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌۙ اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللهُۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللهِ كَثِيراًۗ وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُۗ اِنَّ اللهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (Hac 22/39-40).

helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal saymak gibi anlamaları ifade ettiğini söylemiştir.[477]

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir." âyetinde fiilin meçhul kalıpta kullanılmış olması, Ebû Zehre'ye göre müslümanların savaşa başlayan taraf olmadığını göstermektedir.[478]

Ebû Zehre'ye göre "*Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi."* âyeti iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan ilki, hangi dine ait olursa olsun ibadet yerlerine zarar verilemeyeceğidir. İkincisi ise İslâm memleketinde yaşayan gayr-ı müslimlerin ibadethânelerine dokunmanın yasak olduğudur.[479]

3. Savaştan Kaçmanın Hükmü

Yukarıda geçtiği üzere Allah Teâlâ, özellikle Mekke döneminde zulüm ve işkence gören mü'minlere sonraki süreçte savaşmaları için izin vermiştir. Fakat bu verilen izin, üzerinde tercih hakkı söz konusu olan bir teklif niteliğinde değildir. Aksine Allah Teâlâ, cihadı şartlarını taşıyan müslümanlara farz kılmıştır. Buna bağlı olarak savaştan kaçmak da hoş görülmemiştir. Allah Teâlâ savaşı terk etmek hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın."*

" Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"

"*Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."*

"Siz (ey putperestler), eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır, tekrarlarsanız biz de

[477] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 9: 4990, 4991.
[478] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 9: 4991.
[479] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 9: 4993.

tekrarlarız. Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah müminlerle beraberdir." [480]

Yukarıda verilen âyetlerin tefsirinde Ebû Zehre yer değiştirme veya birlik değiştirme amacı dışında askerin bulunduğu yeri terk etmesini savaştan kaçmanın en kötü şekli olarak nitelendirmiştir. [481] İnsanoğlu fıtrat gereği savaştan hoşlanmaz. Fakat şartlar gerektirdiği zaman savaşmak mü'minler için kaçınılmaması gereken bir durumdur. Bundan dolayı savaştan kaçmak kabul edilemez bir davranıştır. Fakat bu durumun zorunlu olduğu yani düşman ordusunun kalabalık, mü'minlerin sayıca az olduğu durumlarda savaştan kaçmanın caiz olduğunu söyleyenler olmuşsa da Ebû Zehre bu görüşü kabul etmemiştir. Ebû Zehre'ye göre, Hz. Halit b. Velid'in Mûte Savaşı'nda yaptığı gibi düşman ordusundan daha fazla zarar görmemek niyetiyle ayrılma dışında savaş meydanını terk etmek caiz değildir. Ebû Zehre bu konuda delil olarak Peygamber (sav)'den hadisler de nakletmiştir.[482] O'na göre savaştan kaçmak mü'minlerin izzetini azaltacak ve köleleşmelerine sebep olacak bir davranıştır. Ayrıca Allah Teâlâ da, âyette savaş meydanından kaçanların sonlarını haber vermiş, varacakları yerin ebedi kalmak üzere cehennem olduğunu bildirmiştir.[483]

Ebû Zehre "*Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır, tekrarlarsanız biz de tekrarlarız."*[484] âyetinde hitabın inkâr edenlere yönelik olduğunu kabul edenler olduğunu fakat âyette muhatap alınanların mü'minler olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Müellif aynı şekilde "*Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir."* âyetinin de mü'minlere karşı bir uyarı niteliğinde olduğunu söyleyerek, âyette Allah'ın mü'minler üzerindeki yardımının hatırlatılmış olduğunu ifade etmiştir.

Allah Teâlâ âyeti "Allah mü'minlerle beraberdir" ifadesiyle bitirmiştir. Ebû Zehre'ye göre bu ifadeden iki husus anlaşılmaktadır. Buna göre, âyette Yüce

---

[480] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوِيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرِ اٰمَنُوا اِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَناً اِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ (Enfâl 8/15-19).

[481] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3082.

[482] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3085.

[483] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3086.

[484] Enfâl 8/19.

Allah'ın mü'minlerle beraber ve onlara yardımcı olacağı, mü'minler ihtilafa düşmedikleri sürece de onları başarıya ulaştıracağı anlamına gelmektedir.

4. Ganimet

Ganimet, gayr-ı müslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirleri ifade eden bir kavramdır.[485] Normal şartlarda hiç kimsenin canı ve malı haksız yere zarara uğratılamaz. Fakat Allah Teâlâ cihad için müslümanlara izin verdikten sonra ganimet meselesi ortaya çıkmıştır. [486] Allah Teâlâ Bedir Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu problemi Enfâl Sûresi'nde şu âyetlerde açığa kavuşturmuştur:

"Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve Rasûlü'ne ait olduğunu söyle! O halde siz gerçek mü'minler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûl'üne itaât edin."[487]

Allah Teâlâ daha sonra ganimetin kimlerin hakkı olduğu, nasıl paylaştırılması gerektiği konusuna açıklık getirmiştir:

"Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir."

"İki birlik karşılaştığı sırada siz vadinin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."[488]

Ebû Zehre bu âyetlerin tefsirinde, ganimetin düşmanla savaşma, onun kanını akıtma neticesinde hak edilen bir mal olduğunu, kişinin dokunulmaz

---

[485] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 1: 126; Mehmet Erkal, " Ganimet", DİA, 13: 351.

[486] Hac 22/38-41.

[487] يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ ۖ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (Enfâl 8/1).

[488] وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (41) إِذْ أَنتُم بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُم بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ ۚ وَلَوْ تَوَاعَدتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ ۙ وَلَٰكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (Enfâl 8/41-42).

hakları olan can ve mal güvenliğinin savaş durumunda helal hale geldiğini ifade etmiştir. Akabinde ise düşmanın hangi malı ganimet olarak alınır sorusuna cevap aramıştır. Buna göre Ebû Zehre, fey arazilerinin ganimetten sayılmayacağını ve ganimetin ancak altın, gümüş vb. taşınabilir mallarda söz konusu olacağını ifade etmiştir. Fey arazilerinin ganimet olarak paylaşılamayacağı görüşünün kaynağı ise Hz. Ömer'in uygulmasıdır. Ebû Zehre'nin kaynaklardan aktardığı bilgilere göre, Hz. Ömer yapılan fetihler sonrası ele geçirilen toprakların ganimet olarak paylaşılmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer'e pek çok kişi itiraz etmiştir. Fakat Hz. Ömer'in Haşr sûresininin şu âyetlerini kendi görüşüne delil olarak sunması sonucu itiraz edenler ona hak vermiştir:[489]

"Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir. (Bu gelirler) Allah'ın lutuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin." Bunun sonucu olarak ise fetih sonucu elde edilen topraklar

---

[489] مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (7) لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (8) وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَالَّذِينَ جَاءُو مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَّحِيمٌ (Haşr sûresi 59/7-10).

gaziler arasında ganimet olarak paylaşılmamış halkın kullanımına verilerek, gelirlerinden vergi alınmıştır.[490]

Muhammed Ebû Zehre taşınamaz malların ganimet sayılamayacağı görüşündedir. Hz. Ömer'in fethedilen toprakları ganimet olarak saymamasını ise maslahat olarak yorumlanmıştır.[491]

"*Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir."* âyetinde Ebû Zehre, Allah Teâlâ'nın ganimet taksimini bizzat kendisinin yaptığını bundan dolayı hiç kimsenin ganimet malları üzerinde taksim yapma yetkisi olmadığını ifade etmiştir.

Âyette "*biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."* Buyurulmuş, ganimetin kalan kısmı üzerinde taksimat yapılmamıştır. Ebû Zehre bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: "İki şey arasında taksim yapıldığı zaman birinin zikredilmesi yeterlidir, dolayısıyla kalan miktarın savaşa katılanlar arasında pay edileceği anlaşılmaktadır. Tıpkı bunun gibi Allah Teâlâ Nisâ sûresinde[492] miras paylaşımı yaparken babayı zikretmemiştir. Fakat âyetin genelinden babaya düşen payın üçte bir olduğu anlaşılmaktadır."[493]

Ebû Zehre'ye göre âyette "وَلِذِي الْقُرْبٰى" ibaresi ile kastedilen, Peygamber'in akrabalarıdır. Çünkü onlar, Peygamber'e yardım eden müslümanlardır. Buna göre, Peygamber akrabaları ganimet alabilirler; fakat sadaka alamazlar.

Âyette yapılan taksime göre ganimetin beşte biri Allah'a, peygamberine ve yoksul olmak şartı ile âyette bildirilen kişilere aittir. Kalan dört hisse ise cihadda bulunan müslümanlar arasında pay edilmelidir. Ebû Zehre mücahitler arasında yapılan taksimi Hanefîlerin görüşüne göre aktarmıştır. Hanefîler atlıya ganimetten üç hisse vermişlerdir. Biri mücahidin kendisi için, diğeri atı, diğeri de öldürdüğü düşman içindir. Âlimlerin bir kısmı ise atlının iki hissesi olduğunu, bir hissenin mücahidin kendisi için diğerinin de atı için olduğu görüşündedirler. Fakat Ebû

---

[490] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3130.

[491] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3131.

[492] فَاِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلَدٌ وَّوَرِثَهٗٓ اَبَوٰهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ "Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir." (Nisâ 4/11).

[493] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3132.

Zehre Hanefîlerin görüşünün daha uygun olduğunu Enfâl sûresi 60. âyetin[494] bu görüşü desteklediğini ifade etmiştir.[495]

Ebû Zehre ganimet paylaşımı konusunda yaptığı açıklamaların ardından ganimet paylaşımını yapanın bizzat Allah Teâlâ olduğunu ve ganimetin zorla alınan bir mal değil aksine savaş hakkı olduğunu belirtmiştir.[496]

IV. SUÇ VE CEZALAR

Suç, İslâm Hukukçuları tarafından "Allah'ın had vea tazîr ile cezalandırdığı yasak fiiller" olarak tanımlanmıştır. Allah Teâlâ herhangi bir kimse tarafından yasaklanmış olan bu fiillerin yapılması durumunda bazı cezalar takdir etmiştir. Bu cezaların gayesi ise kısas gibi halkı ilgilendiren konularda kamunun mefaatini gözetmek, şahsi nitelik taşıyan suçlarda ise kişiyi ıslah etmektir.[497]

Gönderdiği kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığı ile belirlenmiş olan bu kurallar ve cezalar fıkıh literatüründe "Ukubat" başlığı altında ele alınmaktadır. Çalışmanın bu kısmında ise bu suç ve cezalardan bazılarına değinilmiştir.

A. Adam Öldürme ve Cezası

Tüm dinler ve toplumlar bireylerin güven ve huzur içinde yaşamaları için belirli kurallar oluşturmuşlardır. Kişilerin güvenliğine yönelik olan bu kurallar, toplumu yaşanılır hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kuralların mevcudiyeti ile birlikte toplumun yapısını bozan, yaşanılmaz hale gelmesine neden olan pek çok suç unsuru da bulunmaktadır. Bu suçlardan biri olan cinâyet -yani bir kişinin canına haksız yere kıymak- bu suçların en kötüsü sayılabilir. Allah Teâlâ da gönderdiği din ile bu suçu en büyük günahlardan kabul etmiş ve en aza indirmeyi

---

494 وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهٖ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِيْنَ مِنْ دُوْنِهِمْۚ لَا تَعْلَمُوْنَهُمْۚ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْۚ وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُوْنَ *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kaDâr güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.* (Enfâl 8/60).

495 Serahsi, Mebsût, 10:75; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3135.

496 Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6: 3136.

497 Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 183-185.

amaçlamıştır.[498] Allah Teâlâ bir kişinin canına haksız yere kastetme ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"*Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mü'min bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir."*

"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."[499]

Muhammed Ebû Zehre, tefsirine "*Yanlışlıkla olmaası dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz." (*وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً اِلَّا خَطَـٔاً*)* âyetindeki uyarıya dikkat çekerek başlamıştır. Âyette verilen hüküm bir müslümanın başka bir müslümanı kasıtlı bir şekilde öldürmesinin kesinlikle haram olduğudur. Ona göre âyette geçen "مَا كَان" edatı kesinlikle başka bir müslümanın canına hata ile bile olsa kıyılamayacağını göstermektedir. Fakat tüm tedbirlere rağmen hata ile birinin hayatını kaybetmesine sebep olan kişinin yapması gerekenler âyette izah edilmiştir. Âyete göre bu kişi "Ya *mümin bir köle âzat etmeli veya ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermelidir."*[500] Ebû Zehre, hata ile öldürmenin üç şekilde olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre hata, herhangi bir hedefe doğru yapılan atışın insana isabet etmesi veya hayvan vb. olduğu zannıyla insanın hedef alınması ya da düşman zannedilerek masum kişinin öldürülmesi şeklinde olabilir.

Fakat her ne kadar hata ile yapılmış olsa da böyle bir suçun karşılığının olması gerekmektedir. Bu karşılık ise, öldürülen kişinin ailesine ödenecek olan

---

[498] Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 185.

[499] وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ۚ وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَن يَصَّدَّقُوا ۚ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (92) وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا (93) (Nisâ 4/92-94).

[500] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1797.

diyetle birlikte bir köle azat edilmesidir. Ebû Zehre yaptığı bu izahın ardından başka millete mensup olan bir müslümanın öldürülmesi durumunda ödenecek olan kefâreti ise şu şekilde açıklamıştır: "*Diyet ödenmesi gereken iki durum ödenmemesi gereken bir durum bulunmaktadır. Şöyle ki; öldürülen kişi müslüman bir toplumda veya müslümanlar ile anlaşmalı olan bir toplum içinde yaşıyorsa bu kişinin ailesine diyet ödenmesi zorunludur. Fakat öldürülen kişi müslüman olmayan ve müslümanlar ile anlaşma içinde olmayan bir topluluktan ise diyet verilmemektedir.*[501] *Bunun nedeni ise düşman olan bir topluma diyet ödeyerek güç kazanmalarına engel olmaktır."*[502]

"*Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir." (*وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَـئاً فَتَـحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهٖ اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ) âyetinde Ebû Zehre, asıl hedefin köle olan bir mü 'mini hürriyetine kavuşturmak olduğunu ifade etmiştir. Yani, Allah Teâlâ katile eziyet etmeyi değil, köleye fayda sağlamayı amaçlamıştır. Müellif, "*Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır."* âyetinde belirtilen, *"*köle azat etme yerine tutulması gereken orucun ramazan ayıyla birleştirilebileceği" yönünde fetva veren bazı fukahânın hata ettiklerini de sözlerine eklemiştir.

Ebû Zehre, diyetin verileceği kimseler konusunda diyetin yalnızca asabeye ödeneceğini düşünmektedir.[503] Vâris bile olsa maktulün eşine dahi diyet verilmemelidir diyen müellif bu görüşünü Hz. Ömer'in uygulaması ile delillendirmiştir.[504] Diyeti ödeyecek kişi ise Ebû Zehre'ye göre katilin asabesi olmalıdır ve bu kimseler diyeti ödemeye güç yetiremiyorlarsa, diyet devlet hazinesinden ödenmelidir.

Ebû Zehre âyette geçen "مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهٖ" ifadesinden diyetin güzellikle verilmesi gerektiğini anlamaktadır. Ayrıca öldürülen kişinin ailesine sorumluluk yüklenmemiş olması, bu kimselerin kaybettiklerinden dolayı çektikleri acıdan dolayıdır.Âyette geçen "اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ" ifadesi, öldürülen kişinin ailesinin diyeti

[501] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1798.

[502] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1801.

[503] Asabe: Ashab-ı ferâiz ile bulunduğu zaman onların paylarından arta kalan kısmı alan ve ashab-ı ferâizle bulunmadığı halde ise terikenin tümünü alan yakın. Erdoğan, *Hukuk Terimleri,* 32.

[504] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1799-1800.

bağışlayabileceğini ifade etmektedir. Ebû Zehre, âyette bağışlamanın "يَصَّدَّقُوا" fiili ile ifade edilmiş olmasının, Allah tarafından istenen bir davranış olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu kelime, yapılacak olan bu bağışın sadaka olacağına da işaret etmektedir.[505]

Bu cezanın hikmetine gelince, müellif bunu insanların "nefsini terbiye etme" olarak açıklamıştır. Cezanın diyet ödenmesi şeklinde verilmiş olması, aileler arasında vukû bulacak muhtemel bir kan davasının engellenmesini ve yapılan hatanın bedelinin ödenmesini amaçlamaktadır. Köle azât etmek ise toplumun kaybettiği bir uzvunu yerine koymak gibidir. Yani köle hürriyete kavuştuğunda, artık toplum için çalışmaya başlar ve toplumun kaybettiği uzvu bu şekilde yerine konmuş olur.

Ebû Zehre "*Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir.*" *(وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ)* âyetinde müslüman olmadığı halde müslümanların arasında yaşayan zımmîlerin ve müslümanlar ile aralarında anlaşma olan bir devlette yaşayan kişilerin kastedildiğini ifade etmiştir. Zehre'ye göre gayr-ı müslîm olan bu kimselere ödenecek olan bu diyet, topluluklar arasında husûmet olmasını engellemeyi amaçlamaktadır.

Âlimlerin bazıları "دِيَةٌ" kelimesinin nekra[506] olarak kullanılmasının, diyet miktarının insanlar tarafından belirlenmesine imkân tanıdığını ifade etmişlerdir. Buna göre kelimenin marife[507] olarak kullanılmış olması, diyetin Allah Rasûlü'nün tayin ettiği miktarla sınırlı kalmak zorunda olmasını gerektirirdi. Ebû Zehre ise bu görüşe katıldığını ifade etmekle birlikte belirlenecek olan bu miktarın, ölen kişinin ten rengine, ırkına, sahip olduğu güce bakılmaksızın belirlenmesi gerektiği konusunda dikkatli olunması uyarısında bulunmuştur.[508]

Ebû Zehre bu açıklamaların ardından, hata ile bir müslümanın veya anlaşmalı olan toplumdan birinin öldürülmesi halinde diyet ödenmesi konusunda

---

[505] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1800.

[506] Nekra: Belirsiz bir nesneyi gösteren, başına harf-i ta'rif almayan ve diğer ma'rife şartlarını taşımayan isimlerdir. M. Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, (İstanbul: M.Ü İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 189.

[507] Marife: Belirli bir nesneyi gösteren isimdir. Çörtü, *Edatlar*, 189.

[508] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1802.

ittifak olduğunu fakat kefâret konusunda farklı görüşler bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisi ise kefâretin vacip olduğunu düşünmektedir. Fakat bir müslüman hata neticesinde zımmî birini öldürürse diyet vermesi vacip olmakla birlikte kefâret ödemesinin vacip olmayacağını ifade etmektedir.

" فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيما" âyetinde köle azat etme imkanı bulamayan kimselerin, bunun yerine iki ay peşpeşe oruç tutmaları emredilmiştir. "Bu süreç boyunca araya hastalık, yolculuk gibi durumlar hariç hiçbir fasıla girmemelidir." diyen Ebû Zehre, Ebû Hanife'nin araya hastalık da girse herhangi bir fasıla söz konusu olduğunda oruca tekrar başlanmalıdır şeklinde verdiği hükmü de aktarmıştır.

İslâm'a göre tevbe eden, günah işlememiş gibidir ve hata ile bir suç işleyen kimsenin günahı olmamalıdır. Fakat âyete göre hata ile bir kimsenin ölümüne sebep olan kişi kefâret ödemek zorundadır. Çelişkili görünen bu hususla ilgili Ebû Zehre, "*Öldürme fiili hata ile bile olsa asıl itibariyle olmaması gereken bir şeydir. Eğer her şeye rağmen böyle bir olay vukû bulduysa, bu kişiye verilecek olan kefâret onun bunu bir daha tekrarlamaması için bir uyarı niteliğindedir."* şeklinde açıklama yapmıştır.[509]

Allah Teâlâ hata ile bir kimsenin hayatını kaybetmesine sebep olanların durumuna açıklık getirdikten sonra, kasıtlı olarak bir müslümanı öldüren kişinin durumuna değinmiştir. Allah Teâlâ *"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." (* وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيما*)* buyurmuştur. Âyete göre öldürme fiilinde önemli olan kasıttır. Öldürmede bu amaç için bir alet kullanılsın ya da kullanılmasın eğer hedef öldürmeye yönelik ise durum aynıdır. Mü'min bir kimseyi kasıtlı olarak öldüren kimsenin ebedi olarak cehennemde kalacak olmasının sebebi Ebû Zehre'ye göre bu kimselerin bu işi hafife almaları, tevbe etmemeleri, hatta öldürmeyi mübah görmeleridir.

" وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيما" âyetinde ise Allah katile verilecek olan cezayı bildirmiştir. Ebû Zehre'ye göre âyette ikisi manevi, biri maddi olmak üzere üç farklı ceza bulunmaktadır. Allah'ın rahmetinden kovulma anlamına gelen lânet

[509] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 1803.

ve Allah'ın gazap etmesi cezanın mânevi boyutudur. Cezanın maddi yönü ise " وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيما" ifadesiyle bildirilen, cehennemde hazırlanmış olan can yakıcı azaptır.[510] Bu azap ise dünyada kısas, ahirette ise yakıcı ateştir.

Âlimlerin bazıları kasıtlı olarak birini öldüren kişinin tevbesinin hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini savunmuşlarsa da Ebû Zehre bu görüşe karşı çıkmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere haksız yere bir kimsenin hayatına kasteden kişi için Allah Teâlâ, can yakıcı bir azap hazırladığını bildirmiştir. Ebû Zehre ise bu azabın ahirette yakıcı bir ateş olduğunu dünyada ise kısas olduğunu ifade etmiştir. Kısas, "kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçunun fâilinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fıkıhtaki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını" ifade eder. [511] Allah Teâlâ kısas konusunda şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadındır. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."

"Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız."[512]

Ebû Zehre âyetin tefsirine başlamadan önce cahiliye dönemi uygulamasından bahsederek konuya giriş yapmıştır. Buna göre, cahiliye döneminde adam öldürmenin belli başlı ve âdil bir cezası bulunmamaktaydı. Güçlü olan zayıf olanı cezalandırıyor, zayıf olan hakkını savunmaktan aciz kalıyordu. Böyle bir dönemde Allah, kısas uygulaması ile suçu işleyenin sorumlu

[510] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 1805.

[511] Şamil Dağcı, "Kısas", DİA, 25: 488.

[512] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (178) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara 2/178-179).

olduğunu, cezayı çekecek olanın kendisi olduğunu, zengin fakir, güçlü zayıf demeden herkesin Allah karşısında eşit olduğunu göstermiştir. [513]

Ebû Zehre "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَىٰ" âyetinde "كُتِبَ" fiilinin farz kılındı anlamına geldiğini, bu farziyetin tüm İslâm toplumuna ait olduğunu ifade etmiştir. Hâkim tarafından bir cinâyete hükmedildiği zaman öldürülen kişinin yakınları yani kan sahipleri kanı talep etme veya katili affetme yetkisine sahiptirler. Eğer bir kişinin haksız yere adam öldürdüğüne hükmedilirse ona verilecek olan kısas cezasını uygulamak ise tüm ümmetin üzerine düşen bir sorumluluk olmaktadır. Müellif verilen bu kısas cezasını, işlenen suç ile orantılı, caydırıcı ve adaletin gereği olarak uygulanması gereken bir ceza olarak nitelendirmiştir.[514]

"اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى" âyetiyle Allah Teâlâ, kısas cezasını ayrıntıları ile açıklamıştır. Âyete göre hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı da kadın cezalandırılır. Dönemin Arap geleneğinde ise eğer suçu işleyen zengin ve güçlü ise yerine başka biri cezalandırıldı. Fakat suçu işleyen bir köle ise o zaman suçunun cezasını mutlaka çekerdi.

Allah Teâlâ âyette kişileri kadın, erkek, hür, köle olarak ayırmıştır. Bu üslup Zehre'ye göre insanların vasıflarının önemli olmadığını aksine kişi olarak herkesin eşit olduklarını göstermektedir. Âyet, aynı zamanda cahiliye döneminin yaygın âdeti olan, bir kişinin suçunu tüm kabileye nisbet etme yanlışını da reddetmektedir.

Muhammed Ebû Zehre yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra âyetin muhtevası ile ilgili şu üç soruya cevap vermiştir:

1. Müslüman ile bir gayri müslimin kanı eşit midir?

Muhammed Ebû Zehre bu konuda âlimlerin görüşlerini aktarmış fakat kendisi farklı bir beyanda bulunmamıştır. Şöyle ki, âlimlerin bir kısmı "Kâfire karşılık müslüman öldürülmez." hadisine dayanarak[515] öldürülen kâfire karşı Müslümana kısas uygulanmaz şeklinde hüküm beyan ederken, Ebu Hanife ve Sevri gibi bazı âlimler ise bu kişiye karşı kısas uygulanmalıdır hükmünü vermişlerdir. Gerekçe olarak ise, Müslüman ile gayri müslim arasında yapılan anlaşmalar gereği, "eğer gayrı müslimin hakkı alınmaz ise ona zulmedilmiş, bu

[513] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 531.
[514] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1: 531.
[515] "لا يقتل مسلم بكافر" Buhârî, Diyât, 32.

akit ihlâl edilmiş olur, nitekim hırsızlık yapan bir gayr-ı müslimin eli de bu anlaşma gereği kesilmelidir.” demişlerdir.

2. Hür olan kişi bir köleyi öldürdüğünde durumu ne olacaktır?

Her ne kadar kölenin, değeri olan bir mal olarak kabul edildiği, bundan dolayı hür bir insanın ona eşit olmadığı için kısas uygulanmayacağını savunanlar var ise de, Ahmet b. Hanbel gibi bazı âlimler Hz. Peygamber’den nakledilen “ من قتل عبده قتلناه” hadisine dayanarak kısas uygulanması gerektiğini savunmuşlardır.[516] Ebû Zehre de bu görüşü daha isabetli görmüştür. Ebû Zehre’ye göre Peygamber (sav) kölelerine ikram eden biriydi. Ayrıca İslâm dininde asıl olan kişilerin eşitliğidir. Bundan dolayı köle efendisini, efendi olan da kölesini öldürür ise onlara kısas uygulanır.[517]

3. Bir topluluk tek kişiyi öldürürse durumları ne olur?

Çoğunluğun görüşüne göre bu suça iştirak eden kişilerin her birine kısas cezası uygulanır. Çünkü onların her biri öldürmek niyetiyle harekete geçmiş ve birbirlerine yardım etmişlerdir. Sahabeden de bu yönde uygulama yapıldığına dair rivâyetler bulunmaktadır.[518]

Muhammed Ebû Zehre yukarıdaki hususlara değindikten sonra “*Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir.” (*فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ) âyetinde geçen “affetmek” anlamına gelen “ufiye” (عُفِيَ) fiili için ayrı bir başlık açarak konuyu incelemiştir. Buna göre:

Allah Teâlâ bu âyetle Müslümanların kardeşlik bağları zedelenmesin, aralarında hoşgörü daim olsun diye affetmeyi teşvik etmiştir. Ebû Zehre affetme izninin nasıl bir nimet ve lütûf olduğunu verdiği örnek üzerinden şu sözlerle anlatmıştır: “*Bir baba düşünün ki bu babanın bir evladı diğerinin canına kıymış olsun. Zaten bir evladını kaybeden baba kısas uygulanması durumunda iki evladını birden kaybetmiş olacaktır. İşte bu durumda hak sahibine bağışlanan izin yetkisi bir rahmete dönüşecektir.”*

Âyet-i kerime affa izin vermekle beraber bu günahı karşılıksız bırakmamış, bir diyet ödenmesini de şart koşmuştur. Ebû Zehre’ye göre âyet

[516] Ebû Davud, er-Ruhsat fî terki’l ğasl, 129.
[517] Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr,* 1: 534.
[518] Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr,* 1: 535.

bunun delilidir. Ayrıca Hz. Peygamber'den bu yönde gelen nakiller de mevcuttur.[519]

Ebû Zehre'ye göre "فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ" âyetinde Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağını korumak için affetmeye teşvik vardır. Ayrıca kısasta affetme yetkisi maktulün birinci derece yakınının hakkıdır. Bu yakınlardan biri affederse kısas ortadan kalkmaktadır. Buna ilaveten Zehre'ye göre عُفِيَ fiilinin meçhul sigada kullanılmış olmasından affın, Allah tarafından istenilen bir şey olduğu anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ, kişi affedildikten sonra "*...ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir." (*فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ) buyurarak diyetin güzellikle verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ebû Zehre, bu nezaketin öldürülen kişinin ailesinde olmasının güzel bir haslet olacağını fakat katilin ailesinde de nezaketin zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Zehre'ye göre âyetin sıralamasına bakıldığında affedildikten sonra ödenen diyet kısasın karşılığı olarak görülmektedir.

"*Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir." (*ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ) âyetinde bu büyük suçu işleyen kişiye karşı gösterilen merhamet hatırlatılma olmakla birlikte bu affın yeni bir hataya kapı açmaması gerektiği Ebû Zehre tarafından özellikle belirtilmiştir. Ebû Zehre'ye göre kişi bundan ders almalı haddi aşmamaya özen göstermelidir. Allah Teâlâ bunu hatırlatmak için " فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ"buyurmuştur.

Muhammed Ebû Zehre katili affetme konusunda yetkinin, mağdurun ailesinin hakkı olduğunu savunmuştur. Ona göre böylesine toplumu etkileyen kötü bir fiili, ancak ondan en üst düzeyde etkilenen kişilerin affetmeye yetkileri olmalıdır.[520]

Muhammed Ebû Zehre *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı." (*وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا أُوْلِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) âyetinde kısasın sadece öldürme anlamında kullanılmadığını; bunun yanında yaralanma, darp etme gibi suçların da kısas kapsamına girdiğini ifade etmiştir. Ayrıca *"bu kadar kısa bir cümle ile bu kadar geniş manalar ihtiva etmesi Allah'ın kelamının özelliğidir.*

[519] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 536.
[520] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 538.

Araplar "Öldürmeyi en iyi yok eden şey yine öldürmedir" demişler Allah ise kısasta sizin hayat vardır buyurmuştur." diyerek Allah kelamının i'cazına işaret etmiştir. [521]

B. Hırsızlık Suçu ve Cezası

Hırsızlık, kaynaklarda bir kimsenin malını gizlice ve hile ile almak, kendisinde hak şüphesi bulunmayan, muhafaza edilen bir maldan belli bir miktarını âkil ve bâliğ bir kimsenin gizlice alması[522] şeklinde tanımlanmaktadır.

Hırsızlık, bireylerin ve toplumların güven ve huzur içinde yaşamalarına engel olan en önemli sebeplerden biridir. Dinler ve kanunlar, toplum içinde güven ortamı oluşturmak için bu davranışı suç kabul etmiş, engellemek için de pek çok müeyyide uygulamıştır. Örneğin eski İran'da, Sümerler'de ve Hammurabi kanunlarında çalınan malın birkaç katının ödenmesinden, hırsızın öldürülmesine kadar pek çok ceza çeşidi vardır. Yahudiliğin temel ilkelerini oluşturan on emirden biri de "çalmayacaksın" emridir. Eski Türk hukukunda çalınan malın daha fazlasının ödenmesi, ikinci defa hırsızlık yapanın öldürülmesi bilinen bazı uygulamalardır. Cahiliye dönemi olarak adlandırılan Hz. Peygamber öncesi Arap toplumunda da hırsızlık suçuna karşı çeşitli önlemler alındığı, hatta el kesme cezasının dahi uygulandığı bilinmektedir.[523]

Suçları nedenleri ile birlikte değerlendirerek öncelikle suça götüren sebepleri ortadan kaldırmayı hedefleyen İslâm dini, toplumsal dengeyi bozucu bir davranış olan hırsızlık fiilini, suç-günah olarak nitelemiş ve hırsızlık suçu için köklü önlemler almıştır. Toplumda düzen ve huzurun tesisi için öncelikle kişileri hırsızlığa sürükleyebilecek açlık ve yoksulluğu gidermek ve toplumsal dengeyi sağlayabilmek için sadaka ve zekât gibi yoksulları gözetmeyi emreden mâli yükümlülükler getirmiştir. Bu tedbirlere rağmen hırsızlık suçunu işleyenlere uygulanacak ceza da Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilmiştir. Muhammed Ebû Zehre'ye göre bu cezalar toplumdaki suçların ilacıdır. Yaptırımların

[521] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 1: 539.
[522] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 198.
[523] Ali Bardakoğlu, Hırsızlık, DİA, 17: 384-385.

uygulanmasındaki amaç sadece ceza vermek değil aynı zamanda toplumu ifsat edenlerin korkutulmasıdır.[524]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Hırsızlık edenlerin –ister erkek ister kadın olsun-işledikleri suça karşılık Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin. Allah sonsuz kudret ve hikmet sahibidir."

"Ama kim de yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder de kendisini düzeltirse, elbette Allah onun tövbesini kabul edecektir. Çünkü Allah çok bağışlayıcı çok merhametlidir."[525]

Buna göre Allah Teâlâ, hırsızlık yapan kişinin erkek ya da kadın fark etmeksizin ellerinin kesilmesini emretmiş, bu suçun ortadan kalkması için ciddi bir yaptırım ortaya koymuştur. Fakat Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde uygulanmış olan böylesi ağır bir cezasının gerçekleşmesi için İslâm hukukuna göre çeşitli şartlar öne sürülmüştür: "*Hırsızlık suçunun oluşum şartlarıyla ilgili belki de en derinlemesine fıkhi tartışmalar, çalınan malda aranan vasıflar hakkında yoğunlaşır. Hukuki tanımlarında ve ayrıntıda farklı görüşte olsalar da fakîhler çalınan malın menkul, mütekavvim ve korunan bir mal olması ve belli bir değerin üzerinde bulunması şartları üzerinde ısrarla durmuşlardır."*[526]

Diyanet İslâm Ansiklopedisi "Hırsızlık" maddesinden aktarılan bu özet bilgilerden hareketle, had cezasının uygulanması için aranan şartlar; çalınan malın cinsi, miktarı, çalan kişinin durumu vb. durumlara göre değişmektedir.

Muhammed Ebû Zehre âyetleri tefsir etmeden önce âyetlerin toplumsal boyutunu ele almış ve şöyle demiştir: "*Cezalar hedeflenen faziletli bir toplumu oluşturmakta tek başına yeterli değildir. Toplumu oluşturabilmek için nefisleri takva ile terbiye etmeli, fazilete ulaştıracak vesileleri talep etmelidir. Bilinmelidir ki dünyada verilen ceza ahirettekine nisbet ile hafiftir. Allah Teâlâ cana karşı yapılan saldırıların hükmünü açıkladıktan sonra mala karşı yapılan saldırı olan hırsızlık de fiilini açıklamıştır. Daha sonra ise bu iki cezanın da sonunu takva emri ile birleştirmiştir. Kalplere takvayı yerleştirmek sûretiyle suçların kökünü*

---

[524] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2129.

[525] وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (38) فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (Mâide 5/38-39).

[526] Bardakoğlu, Hırsızlık, DİA, 17: 386.

kazımak toplumlar için ıslah yollarının ilkidir. Kur'ân sadece hükümler koyan bir kanun kitabı değildir. Aksine sırat-ı müstakime ileten hidâyet ve irşat kitabıdır. Yüce Allah'ın cezaları zikretmesi ise toplumdaki suçları tedavi etmek içindir."[527]

Muhammed Ebû Zehre, haddi gerektirecek malın cinsi hakkında kendi görüşünü belirtmeksizin âlimlerin görüşlerini zikretmekle yetinmiştir. Buna göre çalınan malın korunacak derecede kıymetli bir mal olması, yani bir diğer ifadeyle; kıymetsiz olmaması gerekir. Biriktirilmesi mümkün olmayan yiyecek vs. gibi malların çalınmasında ise İmam-ı Âzam, İmam Mâlik ve Sevri'nin had cezası uygulanmayacağına, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in ise hırsızın elinin kesilmesi gerektiğine dair görüşlerini beyan etmiştir.[528]

Haddi gerektirecek malın cinsine dair bu bilgiler aktarıldıktan sonra konuyla alakalı bir diğer husus ise, hangi fiilin hırsızlık kabul edileceğinin tespit edilmesidir. Yapılan bir fiile hırsızlık denilebilmesi için o fiilin iki şartı içermesi gerekir. Bu şartlardan ilki; çalınan malın az veya çok toplum tarafından değer verilen bir mal olması, ikincisi ise bu malın korunan, muhafaza altına alınan bir mal olmasıdır.[529] Buradan hareketle, herhangi bir değere sahip olmayan, korunmaya değer görülmeyen bir malın alınması hırsızlık sayılmamıştır.

Had cezasını gerektirecek hırsızlık için aranan şartlardan bir diğeri ise; çalınan malın belli bir miktara ulaşmış olmasıdır. Fakat bu miktarda İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun nedeni Allah Teâlâ'nın miktarı belirtmeyip yalnızca suçu ve cezayı zikretmiş olmasıdır.

Her ne kadar miktarda ihtilaf edilmiş olsa bile fakîhler arasındaki genel görüş ¼ dinar veya üç dirhemden aşağı bir miktardaki hırsızlık için had cezası öngörülmemiş olmasıdır.[530] Hanefî âlimler bu miktara on dirhem veya bir dinar, İmam Şafi ¼ dinar, İmam Malik üç dirhem demiştir.[531]

Muhammed Ebû Zehre'ye göre had cezasını gerektirecek miktar hakkındaki ihtilafın nedeni, Hz. Aişe ve İbn Mes'ud'dan gelen rivâyetlerin

[527] Ebû Zehre, *Zehratü't Tefâsîr,* 4: 2167, 2168.
[528] Serahsi, *Mebsût*, 9: 226.
[529] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Zehraveyn Yayınları), ty. 3: 236.
[530] Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, 3: 237.
[531] Serahsi, *Mebsût*, 9: 231, 232; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4: 2176.

birbirleriyle çelişmesidir.[532] Şöyle ki; Hz. Aişe'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber'in, çalınan bir kalkan neticesinde hırsızın elini kestirdiği ve söz konusu kalkanın değerinin de dörtte bir dinar miktarında olduğu rivâyet edilmektedir.[533] İbn Mes'ud ise değeri bir dinar veya on dirhemden daha az olan metaların çalınması durumunda el kesme cezasının uygulanmayacağını söylemiştir.[534]

Muhammed Ebû Zehre, mezkûr rivâyetler arasındaki tearuzun, çalınan söz konusu kalkanın değerinin farklılığından kaynaklanan ihtiyatlı bir tercih olduğuna işaret etmektedir.[535]

El kesme cezası ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, hırsızlık yapan kişinin durumudur. Buna göre; hırsızlık yapanın maddi durumu, içinde bulunduğu şartlar, hırsızlık sayısı ve hırsızlık yapan kişinin tevbe etmesinin had cezasının tatbikine etkisi âlimler tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Muhammed Ebû Zehre de ilgili âyetlerin tefsirinde bu hususlardan bazılarına değinmiştir.

Muhammed Ebû Zehre, hırsızlığın bir fiil değil sıfat olduğu görüşünü aktarmış ve kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; hırsızlık tekrarlanmadığı müddetçe el kesme cezası uygulanmaz. Çünkü bir defa cömertlik yapana 'cömert', bir kere yalan söyleyene de 'yalancı' denmediği gibi, tekrarlamadığı müddetçe bir defa hırsızlık yapan kişi de hırsız olmaz ve ona el kesme cezası uygulanmaz. Nitekim Hz. Ömer, hırsızlık yapan bir gencin elinin kesilmesine hükmettiğinde gencin annesinin, oğlunun ilk defa hırsızlık yaptığını söylemesi üzerine, genci affetmiştir.[536]

Had uygulanacak el ise sağ eldir. Bunun delili ise, İbn Mes'ud'un mushafında "فاقطعوا ايمانهما" yazıyor olmasıdır.[537]

Hakkında ihtilaf edilen konulardan biri de tevbe eden kişinin elinin kesilip kesilmeyeceğidir. Ebû Hanife ve İmam Mâlik, tevbenin had cezasını

---

[532] Ebû Zehre, *Zehratü't Tefâsîr,* 4: 2176.

[533] "أَنَّ يَدَ السَّارِقِ لَمْ تُقْطَعْ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا فِي ثَمَنِ مِجَنٍّ حَجَفَةٍ أَوْ تُرْسٍ" Buhârî, Hudud, 14.

[534] "لَا قَطْعَ إِلَّا فِي دِينَارٍ، أَوْ عَشَرَةِ دَرَاهِمَ" Tirmizi, Hudud, 16.

[535] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2176.

[536] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2178.

[537] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili, 9:* 238; *Tefsîru Nesefi MeDâriku't-Tenzil ve Hakaiku'-Te'vil,* (Dımaşk; Dâru İbn-i Kesir 1460/1999) 1: 445.

düşürmeyeceğini söylemiştir. Çünkü had cezası tevbe eden ve etmeyen herkesi kapsar. Buna göre tevbe, hadden sonra gelir. Fakat İmam Şafi ve Hanbeliler tevbe eden kişiye had cezası uygulanmayacağını savunmuşlardır. Elmalılı Hamdi Yazır bu konuda tevbenin el kesildikten sonra olacağını ve bu kişilerin ahirette ceza görmeyeceklerini ifade etmiştir.[538] Muhammed Ebû Zehre ise eserinde imamların görüşlerini ve delillerini zikrettikten sonra kendisine uygun gelen görüşün, Ebû Hanife'nin görüşü olduğunu ifade etmiştir.[539]

Konuyla alakalı bir diğer husus da elin kesilme miktardır. Bu konuda da çeşitli ihtilaflar mevcuttur. Bir kısım âlimler sağ elin bilekten kesileceğini söylerken –ki sünnette uygulama bu şekildedir- Hariciler elin omuzdan itibaren kesileceğine hükmetmişlerdir. Bazıları ise elin parmaklardan kesileceği kanaatindirler.[540] Ebû Zehre eserinde bu konuya dair herhangi bir görüş belirtmemiştir.

Muhammed Ebû Zehre, hırsızlık suçunun cezasını farklı bakış açıları ile anlattıktan sonra had cezasının uygulanmayacağı alanları da belirtmiştir. Bunlardan biri, Beytü'l mal'den hırsızlık yapılması durumudur. Şöyle ki; âlimlerin çoğuna göre beytül-mal'den mal çalan eğer müslüman bir kimse ise had cezası uygulanmaz. Çünkü Beytü'l-mal'de halkın da hakkı vardır. Dolayısıyla hırsızlık yapan kimsenin de bu malda hakkı söz konusu olduğu için ona had cezası uygulanmaz. Fakat bir kısım âlim, Beytül-mâl'deki mallar Allah'a aittir. Allah'a ait olana hürmet gerekir. Haddin uygulanmaması ise suça izin vermek anlamına gelir ki, bundan dolayı haddin uygulanmaması caiz değildir." demişlerdir. Ebû Zehre de bu görüşe katılmış, bu görüşün tercihe şayan olduğunu ifade etmiştir.[541]

Had uygulanmayacak diğer bir durum ise, hırsız ile mağdur arasında bağlantının bulunduğu durumlardır. Bunlar; usûl-furû, eşler, aralarında ortaklık bulunan kimseler ve akrabalardır.

Ebû Zehre, yukarıda geçen had uygulanmayacak durumları açıklamış daha sonra had uygulanmayan kişinin tamamen cezasız kalmaması gerektiğini, bundan dolayı bu suçu işleyen kişiye farklı fakat ağır bir cezanın uygulanması gerektiğini

[538] Yazır, *Hak dini Kur'ân Dili,* 3: 239.
[539] Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2179.
[540] Serahsi, *Mebsût,* 9: 226.
[541] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2173.

ifade etmiştir. Çünkü ona göre; hırsızlık yapana herhangi bir yaptırımda bulunmamak, yapılan fiile izin verildiği anlamına gelmektedir, bu nedenle de ona mutlaka bir ceza verilmelidir.[542]

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Ebû Zehre hırsızlık suçu ve bunun cezası ile ilgili âyetleri tefsir ederken evvela suçun tanımını ve bu suçtan dolayı verilecek cezayı tanımlamaya gayret etmiş ve hangi hırsızlığın el kesme cezasını gerektirdiğini tartışmıştır. Konuyla ilgili rivâyetleri değerlendirmiş, cezayı kesbeden çalıntı malın miktarıyla ilgili rivâyetlerdeki zahiri tearuzu yorumlayarak konuyu vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca müellif, Hz. Ömer'in (r.a.) uygulamasından hareketle el kesme cezasını gerektirecek suçta birden fazla kez tekrarlanmış olma şartının gerekli olduğunu düşünmektedir. Son olarak haddin uygulanmadığı hırsızlık suçlarında had uygulanmasa da bir ceza verilmesi gerektiğini, verilecek bu cezanın da caydırıcı nitelikte olması gerektiğini savunmaktır.

C. Sarhoş Edici İçecekler İçme Suçu ve Cezası

İçki, şarap, alkol kavramları; sarhoş edici özelliği bulunan içecekleri tanımlamak için kullanılan genel bir kullanım şeklidir. Bu kavramların karşılığı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de "hamr" kelimesi kullanılmış olup, üzümden elde edilen sarhoş edici içecek olarak tanımlanmıştır.[543]

Alkollü içeceklerin kullanımı insanlık tarihinin çok eski zamanlarına kadar ulaşır. Bunun nedeni içkinin özünde mayalanmanın olmasıdır. Hatta bu içeceklerin kullanımını Hz. Âdem dönemine kadar götürenler bile mevcuttur.[544]

Tarih boyunca kullanılan bu içeceğin İslâm dininde yasaklanması ise tedrici bir şekilde, yani aşamalar halinde gerçekleşmiştir. Ebû Zehre Kur'ân-ı Kerîm'de içkiden özel olarak bahseden ilk âyetin Nahl sûresi 67. Âyet olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra sırasıyla Bakara Sûresi 219. âyet, Nisâ Sûresi 43. âyet ve son olarak da Mâide Sûresi 90. âyetler nâzil olmuştur:

---

[542] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 4: 2184, 85.
[543] İbn Manzur, *Lisânu'l'Arab,* 4: 255.
[544] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "İçki", DİA, 21: 456.

"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır."[545]

"*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*[546]

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."[547]

"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."[548]

Ebû Zehre'nin ifadesine göre Kur'ân-ı Kerîm'de Nahl sûresi 67. âyet içkiden müstakil olarak bahseden ilk âyettir. Bu konuda inen son âyet ise Mâide sûresi 90. âyettir. Fakat diğer iki âyetin sıralaması hakkında ihtilaf mevcuttur. Şöyle ki; ulemânın çoğunluğu Bakara sûresi 219. âyetin Nisâ sûresi 43. âyetten sonra nâzil olduğunu söylemişlerdir. Fakat Muhammed Abduh, Reşit Rıza gibi son dönem âlimleri ise bunun tam tersini savunmuşlardır. Gerekçe olarak da *"Bir şeyin haram olması için onda bulunan zararın faydadan daha fazla olması gerekmektedir. Bu âyette de buna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla bu âyette haramlığa işaret vardır. Fakat Nisâ sûresi 43. âyette ise kesin bir haramlık değil geçici bir illet olan namaz vaktinde içki içilmesinin yasak olmasından*

---

545 وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَرِزْقاً حَسَناً ۗ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (Nahl 16/67).

546 يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ۗ وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (Bakara 2/219).

547 يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُباً اِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا ۗ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ ۗ اِنَّ اللهَ كَانَ عَفُواً غَفُورا (Nisâ 4/43).

548 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (Mâide 5/90).

bahsedilmiştir" demişlerdir.[549] Muhammed Ebû Zehre de bu görüşü benimseyerek yukarıda verdiği âyetlerin nüzûl sıralamasını buna göre yapmıştır.

Ebû Zehre, *"Görüldüğü üzere içki yasağının zikredildiği âyetlerde aynı zamanda kumar, falcılık, infâk edilecek mallar, putlara tapınma gibi hususlar da beraberinde zikredilmiştir. Bu sayılanlar özleri itibariyle bir toplumu yıkacak kadar etkisi büyük olan unsurlardır. Bunların yasaklanması toplumu düzeltmeye yönelik bir uygulamadır. Aynı zamanda toplumu yakınlığa, samimiyete ve hayırda yarışmaya yönlendirmeyi, günah ve kötülükte yardımlaşmaya engel olmayı hedeflemektedir*." diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.[550]

İçki, geçmişten beri insanoğlu tarafından kullanılan, zararları akıl ile idrak edilebilecek derecede tehlikeli olan bir maddedir. İçki kullanımı aklı ve irâdeyi kullanmayı engeller ve bedensel zararlarının yanında psikolojik zararları da mevcuttur. Muhammed Ebû Zehre de, içkinin sadece kullanan kişiye değil aynı zamanda nesline de zarar verdiğini söylemiş, bu kimselerin neslinin bedenen ve aklen daha zayıf olduğunu, bunalıma girmeye daha elverişli olduklarını ifade etmiştir.[551]

İslâm ise özü itibariyle güvenilir ve düzenli bir toplumu hedefler. İçki, kumar gibi toplumu ifsat etmeye yönelik olan unsurlar ise bu hedefin önündeki en büyük engellerdir. İşte Allah Teâlâ, ideal topluma ulaşmak için alkol kullanımını adım adım yasaklamıştır. Fıkıh usûlünde tedricilik denilen bu alıştırma yöntemi ile toplum, içki alışkanlığından kurtarılmıştır.

Allah Teâlâ ilk aşamada, içkiye atıfta bulunarak dikkatleri üzerine çekmiş fakat bir hüküm beyan etmemiştir. Muhammed Ebû Zehre Nahl sûresi 67. âyetten içkinin mübah olduğunu anlayanlar varsa da Allah mübah olan bir konuda hüküm beyan etmez diyerek bu iddiayı reddetmiş, bunların kimler olduğuna dair açıklama yapmamıştır.[552] İkinci aşama olarak sarhoş bir haldeyken namaza yaklaşmayı yasaklamış, içkinin kullanımını belli zaman aralıklarına sıkıştırılmasını sağlamıştır. Ebû Zehre de bu yasakta haramlığa dair bir işaret

[549] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 699.
[550] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 295.
[551] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 706.
[552] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 2: 699.

vardır. Zehre'nin bu düşüncesinin gerekçesi ise mezkur âyette alkol kullanımının namaz vaktinde yasaklanmış olmasıdır.[553]

İkinci aşama olan Nisâ sûresi 43. âyet sarhoş halde iken namaza yaklaşmayı men etmektedir. Nisâ sûresi 43. âyetteki "*Sarhoş haldeyken namaza yaklaşmayın*." (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى) emri müfessirler tarafından iki şekilde tefsir edilmiştir:

1. görüş: Âyet "sarhoş halde iken namaza yaklaşmayın." anlamına gelmektedir.

2. görüş: Âyet "sarhoş halde iken namaz kılınan yere, yani mescide yaklaşmayın." anlamına gelmektedir.

Ebû Zehre ise isabetli olan görüşün "sarhoş halde iken namaza yaklaşmayın" olduğunu ifade etmiştir.[554] Zehre'ye göre âyetteki amaç, içki kullanımını belli zaman aralıklarına sıkıştırarak farkındalık sağlamaktır. İçkinin yasaklanmasının son aşaması ise *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."* âyeti ile olmuş, Allah Teâlâ içkiyi bu âyetle tamamıyla yasaklamıştır.

Yukarıda geçtiği üzere âyette içki kavramı "*الْخَمْر*" kelimesi ile ifade edilmiştir. Öyleyse haramlık hamra özel midir yoksa bira, likör gibi diğer alkollü içecekleri de kapsar mı sorusuna ise Muhammed Ebû Zehre "*Şarap nas ile diğer sarhoş ediciler kıyas yoluyla haram kılınmıştır"* diyerek İmam-ı Âzam ile aynı görüş doğrultusunda cevap vermiştir.[555] Daha sonra fakîhlerin çoğunluğunun "خمر" kelimesinin bütün sarhoş edicileri kapsadığını, bunu da kelimenin ihtiva ettiği anlama dayanarak yaptıklarını da sözlerine eklemiştir.[556]

Ebû Zehre'nin tefsirinde değindiği bir diğer husus ise Bakara sûresi 219. âyette geçen "yarar" *(وَمَنَافِعُ لِلنَّاس)* kavramıdır. İçki kullanımının ne yararı olabilir sorusuna müellif şu şekilde cevap vermiştir: "*Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ faydası var demeseydi ben bir faydası olduğunu düşünmezdim"*[557]

---

[553] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 698.
[554] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1690.
[555] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 700.
[556] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 700.
[557] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 702.

Muhammed Ebû Zehre, tüm bu izahların ardından alkollü içeceklerin toplumu yıkıcı etkisine değinmiştir. Ona göre içki kullanımın yaygınlaştığı toplumlarda haramlar çoğalır, vicdanlar işlevini yerine getiremez hale gelir. İçki kullanımının toplumdaki olumsuz etkileri üzerinde durduktan sonra "*Ben insanların doğruya karşı nasıl olur da dalaleti tercih ettiklerine şaşıyorum. Onlar, doğruluğa karşılık nasıl da gafleti seçiyorlar*" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.[558]

Sonuç olarak müellif sarhoş edici içeceklerin tüketimi konusundaki âyetleri klasik tefsirlerdeki metoda benzer şekilde ele almış, konuyla alakalı âyetlerin tedriciliğine dikkat çekmiş, böylesi bir alışkanlığın aşama aşama yasaklandığını ifade etmiştir. Alkolün toplum için nasıl bir felaket olduğuna özellikle temas etmiştir.

D. Zina Suçu ve Cezası

Zina "meşrû olmayan cinsel ilişki" olarak tanımlanmaktadır.[559] Zina, bir toplumun bozulmasının en temel sebeplerindendir. Allah Teâlâ, zina suçunu büyük günahlardan saymış ve engellenmesi için bazı yaptırımlarda bulunmuştur. Ebû Zehre ise zinayı toplumu öldürücü bir suç olarak nitelemiş, Allah Teâlâ'nın insan öldürmek ile zinayı beraber zikretmiş olmasını da buna bağlamıştır.[560]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."

"İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."[561]

---

[558] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 2: 702.

[559] İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, 14: 359; Hüseyin Esen, "Zina", DİA, 44: 440.

[560] وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا (31) وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا ۖ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا (32) وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ ۖ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا (İsra17/31-33).

[561] وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ ۖ فَإِن شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (15) وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا ۖ فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا (16) (Nisâ 4/15-16).

Muahmmed Ebû Zehre "*Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.*" âyetinde Allah Teâlâ'nın zina suçunu işleyen kadının durumunu açıkladığını ifade etmektedir. Âyette zina eden kadına hem tek başına verilecek bir cezadan hem de zina ettiği erkek ile birlikte verilecek olan bir cezadan bahsedilmektedir.

Kadına tek başına verilecek olan ceza, onun ev hapsine alınmasıdır. Ebû Zehre, kadına verilecek olan bu cezanın hapis olarak algılanmaması gerektiğini aksine verilecek cezanın kadını koruma ve himaye etme vazifesini üstlendiğini ifade etmiştir.[562] Ebû Zehre, bu sonuca Ragıp el-Isfahani'nin "امساك " kelimesine "bir şeyi tutmak, korumak" açıklamasını ve kelimenin Bakara sûresi 229, Hac 65 gibi âyetlerdeki kullanımlarını esas alarak varmıştır.[563]

Muhammed Ebû Zehre, ayrıca Nisâ sûresi 15 ve 16. âyetlerinde üç meseleye dikkat çekmektedir:

1. Kadına ev gözetimi cezası verilmeden önce dört kişinin şahitlik etmiş olması gereklidir.

2. Allah Teâlâ, Nisâ sûresinde kadın ve erkeğe verilecek olan cezayı mücmel olarak bırakmış, Nûr sûresinde konuya açıklık getirmiştir.

3. Âyetlerde, tevbenin cezayı düşürdüğü, kişi tevbe etmezse cezanın uygulanacağı ifade edilmektedir. Müellif bu açıklaması ile Hanbeli, Şâfiî ve Zâhiriler ile aynı görüşü benimsemiştir.[564]

يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً âyetinde geçen "Allah'ın göstereceği yol" Ebû Zehre'ye göre evliliktir. Yani حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً âyeti " bu kadınlar ölünceye veya evleninceye kadar" anlamına gelmektedir.

Ebû Zehre zina eden kadına verilecek ceza hakkında yaptığı açıklamaların ardından bu suçu işleyen kadın ve erkeğin her ikisine de verilecek olan celde cezası hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Celde cezası ise Nûr sûresinde belirtilmiştir:

---

[562] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1610-1611.

[563] اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِّ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍّ Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Bakara 2/229); وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ "Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur." (Hac 22/65).

[564] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5140.

"*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü'minlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun."*

"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır."[565]

Mezkûr âyetlerde önce zina eden kadın, daha sonra zina eden erkek zikredilmiştir. Ebû Zehre bazı müfessirlerin bunun sebebini kadının şehvetinin erkekten daha çok olması olarak açıkladıklarını fakat kadının önce zikredilmesi nedeninin, kadının naif bir yaratılışı olduğu için ceza uygulamada merhametli davranılmasını ve affedilmesini engellemek olduğunu ifade etmiştir. Ebû Zehre zâni ve zâniye kelimelerinin zina eden kişilere verilen bir vasıf olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu kavram zinayı alışkanlık haline getirenler için kullanılır. Zinaya şahitlik eden dört erkek bulunması ve bunun şart koşulması bu durumun aleni olduğunun göstergesidir. Ayrıca Ebû Zehre'ye göre *cilde vurulması* tabiri ise onun herhangi bir elbise üzerinden olmayacağını ve dövme aletinin pamuk gibi hafif bir malzemeden yapılmış olmaması gerektiğini göstermektedir. Bu durum ise cezanın caydırıcılığına dikkat edilmesi gerektiğinin göstergesidir.[566]

Ebû Zehre, *"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."*[567] âyetinde belirtildiği üzere, zina eden kadın evde gözetim altına alınarak cezalandırılırken neden erkek için böyle bir müeyyidede bulunulmamıştır sorusuna ise, "*erkeğe sürgüne gönderilerek nefsini temizleme, tevbe etme imkânı verilmiştir"* şeklinde cevap vermiştir. Erkeğin sürgüne gönderilmesi ise onun çalışmak ve maişetini kazanmak zorunda olmasından kaynaklanmaktadır.[568]

---

[565] اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ . اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (Nûr 24/1-3).

[566] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5138-5139.

[567] Nisa 4/15.

[568] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3: 1611.

Muhammed Ebû Zehre yaptığı açıklamaların ardından Nisâ ve Nûr sûrelerinde herhangi bir şekilde neshin olmadığını Nûr sûresinin, Nisâ sûresinde mücmel bırakılmış olan cezanın açıklayıcısı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca recm cezasının olmadığını, celde cezasının âyette evli ya da bekâr ayırt etmeksizin herkesi kapsayıcı bir emir olduğunu, recm ile ilgili olan rivâyetlerin de âhad olduğunu, bundan dolayı da şüphe ile karşılanması gerektiğini savunmuştur. Müellife göre Nisâ sûresi 25. âyet recm cezasının olmadığının kesin kanıtıdır. [569] Allah Teâlâ bu âyette şöyle buyurmuştur:

"*İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir*."[570]

Bu âyete göre zina eden cariyeye hür kadına verilecek cezanın yarısının verilmesi emredilmiştir. Ölüm cezasının yarısı söz konusu olamayacağına göre, Ebû Zehre'ye göre âyette kastedilen ceza celde cezasıdır ve bu durum recmin olmadığının delilidir.[571]

Muhammed Ebû Zehre son olarak ". اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ" âyeti ile ilgili ulemânın görüşlerini aktardıktan sonra zina eden kadın veya erkek tevbe etmişlerse onlar ile evlenmede herhangi bir beis bulunmamaktadır şeklinde görüş bildirmiştir.[572]

Zina ile bağlantılı değinilmesi gereken önemli bir husus da liân konusudur. Liân, karısının zina ettiğini veya doğan / doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu

---

[569] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5141-5142.

[570] وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِّ وَاللهُ اَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمّْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍّ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍّ فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِّ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمّْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمّْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Nisâ 4/25).

[571] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5142.

[572] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5144.

iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı şekilde yemin etmesidir.[573]Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını" söylemesidir.

"İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır."

"Kadının beşinci tanıklık ifadesi, "eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi" olacaktır."

"Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?"[574]

Ebû Zehre tefsirine *"Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların..."*âyetinde şahit sayısı belirtilmemesinin sebebine değinerek başlamıştır. Ona göre şahit aleniyeti gerektirmektedir. Oysa ki aile, mahremiyeti olan bir kurumdur. Bundan dolayı Allah, şahit istemeyerek mahremiyet alanına saygı duyulması gerektiğini göstermektedir.

Ebû Zehre'ye göre âyette zikredilen "şüheda" (شُهَدَاءُ) kelimesine üç farklı anlam verilebilmektedir. Buna göre kelime, aslî manası olan, bir yerde "hazır olmak", Yusuf sûresi 81. âyette kullanıldığı şekilde "ikrar etmek" ve "yemin" anlamlarına gelmektedir.[575] Bahsi geçen kelime "*kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı" (*وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا اَنْفُسُهُمْ*)* ibaresinde, "شُهَدَاءُ" kelimesi ile zina fiilinin işlendiği yerde, zina iddiasında bulunan eş kendisinden başka şahit bulamıyorsa anlamında kullanılmıştır. Aynı kelime "*dört kere, doğru*

---

[573] Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 5: 147; Mehmet Âkif Aydın, "Liân, DİA, 27: 172.

[574] وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (6) وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (7) وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (8) وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (9) وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ (Nûr 24/ 6-10).

[575] اِرْجِعُوا اِلٰى اَبِيكُمْ فَقُولُوا يٰا اَبَانَا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ ۚ وَمَا شَهِدْنَا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ "*Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik. (Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık."* (Yunus 10/81).

söylediğine Allah'ı tanık göstermesi..." (فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ) ibaresinde ise "Allah'ı şahit göstererek yemin etme" anlamında kullanılmıştır.[576]

"...b*eşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını" söylemesidir."* âyetinde ifade edilen son yemin ile erkek Allah'ın lânetini talep etmektedir. Fakat Ebû Zehre'ye göre âyetten anlaşılması gereken kişinin lâneti istemesi değil, eğer yalan söylüyor ise lâneti hak etmesidir. Kadının da en son ettiği yeminde aynı şekilde Allah'ın gazabını talep etmesi, gazab edilmeyi hak etmesi şeklinde anlaşılmalıdır.[577] Ebû Zehre'ye göre, âyette yapılan yeminin son kısmında erkek için lânet, kadın için gazap ifadelerinin kullanılmış olması ise erkeğin güçlü ve hissiyatının kolay kolay etki altında kalmamasından dolayıdır. Nitekim erkek gazaptan kadınlar kadar etkilenmeyecektir. Hâlbuki kadın, hissiyatının naifliğinden dolayı kendisine gazap edilmesinden daha çok etkilenecektir. Bundan dolayı Allah Teâlâ kadına gazap, erkeğe ise lânet ifadelerini kullanmıştır.[578]

Ebû Zehre'ye göre erkeğin, çocuğun kendine ait olduğunu inkâr etmesi karısına karşı zina iddiasında bulunması anlamına gelmektedir. Ayrıca dikkat çekilmesi gereken bir nokta ise âyette erkeğin zinayı görmüş olmasının şart koşulmuş olmasıdır. Ebû Zehre liân yemininde bulunan kişinin âkil, büluğa ermiş, hür bir müslüman olması gerektiğini ifade etmiştir. Muhammed Ebû Zehre'nin temas ettiği bir nokta da, liânda bulunan eşlerin boşanmış olduklarıdır. Bu şekilde boşanan eşlerin birbirlerine ebediyen haram oldukları hükmünü kabul edenler olmakla birlikte Ebû Zehre bu kimselerin tekrar mehir tayin ederek evlenebileceklerini belirtmiştir.[579] İmam-ı Âzam'ın da bu liân yaparak boşanan eşlerin tekrar evlenebileceklerine dair fetva verdiği bilinmektedir.[580] Ebû Zehre'de yaptığı açıklama ile Hanefi mezhebi ile aynı görüşü benimsediğini ifade etmiştir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Ebû Zehre zinayı toplumu ifsad edici bir suç olarak tanımlamaktadır. Konuyla ilgili âyetlerde cezasının niteliğine değinen Ebû Zehre, kadına verilen ev hapsi cezasının akla ilk gelen tarzda bir

[576] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5149.
[577] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5150.
[578] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5151.
[579] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5151.
[580] Serahsi, *Mebsût*, 66-67.

hapis cezası olmaktan ziyade kadını korumayı hedefleyen bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Ayrıca zâni ve zâniye kelimelerinin birer vasıf olduğundan hareketle bu kelimelerin söz konusu suçu alışkanlık haline getirenler için kullanıldığını düşünmektedir. Âyette öncelikle kadının zikredilmesini ise kadınların zayıf olmaları sebebiyle cezasının uygulanmasında iltimas gösterilmesini engellemek için bir uyarı olarak yorumlamıştır. Konuyla alakalı farklı iki âyette zikredilen sopa ve ev hapsi cezalarını birbirini nesh etmiş iki ayrı uygulama gibi değerlendirenlere katılmayan müellif, Nûr suresinde zikredilen sopa cezası, Nisâ sûresindeki *"Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."* emrinin beyanı olarak kabul etmektedir. Son olarak Ebû Zehre, recm cezasının olmadığını, Nisâ sûresi 25. âyetin de bunun kesin delili olduğunu düşünmektedir.

E. Zina İftirası (Kazf) ve Cezası

Kazf, iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunmak anlamına gelmektedir.[581] Allah Teâlâ iftira atan kişilerin bu fiilini karşılıksız bırakmamış; bu suçun cezasını âyet ile belirlemiştir. Allah Teâlâ iffetli kadınlara iftira atma konusunda şöyle buyurmuştur:

"*İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getirmeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir."*

"Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."[582]

Ebû Zehre, her ne kadar bu âyette kadınlar için hüküm verilmişse de aynı şey erkekler için geçerlidir diyerek tefsire başlamış ve " وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ" âyetinde yer alan "احصان" kelimesinin verdiği anlama değinmiştir.[583] Ebû Zehre, âyet ışığında kişinin muhsin sayılabilmesi için üç şartı taşıması

[581] Hamza Aktan, "Kazf", DİA, 25: 148; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5144.

[582] وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ. إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Nûr 24/4-5).

[583] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5144.

[583] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, 10: 5145.

gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre kişi ihsan sahibi olmak için müslüman olmalı, hür olmalı ve hiç zina etmemiş olmalıdır.

Ebû Zehre "muhsin" kavramını izah ettikten sonra iftirada bulunan kişiye verilecek olan cezayı açıklamıştır. Müellife göre iftira atan bu kimselere üç şekilde ceza verilmektedir:

1. Celde cezası: İftira atan kişiye cilde acı verecek şekilde seksen sopa vurulmalıdır.

2. İftirada bulunan kişinin şahitliği bundan sonraki süreçte kabul edilmemelidir. Ebû Zehre'ye göre iftirada bulunan kişi tevbe etse bile, bu durum değişmez.

3. İftirada bulunan kişi fâsık olarak nitelendirilmelidir.[584]

Ebû Zehre *"Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."* (وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُواۤ فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيم) âyetinde "هُمُ الْفَاسِقُونَ" ifadesi, bu kişilerin fâsıklık dairesinden çıkamayacaklarını, ancak âyette belirtildiği üzere tevbe etmeleri halinde bu vasıf ortadan kalkacağını ifade etmektedir.

Müellife göre, kişinin tevbe etmesi onu fâsıklık sıfatından korur. Zina iftirasında bulunan kişinin fâsık olarak nitelendirilmemesi ise şahitlikte bulunamama cezasının da ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Yani tevbe eden kişinin tevbesi kabul edilir ve bu kimseye fâsık denilemez. Buna rağmen, bundan sonraki süreçte hakim önünde şahitliği geçerli olmaz. Ebû Zehre, bu görüşüne âyette geçen "وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدا" cümlesinin "فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً" ifadesine atfedilmiş olmasını delil olarak göstermektedir. Ayrıca her iki cezanın anlatıldığı cümlelerin inşâi (istek bildiren) bir cümle olması, "وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ" cümlesinin ise haberî (hüküm bildiren) bir cümle şeklinde gelmiş olmasının da bu görüşünü desteklediğini düşünmektedir. Ayrıca Ebû Zehre "*artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin."* ibaresinin onların tevbe etseler bile kabul edilemeyecğini gösterdiğini ifade etmektedir. [585]

[584] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5146.
[585] Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr,* 10: 5147.

SONUÇ

Muhammed Ebû Zehre, alanında uzman bir müfessir ve fıkıh âlimidir. Küçük yaşlarından itibaren çeşitli ilimler ile meşgul olmuş, öğrendiklerini halka anlatma konusunda gayret sarfetmiş, akademik çalışmaların yanısıra çeşitli dergi ve radyolarda faaliyetlerde bulunmuştur. Kur'ân tefsirine de Livâu'l-İslâm dergisine yazdığı yazılar ile başlamış, dergiden ayrıldıktan sonra da *Zehretü't-Tefâsir* diye isimlendirdiği çalışması ile devam etmiştir. Ancak Ebû Zehre, ömrü vefa etmemesi sebebiyle Kur'ân'ın Neml sûresine kadar olan kısmını tefsir edebilmiştir.

Muhammed Ebû Zehre'nin Zehretü't-Tefâsîr İsimli Tefsirinde Ahkâm Âyetlerini Yorumlaması adı verilen çalışma giriş ve iki bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Muhammed Ebû Zehre'nin hayatı, ilmî yönü ve *Zehretü't-Tefâsîr* adlı tefsiri tanıtılmıştır. Müellif âyetlerin tefsirinde dil ve gramer kurallarından yararlanmış, kelimelerin manalarına ve köklerine yer vererek âyeti daha anlaşılır hale getirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca manaya etkisi açısından yer yer kıraât farklılıklarına da işaret etmiştir.

Hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliği taşıdığı görülen eserde müellif, bir âyeti tefsir ederken öncelikle Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmeye çalışmış, ele alınan kelimelerin Kur'ân'daki diğer kullanımlarına işaret etmiştir. Bu uygulama ile okuyucunun, ele alınan kelimenin Kur'ân'ın diğer âyetlerinde hangi anlamlarda kullanıldığını görmesi sağlanmıştır. Daha sonra Kur'ân'ı sünnet ile tefsir etme amacıyla hadislerden, sahabe ve tabiûn görüşlerinden yararlanmıştır. Müellifin yararlandığı hadislerin pek çoğu eserde kaynağı ile birlikte yer almaktadır. Özellikle Hz. Ömer gibi fakih sahabilerin görüşleri Ebû Zehre'nin önemli kaynaklarındandır. Tüm bunlar eserin rivâyet tefsiri özelliğini göstermektedir.

Kur'ân'ı Kur'ân, Kur'ân'ı sünnet ile tefsir eden Ebû Zehre, gerekli gördüğü yerlerde kendi görüşünü de açıklamış, çıkardığı hükümleri yer yer maddeler halinde sıralayarak konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu da eserin dirâyet tefsiri özelliği de taşıdığını göstermektedir.

Ebû Zehre, tefsir usûlüne dair bilgiler verdiği eserin giriş kısmında, nesh konusuna özel bir başlık ayırmıştır. O, Kur'ân'da neshin olmadığını, neshe işaret eden âyetlerin daha önceki dinlerin hükümleri ile ilgili olduğunu, âlimlerce neshedildiği ifade edilen âyetlerin ise aralarının bağdaştırılabildiğini düşünmektedir. Bununla birlikte müellif, sünnette ise neshin mümkün olduğunu kabul etmektedir.

İkinci bölümde ise belirlenen ahkâm âyetleri; ibadetler, aile hukuku, muâmelât, suç ve cezalar şeklinde dört ana başlık altında incelenmiştir. Burada Ebû Zehre'nin tartışmalı konulara değindiği, bunlarla alakalı kendi görüşünü ifade ettiği tespit edilmiştir.

İbadetler başlığı altında temizlik, namaz, oruç, zekât, hac ve yemin konuları işlenmiştir. Muhammed Ebû Zehre'nin taabbüdi konularda kendi görüşlerinden ziyade genellikle mezheplerin görüşlerine yer verdiği görülmüştür. Abdestte ayakların da baş gibi mesh edilmesi gerektiği iddiasını, sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiş, âyette geçen "ercüliküm" (أرجلكم) kelimesinin kesra ile okunduğunda dahi "Ayaklarınızı meşhedin." şeklinde anlaşılamayacağını kastedilenin ayakları mesh etmek değil, suyu tasarruflu kullanmak manasında olduğunu ifade etmiştir. Kaynak göstermeden ifade ettiği bu görüşün, Zemahşeri'ye ait olduğu tesbit edilmiştir.

Kıblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a tahvili konusundaki âyetlerin tefsirinde nesh iddialarına değinen Ebû Zehre ilgili âyetin sünneti nesh etmediğini, sözkonusu neshin sünnetin sünneti nesh etmesi şeklinde vuku bulduğunu düşünmektedir. Şöyle ki: Mescid-i Aksa'nın kıble olarak tayini hakkında herhangi bir âyet olmadığından hareketle bu uygulamanın sünnet ile sabit olduğunu, Kâbe'nin kıble olarak tayininin ise âyetle sabit olduğundan Kur'ân'ın sünneti nesh ettiğini iddia edenler olmuştur. Ancak Ebû Zehre'ye göre Hz. Peygamber kıble değişiminden Allah tarafından haberdar edilmiş ve kıble olarak Kâbe'ye dönmüştür. İlgili âyetler ise daha sonra nazil olmuş, bu uygulamayı desteklemiştir. Bu durumda sünnet sünnet ile neshedilmiş, âyetler de bu durumu teyit etmiştir.

Ebû Zehre oruç ile ilgili âyetlerinin tefsirinde hilali görme hususuna değinmiş, günümüz teknolojisinin güvenilir olduğunu, oruç ve bayram günlerini

tespit konusunda rasathane verilerine güvenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Müellifin bu görüşü İslam ülkeleri arasındaki farklı uygulamaların da önüne geçecek bir metot olarak önem arzetmektedir.

Zekât ile ilgili âyetlerin tefsirinde ise zekât verilebilecek gruplardan müellefe-i kulübün İslâm'ın ilk yıllarına has olmayıp, günümüzde de geçerliliğini koruduğu görüşündedir.

Ebû Zehre, hac ile ilgili âyetlerin tefsirinde ise maddi imkanı olsa dahi bakıma muhtaç çocuğu olan ve çocuğunu emanet edebileceği güvenilir kimsesi olmayan kadınların hacca gitmesini günah olarak nitelemiştir.

Muhammed Ebû Zehre ailevî hususları ele alan âyetlerin tefsirinde, hükümleri psikoljik ve sosyolojik boyutta ele almaktadır. Örneğin mehir konusunu ele aldığı âyetlerin tefsirinde mehri, evlilik suretiyle hayatı değişen kadına verilen bir hediye olarak tanımlamıştır. Benzer bir şekilde çok eşlilik konusunu da toplumsal açıdan değerlendirmiş ve çok eşliliği, kişinin nefsini kontrol altına almasının yanında savaş vb. gibi olağanüstü durumlarda toplumda yaşanabilecek sıkıntıları engelleyici bir uygulama olarak nitelendirmiştir. Gayr-i müslimler ile evlenme yasağına dair âyetlerin tefsirinde ise Ebû Zehre, söz konusu yasağın eşlerin aralarındaki muhabbetin bir süre sonra birbirlerinin düşüncelerini benzer hale getirme ihtimaline binanen konulduğunu düşünmektedir. Eşler arasındaki problemlerin çözüm yollarının izah edildiği âyetlerin tefsirinde müellif, öğüt vermeyi kadını evde bir süreliğine yalnız bırakmak, yatakta yalnız bırakmayı ise evi terk etmek şeklinde anlamıştır.

Ebû Zehre, faiz âyetlerinin tefsirinde faiz yiyenlerin şeytan çarpan kimselere benzetilmesini, onların sürekli olarak manevi bir huzursuzluk içinde yaşamaları olarak açıklamıştır. Ayrıca ona göre âyet, şeytanın insan nefsine etki edebildiğini göstermektedir. Muhammed Abduh ve öğrencilerine ait olduğu bilinen, üretim için alınan faizinin helal olduğu iddiasını isim vermeksizin şiddetle tenkit etmiştir. Harut ile Marut adında iki meleğin insanlara sihri öğrettiğini ifade eden âyetlerin tefsirinde, Ebû Zehre sihrin yasaklanmasındaki hikmetlere değinerek konuyu izah etmiştir. Ona göre sihir toplumdaki güven duygusunu zedelemek ve insanın psikolojisini bozmak gibi olumsuz etkilere sahiptir. Bundan dolayı yasak, insan sağlığı için önemlidir.

Suç ve cezalar başlığı altında ele alınan son bölümde Ebû Zehre'nin suç ve cezaları hikmetleri ile ele aldığı görülmüştür. Ona göre cezalar toplumdaki suçların ilacıdır. İşlenen suçlara karşılık yaptırımın olmasındaki amaç sırf ceza vermek değil, suç işleme potansiyeline sahip kişileri korkutmaktır. Örneğin yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin köle azat etmesi veya kan bedeli ödemesinin hikmeti, kişinin nefsini terbiye etmektir. Suçlunun kan bedeli ödemesi ise aileler arasında çıkacak muhtemel bir kan davasını engellemeyi amaçlamaktadır.

İncelenen âyetler neticesinde Muhammed Ebû Zehre'nin ahkâm âyetlerini yorumlamadaki metoduna dair şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Âyetlerin tefsiri esnasında ele aldığı konu hakkında bilgi verdikten sonra -eğer gerekli görüyorsa- diğer âlimlerden alıntı yaparak konuyu daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Âyetler arasında mevcut olan bağlantıyı konu girişinde vermeyi tercih etmiştir.

Hükümleri genellikle dört mezhep ışığında ele almakla birlikte yer yer Şii ve Zahirilerin görüşlerine de yer vermiş, gerekli gördüğü durumlarda bu görüşleri delilleri ile eleştirmiştir.

Zaman zaman farklı görüşleri "âlimlerden bazıları, çoğunluk" gibi ifadelerle kaynak zikretmeksizin nakletmiştir. Çalışmada bu görüşlerden kaynağı tespit edilebilenler dipnotlarda gösterilmiştir.

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine sıkça işaret etmiş bunun yanısıra kendi kanaatlerini de zikretmiştir. Bu bağlamda Muhammed Ebû Zehre'nin hüküm verme konusunda tek bir mezhebe bağlı kalmadığı görülmektedir.

Sosyal yaşamı ilgilendiren evlilik, boşanma, zina, iftira vb. konularda âyetlerin fıkhî izahlarını yapmakla birlikte hükümlerin sosyal ve psikoljik yönünü incelemeyi de ihmal etmemiştir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Ebû Bekr. Ebû Zehre İmamu Asrihi. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1985.

Acar, H. İbrahim. "İddet", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 21: 466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. el-Müsned. (Thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, İbrâhim ez-Zeybek vd.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.

Aktan, Hamza. "Miras", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 30: 143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Algül, Hüseyin. "Haram Aylar", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 16: 105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ali, Kevser Kamil- Öğüt, Salim. "Çok Evlilik", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 8: 365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Apaydın, H. Yunus. "Tesettür", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 40: 538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Arı, Abdüsselam. "Yetim", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 43: 501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aybakan, Bilal. "Muâmelât", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 30: 318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 28: 389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, Mehmet Âkif. "Liân", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 27: 172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 17: 384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bardakoğlu, Ali. "Kurban", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 26: 436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birışık, Abdulhamit. "Tefsir". Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 40: 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bozkurt, Nebi. “İçki”, Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 21: 455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b İsmail b İbrahim el-Buhârî. el-Cami’u’s-sahihu’l-müsnedü’l-muhtasar min hadisi Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem. (Thk. Muhammed Züheyr en-Nâsır). Bağdad: Darü’n-Necah, 1422.

Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 38: 159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çörtü, M. Meral. Sarf-Nahiv Edatlar, İstanbul: M.Ü İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.

Dağcı, Şamil. “Kısas”, Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 25: 488-495. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dalgın, Nihat. “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 16, (2010): 77-110.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani. Sünenu Ebî Davud. / Thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Kamil. Beyrut: Dârü'r-risâleti’l-âlemiyye, 2009/1430.

Ebû Zehre, Muhammed. En Büyük Mucize Kur’ân, Çev. Muhammet Yılmaz İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2018.

Ebû Zehre, Muhammed. İslâm Hukuku Metodolojisi, Ankara: Fecr Yayınevi, 2000.

Ebû Zehre, Muhammed. Kur’ân’ın Hukuk Sistemi, Trc. Rumeysa Gökbayrak Ömün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

ed-Dimyâti, Allâme eş-Şeyh Şihâbü’d-din Ahmed b. Muhammed b. Abdü’l-ğani / eş-Şehir b. Bennâ. İthafü'l-Füdalâi'l-Beşer Fi’l- Kıraâti'l-Erbeati Aşer. Lübnan: Daru’l kütübi’l- ilmiyye, 2006.

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. Ahkâmü’l-Kur’ân. Beyrut: Daru’l-İhya et-Turasi, 2010.

el-Herrâsî, Kiyâ Ahkâmü’l-Kur’ân. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l İlmiyye, 2010.

el-İsfahânî, Ebü’l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. Tefsiru Râgıb el-İsfahânî. Riyad: Daru’l Vatan, 1424/2003.

en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. Tefsîru Nesefi Medariku't-Tenzil ve Hakaiku'-Te'vil, Dımaşk; Daru İbn-i Kesir 1460/1999.

Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.

Erkal, Mehmet. "Ganimet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 13: 351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Esen, Hüseyin. "Zina", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44: 440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Güç, Ahmet. "Kurban", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26: 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Hamza Aktan, "Kazf", Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 25: 148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Harman, Ömer Faruk. "Hac", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14: 382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2014.

Harman, Ömer Faruk. "Kadın", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24: 82-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hocaoğlu, Mustafa. "Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî Ve İbn Arabî Örnekleri". Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2010.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. Sünenu İbn Mâce. Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. y.y. Dâru İhyâ, t.t.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlu'd-din Muhammed b. el-'İzz b. el-Mukarrem el-Ensârî. Lisânu'l'Arab, Beyrut: Daru'-sadir, 1414/1992.

Kallek, Cengiz. "Müellefe-i kulûb", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31: 475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karaman, Hayreddin. Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın; haz.lar Hüseyin Algül, H. Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kafi Dönmez, Mehmet Erkal, Ömer Faruk Harman, Ahmet Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ, İrfan Yücel. "İlmihal: İslâm ve Toplum". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999.

Karaman, Hayrettin. “Anahatlarıyla Îslam Hukuku”. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Koca, Ferhat. “İbadet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19: 240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Köse, Saffet. “Muhammed Ebû Zehre (1898-1974): Hayatı - İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri - Eserleri”. İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 6 [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı] (2005): 479-496.

Mahmudov, Elşad. “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları”. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.

Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. Sahîhu Müslim. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010/1430.

Öğüt, Salim. “Sa’y”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 36: 206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Öğüt, Salim. “Tavaf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 40: 178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Özel, Ahmet. “Cihad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7: 527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özel, Ahmet. “Kıble”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25: 365-369. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özsoy, İsmail. “Faiz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12: 110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

es-Sabuni, Muhammed Ali. Revâiül-Beyân Tefsirû Âyâti`l-Ahkâm Mine`l-Kur`ân. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1420/1999.

Serahsi, Şemsü’l-eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed. Mebsût. Çev. Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39: 193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Şener, Abdulkadir “Abdest”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1: 68-70. İstanbul TDV Yayınları, 1988, c.1, s.68-70.

Şübeyr, Osman. Muhammed Ebû Zehre: İmamü’l-fukahâi’l-muasırayn ve’l-müdafiü’l-ceri’an hakaiki’d-din. Dımaşk: Daru’l-kalem, 1467/2006.

Tanyu, Hikmet. “Büyü”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6: 501-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi. el-Câmiü's-sahih (Sünenü't-Tirmizi). Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975/1395.

Ünal, Sadettin. “Kâbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24: 14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Vehdan, Nâsır Mahmûd. Ebû Zehre Âlimen İslâmiyyen: Hayâtühû ve Menhecuhû fî Buhûsihî ve Kütübihî Kahire: Şirket-i Nas li’t-Tıbaa, 1996.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32: 350-357 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yunus Vehbi. “Hayız”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.17: 51-53 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yazır, Elmalılı Hamdi. Hak Dini Kur'ân Dili. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ty.

Yılmaz, Muhammet. Muhammed Ebû Zehre ve Tefsiri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Yitik, Ali İhsan. “Oruç”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33: 414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi’t-tenzîl ve ʿuyûni’l-eḳāvîl fî vücûhi’t-teʾvîl. Beyrut; Dâru’l kitabi’l Arabi, 1407/ 1946.

ÖZ GEÇMİŞ				
Adı, Soyadı	Havva Ayşe SAİNKAPLAN			
Doğum Yeri ve Yılı	Göle / 1987			
Medeni Durumu	Evli			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça - C			
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı	
Lisans	2005	2009	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Yüksek Lisans	2014	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE	
Doktora	-	-		
Çalıştığı Kurum (/lar)			Başlama - Ayrılma Yılı	
1. Pamukova İmam-Hatip Lisesi			2011	2013
2. Sultanbeyli Anadolu İmam-Hatip Lisesi			2013	2014
3. Hopa Proje İmam-Hatip Lisesi			2014	-
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar				
Katıldığı Proje ve Toplantılar				
Yayınlar				
Aldığı Ödüller				
İletişim (eposta)	aysesainkaplan@gmail.com			